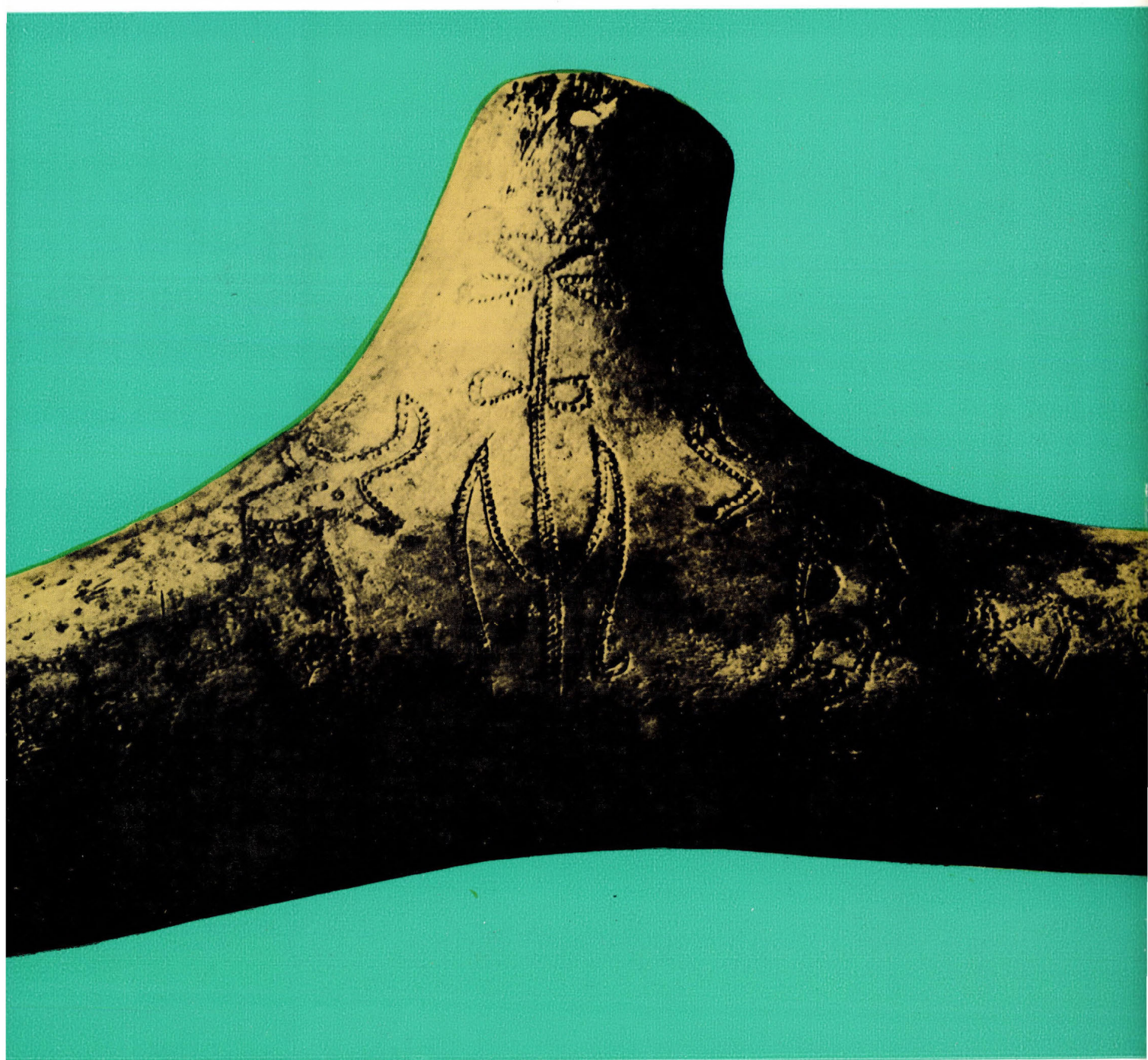

TÖRÖK GYULA

SOPRONKŐHIDA
IX. SZÁZADI
TEMETŐJE

FONTES
ARCHAEOLOGICI
HUNGARIAE

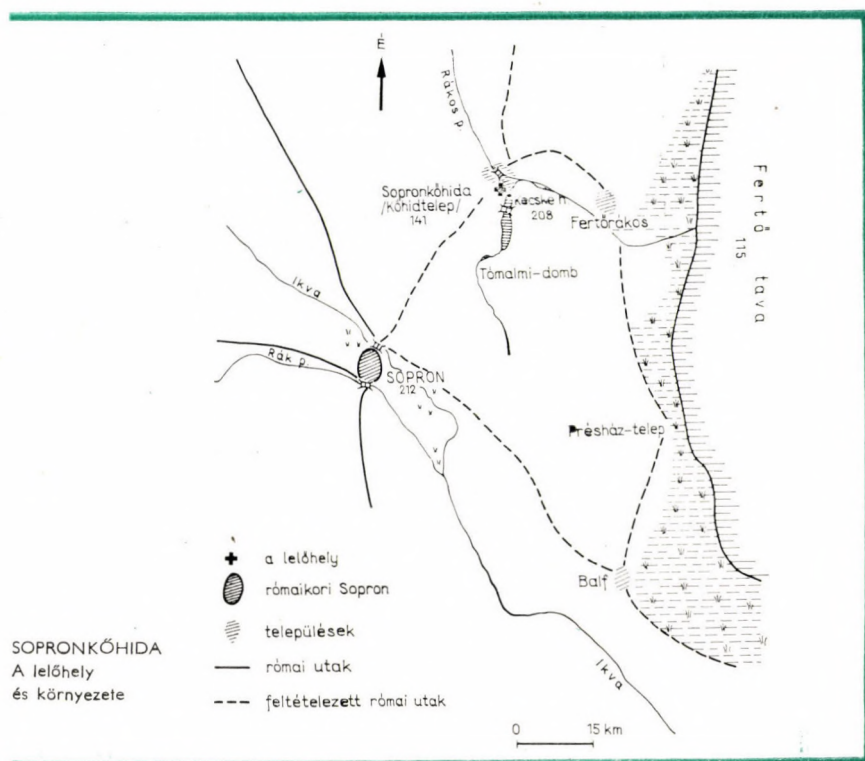
AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TÖRÖK GYULA

SOPRONKŐHIDA IX. SZÁZADI TEMETŐJE

FONTES ARCHAEOLOGICI HUNGARIAE

A munka elsősorban a pogány szertartások szerint temetkező sopronkőhidai nagycsaládok temetőjével foglalkozik, de kitér más, hasonló temetkezésekre is. A szerző bebizonyítja, hogy az e rítus szerint temetkezők utódait a honfoglaló magyarok szorították ki a mai Ausztria területére. A temető sírjaiban talált fegyverek a frank–bajor főhatóságot, az ékszerek a karantán–szláv vidékkel tartott kapcsolatot, a szarvasmarhamaszkkal borított koporsók és számos lelettárgy az avar etnikum jelenlétét bizonyítják. A kötet jelentőségét növeli, hogy a benne összefoglaltak segítségével az eddiginél pontosabban lehet meghatározni a nagy avar temetők IX. századi korszakait, a X. századi magyar régészeti és embertani anyaggal összehasonlítva pedig világosabb képet nyerhetünk az avar–magyar kontinuitás mértékéről.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

SOPRONKŐHIDA IX. SZÁZADI TEMETŐJE

FONTES ARCHAEOLOGICI HUNGARIAE

ADIUVANTIBUS

L. CASTIGLIONE · L. GEREVICH · I. KOVRIG
GY. LÁSZLÓ · A. MÓCSY · E. PATEK

REDIGIT

I. HOLL

AEDES ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
BUDAPESTINI MCMLXXIII

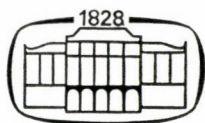
TÖRÖK GYULA

SOPRONKŐHIDA

IX. SZÁZADI TEMETŐJE

BÖKÖNYI SÁNDOR

A TEMETŐ ÁLLATCSONTANYAGÁNAK
VIZSGÁLATA

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1973

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1973 · Török Gyula

Printed in Hungary

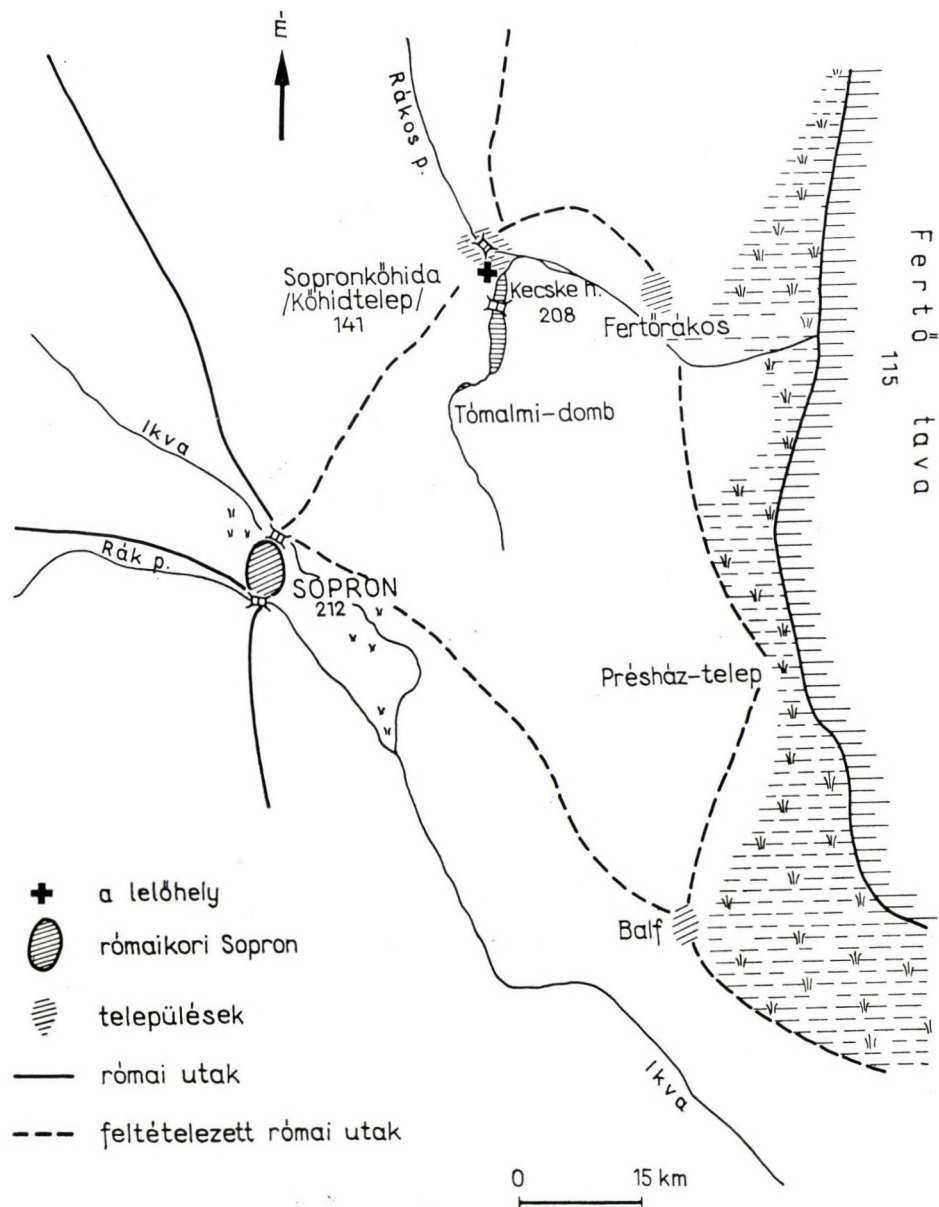
TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	7
A tervszerűen feltárt sírok leírása	11
A temetkezéssel és leletanyaggal kapcsolatos megfigyelések	32
Temetőtérkép, temetkezés, állatmaszkos temetések, koporsók, állatsontok	32
Kerámia	37
Férfiak és ifjak fegyverei és felszerelési tárgyai	43
Az agancs sótartó	47
Nők és leánygyermek munkaeszközei és ékszerei	49
Eredmények, következtetések	54
Rövidítések	63
Jegyzetek	64
Táblák	69
Summary	107
List of figures and tables	115
A temető állatsontanyagának vizsgálata (Bökönyi Sándor)	117
Jegyzetek	130

BEVEZETÉS

Sopron, Sopronkőhida, Fertőrákos és a Fertő-tó között kisebb dombsor emelkedik. Magasabb É-i csúcsa — a Kecskehegy — őskori földvár.¹ A dombvonulat Ny-i lábánál É—D-i irányú törésvonal húzódik, amelyben természetes vízfolyás és kisebb

tavak (pl. a Tómalom) vannak. Az árok Kőhida és Fertőrákos között fordul K-re s önti vizét a Fertő-tóba, míg a tavak Ny-i oldalán településre alkalmas, enyhe lejtésű síkság terül el, amelyet É felől egy másik vizesárok határol.

1. ábra.
Sopronkőhida.
A lelőhely
és környezete

A két árok összefolyásának szögében különböző korú cserepek találhatók a felszínen — egykori telephelyek nyomai. A Kecsehegy tövének árkat itt-ott gátak zárják el, mögöttük halastavakat hozva létre. Az első gátakat és hidakat feltehetően a rómaiak építették. A kő és híd máig összefüggésben van a hely nevével.² Területét néhány éve Sopronhoz csatolták,³ és ma Sopron—Kőhidtelep néven ismert. Mi azonban megtartottuk régi nevét, mert néhai Szőke Béla ezen a néven vezette be a szakirodalomba.

A Sopronkőhida és Tómalom közötti enyhe lejtésű síkságot nevezték Teich-dűlőnek. Erre esik a IX. századi temető és a telep nyoma. Itt 1951-ben földfelszíni öntözőárkot építettek, miközben sírokra találtak. A győri múzeumból Szőke Béla ment a helyszínre, s öt sírt némi anyaggal és adattal, majd hat sírt pontosabban megfigyelve mentett meg a pusztulástól. A 11 sír napfényre kerüléséről a Soproni Szemlében számolt be.⁴ Rossz egészségi állapota miatt nem gondolhatott a temető teljes feltárására. Az 1955-ben megjelent közlemény után figyeltünk fel a IX. századból származó anyagra.

Egy IX. századi kutatási problémával kapcsolatban⁵ örömmel vállaltuk a temető teljes feltárását. Ennek során 1956-ban 15 sírt (a 12—26. számúakat), 1957-ben 11 sírt (27—37.), 1958-ban 51 sírt (38—88.), 1959-ben 36 sírt (89—124.) és 1960-ban 21 sírt (125—145.) bontottunk ki.⁶ A temető területén 11 kisebb-nagyobb gödör is napfényre került, amelyek közül nyolc IX. századi, míg egy őskori és kettő bizonytalan eredetű volt. A feltárt 145 sírral a temetőt feltártnak vehetjük. (L. a temető-térképet.)

Jelen publikációt megelőzően, már az anyag feldolgozása közben hírt adtunk a sopronkőhidai jellegzetes temetkezési szokásról, nevezetesen a koporsók szarvasmarha-maszkokkal történő lefedéséről.⁷ Publikáltuk a temető régészeti anyagára vonatkozó néhány megfigyelésünket.⁸ A Budapesten tartott Szláv Régészeti Konferencián vetített képanyaggal kísérve szóltunk a temetőről, kiemelve régészeti anyagának különböző — frank, avar, szláv — területekről való származását.⁹

A csekély ásatási keret miatt antropológus nem vett részt a feltárásban. Ezért — mintegy pótlásul — túlzott lelkiismeretességgel gyűjtöttük össze a sírokban talált embertani anyagot és az állatcsontmaradványokat. A csontvázak a Természet-tudományi Múzeum Embertani Tárába,¹⁰ az állatcsontok a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályára kerültek.¹¹ Az embertani anyag teljes feldolgozása még csak most fejeződik be. Nemeskéri János azonban már eddig is értékes segítséget nyújtott a nemek és életkorok meghatározásával,

valamint az egyes koponyák temetőnkön belüli viszonylatban vizsgált összehasonlításával.¹² Eddigi segítségét ez úton is köszönjük. Az állatcsontok feldolgozását Bökönyi Sándor végezte el, s egyidejűleg közlésre adta le.¹³ Itt köszönjük meg Bóna István lektornak szíves közreműködését és jelentős segítségét is.

A temető teljes anyagának megismerése érdekében először tekintsük át a Szőke Bélától publikált 1—11. sírokat:

1. sír (27. t. 6.; 37. ábra 1. sír)

Sírmélység 140 cm. Szőke térképéről számított sírirány: 295°. A sírba — Nemeskéri új meghatározása szerint — 56—60 éves korában elhalt férfit temettek.¹⁵ A sírban mért csontváz 173 cm hosszú.¹⁶ A bal alkar a medencén feküdt. A jobb vállon — koponyatetőig nyúlva — vaslándzsát találtak. Hossza 35,3 cm. A bal kéz egyik ujján szétrozsdásodott bronzgyűrű, a jobb kéztő-csontoknál csiholóvas és vastöredékek voltak. „A töredékei maradtak meg annak a kb. 2 cm széles, lapos vastárgynak is, mely mindkét lábfej alá külön-külön tört ívben hajlott be . . . A tárgy felismerése, meghatározása lehetetlen volt.”¹⁷

2. sír (37. ábra 2. sír)

Sírmélység 145 cm. Irány: 300°. A sírban 51—55 éves korban elhalt nő 162 cm hosszú csontvázára találtak. Jobb alkar a medencén feküdt. A munkások által megbolygatott koponya melletti földből vékony ezüsthuzalú, kissé oválisra hajlított huzalkarika fülbevaló és egy öntött ovális bronz fülbevaló került elő, pánt- és csüngődísz maradvánnyal. A bal könyöknél szétrozsdásodott vaskés volt.

3. sír (37. ábra 3. sír)

Sírmélység 130 cm. Irány: 298°. A sírban 51—55 éves korban elhalt nő 132 cm hosszú csontváza feküdt (csak a bolygatatlan állkapocsig mérve). Az agykoponya helyén oválisra hajlított bronz fülbevalókarika került elő, kis pántokkal. Hiányos.

4. sír (35. t. 11)

Sírmélység 130 cm. Irány: 298°. 23 évesnél idősebb férfi csontvázát az ároképítésnél elpusztították; megmentett edényét a csontváz bal lábfej-

csontjainál találták. Ennek magassága 10,5, talp-
átmérője 10, szájátmérője 11,6 cm.

5. sír (28. t. 2–3)

Sírmélység 175 cm. Irány: 315°. „A sír alján, az egész váz alatt 2–3 cm vastag pernyés, hamus réteget találtunk. Rózsaszínes és szürkés, pernyével kevert égetett homokréteg fedte a vázat is, főleg annak felsőtesti részét.”¹⁸ A sírban 56–60 év között elhalt férfi 163 cm hosszú csontvázára találtak. A jobb vállon, a fejtető vonaláig nyúlva 34,3 cm hosszú vaslándzsa feküdt. A jobb kézfejnél erősen átrozsdásodott, 20 cm hosszú vaskés volt.

6. sír (37. ábra 6. sír)

Sírmélység 152 cm. Irány: 300°. A sírban 30–34 éves korában eltemetett nő 157 cm hosszú csontváza volt. A bal alkar a medencébe hajlott; a jobb könyöknél szétrozsdásodott vaskés, a koponya jobb oldalán vékony bronzhuzalból készült fülbevalókarika töredéke, a bal kézről leesve bronz pántgyűrű összeszegecselt töredéke került elő.

7. sír (27. t. 4.; 32. t. 6.; 37. ábra 7. sír)

Sírmélység 150 cm. A csontváz, amely a mellékletek szerint 23 évesnél idősebb férfié lehetett, a csatornaépítésnél megsemmisült. A sírból múzeumba került tárgyak: egy 28,7 cm hosszú vaslándzsa, a jobb kézfej mellől kivett vaskés, amely eredetileg 18 cm hosszú volt, egy edény, melynek magassága 14,8, talpátmérője 10, szájátmérője 12,5 cm. „A munkások elbeszélése szerint a 7. és 8. számú sírok között kb. fele távolságban, ezekkel a sírokkal azonos mélységben egy edényt találtak, amely a közölt három edényhez hasonlított. Az edény elkallódott.”¹⁹

8. sír (28. t. 5.; 30. t. 5.; 37. ábra 8. sír)

Sírmélység 150 cm. A munkások által megbolygatott sírban 23 évesnél idősebb nő csontváza lehetett. A jobb kézsontok mellett egy 27,8 cm hosszú, egyélű, egyenes hátú és széles pengéjű vaskés, a bal alkar mellett kettős csonkakúp alakú, szürke színű, aszimmetrikus orsógomb volt. „A váz melle felett mintegy 5–10 cm magasságban cserépedény állott.”²⁰ Talpátmérő 13,2, szájátmérő 18 cm. A talp közepén kereszt alakú bélyeg van.

9. sír (37. ábra 9. sír)

Sírmélység 160 cm. A sírban 50–80 év közötti korban eltemetett férfi földmunkák során megbolygatott csontjainak maradványai voltak. „A munkások elbeszélése szerint a váz jobb vállánál, de annál magasabb szintben juhféle állat koponyája feküdt.”²¹ A két szarvcsap töredékeit Szőke utólag megtalálta, és ma a MNM állatcsont-gyűjteményében van.²² A csontvázrészek közül egy kovaszilánk is előkerült.

10. sír

A 9. sír mellett a földmunkások egy másik sírt (23 évesnél idősebb férfié) teljesen elpusztítottak; elbeszélésük szerint csak egy kis vaskés volt a csontváz mellett.

11. sír (37. ábra 11. sír)

Sírmélység 178 cm. Irány: 297°. „A vázat takaró földrétegben apró, szenes pernyeszemcséket találtunk.”²³ A 150 cm hosszú csontváz 31–40 éves korában elhalt nőé lehetett. Jobb karja a medencén nyugodott. A koponya jobb oldala mellől öntött ezüst fülbevaló és egy bronz függőkarika töredéke, valamint egy szétrozsdásodott ezüstfüggő került elő. A koponya bal oldalánál bronzhuzalból készült, két pánttal tagolt fülbevalókarika volt. Csüngője valószínűleg szétrozsdásodott. A jobb kéz csontjait szétrozsdásodott gyűrű festhette zöldre. A bal könyöknél darabokra esett pengéjű, agancsnyelű vaskés volt, amelynek három vasszegeccsel összefogott nyéllapjait pontkörös díszítés borítja.

*

Az előzőkben láttuk, hogy Szőke Béla az 5. és 11. sírnál a csontváz alatt és fölött 2–3 cm vastag pernyés, hamus, rózsaszínes és szürkés, égett réteget talált, illetőleg szenes pernyeszemcséket említett. Ebből ő — egyetértve V. Hrubýval — a sír kifüstölésére következtet.²⁴ A koporsónak ilyen nyomot hagyó elpusztulását ebben a temetőben mi számos esetben figyeltük meg. Sok esetben a koporsók alakja kirajzolódott a világos színű homokban; fényképezhetőek voltak, és méretadataikat többször felvehetjük.²⁵ A koporsók elkorhadt csikjai a Szőke által megfigyelt szín- és minőségváltozatokban is jelentkeztek, a feketétől egészen a lilás árnyalatig.

Az 5. sírnál, ha a váz felsőtesti részét is szorosan fedte a pernye, akkor a jobb vállra helyezett nagy-

méretű lándzsahegy, a hajdani fa nyelével együtt, a koporsó fedődeszkájára volt téve. Ugyancsak a koporsón kívül helyezhették el a 8. sír edényét, amelyről a munkások azt mondták, hogy a váz fölött 5–10 cm-rel magasabban volt. Ezt az edényt egyébként Szóke talprész nélkül közölte. Talpát azonban megtaláltuk a múzeumba került anyag között.

A 9. sír csontvázánál magasabban talált koponyarészek nem „juhféle állat”, hanem a népvándorláskorra jellemző kislejtésű szarvasmarha koponyájának szarvakat tartó középső része volt.²⁶ Koporsón kívül foglalt helyet. Mint feltárásunk során megfigyelhettük, ez a koporsót takaró állatmaszk tartozéka lehetett. Mivel később az összes esetben az állatfejrést a sírok lábfeleli részében találtuk, feltehető, hogy a munkások rosszul emlékeztek a helyére.²⁷ Az általunk feltárt sírokban az állatmaszkos temetkezéseket felnőttéknél gazdagabb leletanyag kísérte. Ennél a sírnál az egyéb mellékletek elkallódhattak.

Az 1. sír csontvázának lábfejei alá hajló 2 cm széles vastárgy, melyet Szóke nem ismert fel, a szakirodalomban található vassarkanytűk alapján sarkantyú lehetett.²⁸ Az általunk feltárt részben is előfordult.²⁹ Az egyik darabon látszó bronzrozsda valószínűleg a sarkantyú bronzberakásos tüskéjétől keletkezett. Ezt azonban a munkások elvesztették, a felkötőszijazathoz tartozó fémtárgyakkal együtt.

Szóke a temető első 11 sírjának keletkezését a IX. század utolsó harmadára határozta meg.³⁰

Véleménye a temető feltárása után sem szorult lényeges módosításra. A szóban forgó sírok a temető-szerkezetben elfoglalt helyük alapján, mint utólag látni fogjuk, a IX. század közepe körül keletkeztek.

Szóke cikkében az etnikumra vonatkozóan ezt olvashatjuk: „Ez a temető, vagy legalábbis az eddig feltárt része, aligha bizonyíthatja avar maradványok jelenlétét Sopron környékén a IX. század második felében.”³¹ Ezt a feltevést a sírokban talált nagyobb méretű kések, azonkívül az ékszerek és edények morva, szlovák és horvát-szlavón területen található rokon típusaira, továbbá a nagygurabi és dévényújfalui hasonló jellegű temetőkkel való rokonságra alapította.³² A fentiek azonban az avar területek IX. századi anyagára is jellemzőek, és nem szolgálhatnak alapul az etnikai kérdések eldöntésére.

Azt, hogy az avarokat legyőző frankok itt kik felett uralkodtak, a temető első 11 sírjának hiányosan megmaradt embertani és régészeti anyagából Szóke Béla csak feltételesen állapíthatta volna meg. Említett cikkében az etnikum kérdéséről ugyanis többek között azt mondta, hogy a leletanyag „a morva-szlovák etnikumnak a jelenlétét is tanúsítja a Fertő mellékén”.³³ A régészeti és embertani anyag összevetéséből — mint látni fogjuk — ez nem rajzolódik ki ilyen egyértelműen. Az etnikum csak az embertani jellegek, a régészeti tárgyi anyag, a rituális vonatkozások és az írott forrásanyag együttes vizsgálata eredményeként határozható meg.

A TERVSZERŰEN FELTÁRT SÍROK LEÍRÁSA

12. sír (35. t. 8)

Sírméretek: 135 cm mély, 73 cm széles és 130 cm hosszú. Irány: 270°. A csontváz bal oldala mellett észlelhető koporsónyom 113 cm hosszú volt, és némileg a koponya mögött is látszott. A sírban 3–4 éves gyermek csontvázát találtuk, amelynek hossza az alsó lábszárak végéig 80 cm. (A könnyen elmozduló sarok- és lábfejsontokat az ásatás további menetében sem mértük a helyszínen a csontváz-hosszhoz.) A lábszárvégektől 14 cm-re kissé félrebillent cserépedény állt. Magassága 10, talpátmérője 7, szájátmérője 9 cm.

13. sír (5. t. 1–2.; 30. t. 3.; 31. t. 3.; 2. ábra)

Sírm.: 140, 81, 268 cm. Irány: 270°. Koporsó-méret: 180 (hosszúság), 48 (szélesség) és 40 (magasság) cm. A csontváz 151 cm hosszú volt és 49–53 éves nő lehetett. — A sírban 100 cm mélységben

2. ábra. A 13. sír vázlatja

mutatkoztak edénytöredékek, amelyeket végül is egy nagyobb méretű cserépedénnyé (a) egészített-hettünk ki. Magassága 18–19, talpátmérő 11, szájátmérő 18 cm. — A csontváz szintjében a bokák és a sírvég között egy másik edény is volt (b). Magassága 19,3–20,5 cm között változó. Talpátmérője 12,1, szájátmérője 14–14,7 cm. — A csontváz jobb karhajlatában vaskés volt. — A jobb lábfej irányában kettős csontok alakú orsógomb volt. — Elporladó állatcsontok.

14. sír (5. t. 3)

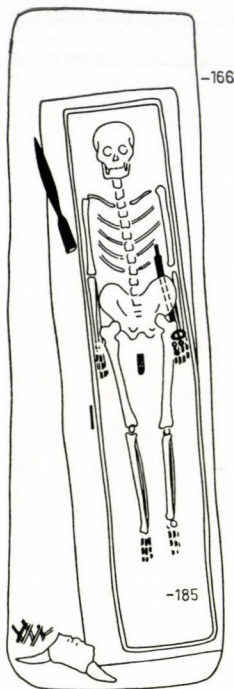
Sírm.: 60 cm mélységnél a sírfolt szélessége 88, hossza 240; 150 cm mélységnél a sírfolt szélessége 52 cm, hossza 184 cm, és lefelé szűkülő: 185, 52, 176 cm. Irány: 280°. Koporsó-méret: 170, 50, 38 cm. A fakoporsó téglalap alakú barna nyoma rendkívül élesen rajzolódott ki. A 135 cm hosszú csontváz 9–10 éves gyermeké lehetett. — A jobb combcsont mellett egyélű, egyenes hátú vaskés volt az egyetlen melléklet, amely rátaláláskor még 14,5 cm hosszú volt, de erősen mállékony.

15. sír

Sírm.: 115 cm mélységben elporlandóban levő embercsontmaradványokat találtunk. Irány: 286°. Koporsónyomot nem állapíthattunk meg. A csontváz — a kevés csontmaradvány alapján — 0,3 éves gyermeké lehetett.

16. sír (6. t. 3–11.; 29. t. 5.; 3. ábra)

Sírm.: A sírfolt a legfelső észlelésnél 220 cm széles és 331 cm hosszú, lefelé egyenletesen szűkülő, és a fenéken, 185 cm mélységben már csak 58 cm széles és 235 cm hosszú. Irány: 288°. Koporsó-méret: 225, 43, 19 cm. A koporsóban 23–27 év közötti férfi 166 cm hosszú csontváza volt. — A koporsó fedődeszkáinak nyoma felett, a jobb felkartól kezdve és túlnyúlva a koponyatető vonalán, 50 cm

3. ábra. A 16. sír vázlat

hosszú köpűs vas lándzsahegy volt. A jobb térd mellett a koporsótetőre négyszög keresztmetszetű bronzponcolót tettek. A koporsó K-i vége felett szarvasmarha szarvesapós agykoponya részét találtuk. Az arcsont részeket éles vágásokkal távolították el. Alatta mélyebben kakas néhány csontja és sertécsont maradt meg. — Koporsón belül a bal alkarcsont és a medence széle között egyélű, egyenes hátú, de ívesen csapott orrú vaskést, a bal kéz egyik ujján bronzhuzalból készített, nyitott végei felé laposra kalapált gyűrűt, ugyanott két kovadarabot, egy nagy vascsatot (esetleg csiholóvas) találtunk. A két combcsont és a medence alsó széle közötti térben öntött bronz nagyszíjvég feküdt, mely a későavarok viseletének egyik jellegzetes darabja. Az áttört szíjvég úgynevezett lilimos mintájú, oldalán két barázda között félkörívkből álló füzérdíszsel. A szíjvég felerősítése két tagolt nyúlvány és szegecsek segítségével történt.

17. sír

Sírm.: 110, 40, 65 cm. Irány: 302°. Koporsónyomot nem észleltünk. A sírban egy 2 hónapos gyermek cca 50 cm hosszú elporladó csontváza volt.

18. sír (5. t. 4—9)

Sírm.: A sírfolt cca 70 cm-nél 124 cm széles és 291 cm hosszú; a 214 cm mély sírfenéken 86 cm

széles és 250 cm hosszú, É-i oldalán padkás töréssel. Irány: 280°. Koporsóhossz 240, szélesség 82 és a megállapítható magassága 40 cm. A 162 cm hosszú csontváz 38—42 év közötti férfié lehetett. A jobb felkarvég mellett két szakállas köpűs nyílhegyet találtunk. A felvételnél széttöredezett, de a sírban eredeti hosszát (6,9 cm) még mérni lehetett. A jobb medencelapát szélén egyenes záródású, ovális vascsat volt; felületén textilmaradványok. — A bal kéz egyik ujján bronzlemezről kivágott pántgyűrű; felületét kidomborodó poncütések nyoma borítja, fejét oválishan kiszélesedő rész alkotja, míg szabad végei összeszegecseltek. — A bal combcsonton belül egyélű, enyhén íves hátú vaskés. — A bal kéz ujjainak folytatásaként egy kissé hajlott vastárgy került elő, amelynek belső homorú íve az éles. A lábszárvégek és a sírvég között, a koporsón kívül disznócsont és kakascsontok voltak.

19. sír (5. t. 10—11)

Sírm.: 160, 110, 230 cm. Irány: 360°. Koporsóméret: 198, 58, 40 cm. A 33—42 év közötti férfi csontvázhossza 164 cm. A bal karhajlatban enyhén hajlott orrú egyélű vaskés; a jobb medencelapát alatt egyenes záródású, ovális vascsat, tüske nélkül; a jobb combcsonton belül egy vasdarabka volt (3 cm).

20. sír (7. t. 1—3)

Sírm.: 175, 105, 210 cm. Irány: 268°. Koporsóméret: 160, 68, 40 cm. A csontváz 6—7 éves gyermeké, 118 cm hosszú. — A bal vállsúcs mellett szakállas köpűs vasnyílhegy; a jobb kéz egyik ujján bronzlemezről kivágott, ovális fejű pántgyűrű, amelynek szabad végei össze voltak forrasztva. Felületét kívülről ráütött kerek ponceminták díszítik. — A jobb combcsonton egyélű, enyhén hajlott hátú vaskés, a bal lábfej mellett állatcsont volt.

21. sír (7. t. 4)

Sírm.: 170, 100, 195 cm. Irány: 260°. Koporsóméret: 120, 50, 32 cm. A csontváz 4—5 éves gyermeké, 95 cm hosszú. — A bal lábfejtől 40 cm-re és 35 cm-rel magasabban — tehát a koporsó vége fölött — szarvasmarha homlokcsontját találtuk szarvesapokkal. — A combcsontok között egy szétrozsdásodott vaskés volt. — Elporladó állatcsontok.

22. sír

Sírm.: 90, 72, 130 cm. Irány: 271°. Koporsónyomot nem észleltünk. A csontváz 0,3 éves gyermeké, hossza cca 80 cm. Melléklet nélkül.

23. sír (7. t. 5)

Sírm.: 147, 100, 225 cm. Irány: 270°. A csontváz hossza 150 cm, 66—75 év közötti nőé. A bal felkar mellett egyélű, alig hajlott hátú vaskést találtunk.

24. sír

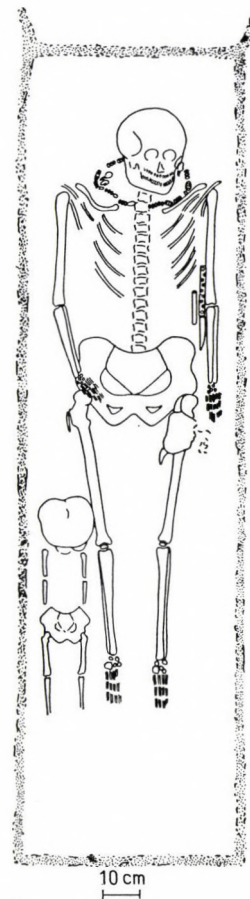
Sírm.: 156, 100, 230 cm. Irány: 284°. A csontváz hossza 150 cm, 65—75 év közötti nőé. Bal karja a medence szélére volt helyezve. Melléklet nélkül.

25—26. sír (8. t. 1—8.; 4. ábra)

Sírm.: 180, 99, 240 cm. Irány: 280°. Koporsóméret: 220, 60, 30 cm. A koporsóban 151 cm hosszú csontváz, 56—60 éves nőé. A bal combcsont felső szakasza feletti deszkanyomon szarvasmarha szarvascsapos homlokcsontja. Kissé távolabb juh medencecsont részlete és elmálló csirkecsontok voltak. — A jobb lábszárcsont mellett, de a koporsón belül 1 éves gyermek melléklet nélküli csontvázat találtuk (26. sír). — A felnőtt koponyájának két oldalán (az állkapocsszögletek és a vállcsúcsok között) egy-egy bronzhuzalkarika, a jobb oldalon egy spirálcső, a bal oldalon két spirálcső fülbevaló volt. Az utóbbi fülbevalók közül az egyik tölcésesedő, a másik pedig hegyesedő rugós csüngőjű. Az utóbbiak igen szétrozdásodó állapotban vannak. A nyakcsigolyák körül gyöngyök alkottak nyakéket. A gyöngyök közé egy avarkori csuklós övveret bronz csüngőtágját is felfűzték. A gyöngyök között jellemzőek a hengeres millefiori gyöngyök és a többszörösen tagolt üveggyöngyök, de más alakú, egy színű gyöngyök is találhatóak a nyakláncban. — A jobb kéz gyűrűs ujján bronzlemezből kivágott pántgyűrű volt, kiszélesedő fejjel, amelyet félhold alakú poncsorokkal és pontokkal díszítettek. — A jobb combcsontfej mellett vasár (tű?) töredéke, a bal könyök és bordacsontok között madárcsüdből készített tütartó és egy agancsnyelű vaskés volt. A kés nyele faragott, koncentrikus pontkör motívumokkal borított két agancslapból áll, amelyeket a vas nyelnyúlvány közbeiktatásával szegecseltek össze. A rövid penge egy része szétrozdásodott. A nyél hossza 15,5 cm, azaz aránytalanul hosszú.

4. ábra.

A 25—26. sír vázlatja

— A 26. sz. csontváz, mint említettük, a 25. számúval közös koporsóban volt. A melléklet nélküli csontváz 1 éves gyermeké lehetett; sírban mért hossza 58 cm.

27. sír

Sírm.: 120, 52, 208 cm (90 cm mélységnél a sírgödör szélessége 70 cm). K-i vége félköríves. Irány: 290°. Koporsó barna málladéka csak az ÉNy-i saroknál volt megfigyelhető. A csontváz 41—45 éves nőé lehetett. Hossza 154 cm. Koponyáját balra fordították. Bal alkar a medence szélén. Melléklet nélküli.

28. sír

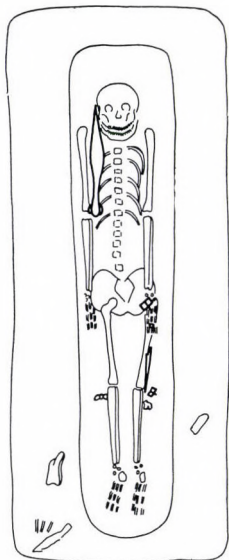
Sírm.: 80 cm mélységben a fejnél 70, lábnál 60 széles és 237 cm hosszú. A gödör mindkét vége félköríves. Irány: 280°. Koporsónak csak némi nyomát észlelhetjük. A 163 cm hosszú csontváz 48—52 éves férfié volt. Melléklet nélküli.

29. sír (8. t. 9—10)

Sírm.: 80 cm mélységnél 129 cm széles és 232 cm hosszú; 175 cm mélységnél 110 cm széles és 223 cm hosszú. A koporsónak megfelelő alakban és nagyságban még 20 cm-t mélyítettek le, s így a koporsófenék 195 cm mélységben feküdt. Irány: 302°. Koporsóméret: 204, 41, 22 cm. A sarkokon még 3—4 cm-es elálló csomkok is látszottak. A koporsóban egy 15—16 éves fiúgyermek 143 cm hosszú csontváza volt. — A koporsó fedődeszkájának szintjében, a déli padkán, a már jól ismert szarvasmarha fejrész a szarvcsapokkal és csirkecsontok voltak. A jobb kéz egyik ujjcsontján bronzlemezről kivágott pántgyűrű kiszélesedő fejjel, amelyet belülről ütött négy poncdudor és keretező karcolások díszítenek. A gyűrű végeit egymáshoz forrasztották. A bal combcsont belső oldalán egyélű vaskést találtunk.

30. sír (7. t. 6—12.; 29. t. 3.; 30. t. 1.; 36. t. 4.; 5. ábra)

Sírm.: 236, 85—90, 228 cm. Irány: 298°. Koporsóméret: 204, 43, 38 cm. A koporsóban 23—27 éves férfi 158 cm hosszú csontváza volt. 220 cm mélységben a lábak körül cserépedény szétszórt darabjai és húsétel maradékának állatsontjai voltak. Valószínűleg a koporsó tetején volt a nehéz vaslándzsa is, amely a koponya és a jobb karhajlat közé nyomódott be. Az összeállított edény talpátmérője 11,7, magassága 19,6, szájátmérője 22,8—23,8 cm. A vaslándzsa szárnyasköpűs, pengéje fűzfalevél alakú. Hossza 45 cm. — A bal kéz egyik ujján

10 cm

5. ábra. A 30. sír vázlata

bronzlemezről kivágott pántgyűrű volt. Szabad végei összeszegecseltek. Kör alakban kiszélesedő fejét körben és keresztben duplasoros vonalponcok díszítik. A bal combcsontfej alatt ovális vascsat, a bal térd mellett hasonló vascsat és a lábszár mellett egyélű vaskés volt, koptatóval. Mindkét térd külső oldaláról egy-egy vasszűjveg került elő.

31. sír (34. t. 6.; 36. t. 13)

Sírm.: 90, 40, 122 cm. Irány: 320°. Koporsónyomot nem észleltünk. A sírban 0,6 éves gyermek 52 cm hosszú csontvázát találtuk. — A jobb lábfejsontokon cserépedény állt. Talpátmérő 7, magasság 9,5, szájátmérő 8,1 cm.

32. sír (10. t. 1.; 30. t. 4)

Sírm.: 200, 118, 261 cm. Irány: 300°. Koporsóméretet nem lehetett felvenni. A sírban 25—34 éves férfi 171 cm hosszú csontváza feküdt. Koponyája a bal vállra dőlt. — Már 120 cm mélységnél, a bal lábszár külső oldala fölött egy összetört nagy edény darabjai mutatkoztak. Talpátmérője 13, magassága 17, szájátmérője 20,7—23,4 cm. A csontváz jobb combcsontja mellett egyélű, kissé hajlott hátú vaskés volt.

33. sír (9. t. 1—5)

Sírm.: 156, 80, 215 cm. Irány: 284°. Koporsóméret: 190, 41, 22 cm. A sírban 18—19 éves fiúgyermek 166 cm hosszú csontváza volt. — Szorosan a jobb alkarcsont mellett két köpűs, szakállas nyílhegy töredékeit találtuk. A jobb karhajlatban szétmálló vasár (6 cm), a bal medencelapáton szétmálló, ovális vascsat, a gerinctőn csiholóacél, a bal karhajlatban egyélű, egyenes hátú vaskés volt.

34. sír (35. t. 5)

Sírm.: 90, 41, 105 cm. Irány: 270°. Koporsóméret: 88, 32 cm. A sírban 1½ éves gyermek 71 cm hosszú csontváza volt. A jobb térd felhúzott helyzetű. A bal lábfejsontoknál cserépbögre állt. Talpátmérő 7,3, magasság 10, szájátmérő 10,8 cm.

35. sír

A bolygatott sír 110 cm mély volt. Irányát nem lehetett megállapítani. A 33. sírral rongálhatták

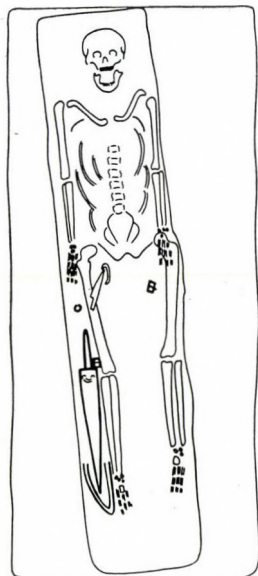
meg. A csontmaradványokból ítélve 1/2 éves gyermeké lehetett. Melléklet nélküli.

36. sír

A bolygatott gyermek sír 72 cm mély volt. Irány: 282°. 1 éves gyermeké lehetett. Mellékletet itt sem találtunk.

37. sír (1. t. 1–2.; 9. t. 6–19.; 29. t. 6.; 6. ábra)

Sírm.: 185, 100, 235 cm. Irány: 286°. Koporsó- és csontvázirány a sirtengelytől kissé eltért. Koporsóméret: 233, 45, 38 cm (utóbbi az oldaldeszkák jelenleg mérhető magassága). A koporsótető homorúan behorpadt. A sírban 28–32 év közötti férfi 168 cm hosszú csontváza volt. A jobb térd fölött már 120–130 cm mélységnél szarvasmarha homlokcsont részét találtuk a jellegzetes szarvascsapokkal. Közélemben csirkecsontok is kerültek elő. A jobb kéz egyik ujjánál egy kerek átmetszetű bronzhuzalból készített kelta (?) fibulakengyel, lejjebb 2 db bronzlemezek és egy szétmálló huzalkarikagyűrű (?); ugyanitt öt kovaködarabka. A jobb combcsont és medence közötti hajlatban egyélű vaskés a hegyét védő koptatóval, pengéjén szövetmaradványokkal. A kés nyelén és a késkoptatóban farostmaradványok. A bal combcsont közepén belül négyszögletes vascsat; szorosan a bal térd mellett egy trapéz alakú vascsat, mindkét oldalán szövetmaradványokkal. Valószínűleg ez utóbbi a halott mellett szorosan fekvő és a jobb lábfejjig nyúló kard felkötő

6. ábra. A 37. sír vázlata

szíján volt. A kard egyélű, egyenes hátú, széles pengéjű, markolatán fanyomokkal, a hegye felé ívben elkeskenyedő. A pengető fölött (a tokon) kis vaspánt volt, a szíj befűzésére. A fa kardhüvely végét hatalmas vaskoptató szegélyezte. A kard hossza 60, a koptató ívelt élvédőjének egyenes vonalban mért hossza 26 cm.

38. sír (10. t. 2–4.; 31. t. 5.; 34. t. 5.; 36. t. 3., 6)

Sírm.: 122, 85, 215 cm. Irány: 300°. Koporsószélesség 60 cm. A sírban 57–61 év közötti nő 164 cm hosszú, erőteljes csontváza volt. Koponyája balra dőlt. A csontváz bal lábszárán kívül, valószínűleg a koporsó mellett és ennek szintjében nagy cserépedény (a) darabja és egy orsógomb volt. Az edény talpátmérője 10, magassága 18,8, szájátmérője 17,7 cm. Az orsógomb vörös színű és kettős csonkakúp alakú. A koponya alatt bronz karika-fülbevaló volt, az egyik végén kis bütyökkel. A bal felkarcsont mellett egyélű, a hegye felé lecsapott hátú vaskés találtunk. — A jobb bokacsonttól 18 cm-re a csontváz szintjében alacsony cserépedény (b) állt. Talpátmérő 8,3, magasság 6,3, szájátmérő 9 cm.

39. sír

57 cm mélységben, cca 300° irányban, 1 hónapos gyermek 52 cm hosszú csontvázának némi maradványa. Melléklet nélküli.

40. sír (34. t. 8.; 36. t. 17)

Sírm.: 109, 80, 226 cm. É-i oldala nem egyenes vonalú. Irány: 298°. Koporsónyomot nem észleltünk. A 46–50 év közötti férfi csontvázának hossza 168 cm; koponyája balra dőlt, alkarjait a medencébe hajlították. A bal lábujjcsontjai mellett edény állt. Talpátmérő 7,5, magasság 10,2, szájátmérő 10,5 cm.

41. sír (10. t. 5–6)

Sírm.: 80, 50, 110 cm. Irány: 294°. Koporsónyomat nem észleltük. A sírban 4–5 éves gyermek 78 cm hosszú csontváza volt. A koponya jobb oldala alatt bronz fülbevalót találtunk. A jobb kéz egyik ujján bronzlemezről kivágott pántgyűrű volt, amelynek szabad végeit egymásra hajlították és összeforrasztották.

42. sír (10. t. 7–9)

Sírm.: 103, 70, 180 cm. Irány: 298°. Koporsónyom nélkül. A sírban 13–14 éves gyermek 135 cm hosszú csontváza volt. A koponya kissé balra dőlt. A bal combcsont mellett egycsomóban vastöredékeket, vaskést és csiholóvasat találtunk. A kés is hiányos volt. A csiholó közepén kiszélesedik, szárainak vége visszahajlított volt, de már a helyszínen szétmállott — Elporladó állatesontok.

43. sír

Sírm.: 85, 60, 144 cm. Irány: 303°. Koporsónyom nélkül. A sírban 4–5 éves gyermek 105 cm hosszú csontváza volt. Melléklet nélküli, csak a sírt kitöltő földből való egy korongon készült szürke edény töredéke.

44. sír (10. t. 11–15)

Sírm.: 163, 80, 213 cm. Irány: 300°. Koporsónyomot nem észleltünk. A sírban 20–21 éves nő 149 cm hosszú csontváza volt. 66 cm mélységnél néhány cserépdarabot találtunk. A legnagyobb töredék átmérője 9,5 cm. — A sírföldben bronzhuzalból készült fülbevalókarikák két-két pánttal. Valószínűleg mindhárom darab hiányos. — A jobb kéz középső ujján pántgyűrű volt; domború pontokkal díszített kiszélesedő fejjel, míg szabad végei egymáshoz szegecselték. A bal kéz középső ujján vastagabb bronzlemezről kivágott, az egyik végén elkeskenyedő pántgyűrű volt. A lábfejesontok és a sírvég között csirkecsontokat találtunk.

45. sír

Sírm.: 80, 50, 120 cm. Irány: 290°. Koporsónyom nélkül, de a magasabban elhelyezett edény koporsós temetkezésre utal. A sírban 5 és 1/2 éves gyermek 82 cm hosszú csontváza volt. A csontok fölött nagy cserépedény négy töredékét találtuk. Az összeillő négy töredék szerint a jelenlegi magassága 18 cm.

46. sír (10. t. 10.; 32. t. 4.; 36. t. 12)

Sírm.: 100, 60, 160 cm. Irány: 294°. Koporsóra a sírfenéktől 39 cm-rel magasabban elhelyezett edényből lehet következtetni. A sírban egy 7 éves gyermek 106 cm hosszú csontváza volt. Az edény talpátmérője 9,1, magassága 14,9, szájátmérője

15 cm. — A koponyának támasztva egyelű vaskés töredékét találtuk.

47. sír

Sírm.: 105, 70, 165 cm. Irány: 302°. Koporsónyom nélkül. A sírban 9–10 éves gyermek 115 cm hosszú csontváza volt. Koponyája balra dőlt. Melléklet nélküli.

48. sír (2. t. 1–2.; 10. t. 16–17.; 11. t. 1–2.; 27. t. 2.; 7., 25., 26., 31. ábra)

Sírm.: 85 cm mélységnél 110–95 cm széles és 280 cm hosszú, 180 cm fenékmélységnél 90×270 cm. Irány: 290°. Koporsóhosszúság a saroknyúlványokkal együtt 232 cm, a koporsó belső hossza 206 cm, szélessége 40 cm. A koporsónyom 160 cm mélységnél fényképezett. A sírban 23–27 éves férfi 167 cm hosszú csontváza volt. A sírföldben elszórtan edénytöredékeket és koporsón kívül, a sír K-i végében (a sírfenéknél 20 cm-rel magasabban) szarvasmarha szarvesapos homlokcsont-részét találtuk. Az edény talpátmérője 8,5 cm. — A koporsón belül, a koponya jobb falcsontja és a sírvég között egy keskeny pengéjű kőpús vaslándzsa feküdt; 21 cm-es hosszából ítélve rövid nyelű hajítódárda. A jobb kézen bronzlemezről kivágott pántgyűrű volt, amelynek rombusz alakú fejét poncolóval kivert dudorok díszítik. A dudorokat bekarcolt átlók választják el. A bal combcsont mellett egyelű,

7. ábra. A 48. sír vázlata

egyenes hátú vaskést találtunk. A lábfejesontok és a koporsó vége között sertécsont és egy szarvasagancsból készített, háromágú, díszített sőtartó volt, amelynek készítésekor az agancs egy darabját háromágúra vágták s rücskös felületét simára csiszolták. Puha belső részét eltávolítva megfelelő üreges testet nyertek. A nyílást záró test szeggel való rögzítése érdekében a két hosszabb szár peremén egy-egy kisebb lyukat fúrtak. Felálló nyakperemén két nagyobbaeska lyukat készítettek a dugót behúzó zsinór számára. Díszítéséről később szólunk. Hossza 17,6, magassága 9,3 cm.

49. sír

Sírm.: 75, 40, 97 cm. Irány: 305°. A sírban 1 hónapos kisgyermek 65 cm hosszú csontváza volt. Koporsó és melléklet nélkül.

50. sír (12. t. 1–8.; 34. t. 10., 12.; 36. t. 9)

Sírm.: 145, 90, 235 cm. Irány: 322°. Koporsóméret: 210, 60, 32 cm. A sírban 57–66 éves nő 154 cm hosszú csontváza volt. — A koporsó tetején két edény összeállítható töredékei voltak elszórva. A nagyobb edény (a) magassága 16,7, talpátmérője 10, szájátmérője 13,1 cm. A kisebb edény (b) magassága 12, talpátmérője 8,8, szájátmérője 11,7 cm. — Az edénytöredékek között egy orsógomb és állatesonttöredékek is voltak. Az orsógomb sűrű színű, kettős csonkakúp alakú, korongolt s jól égetett. Mindkét palástján bekarcolt díszítés van. — Álla alatt 2,1 cm hosszú hármás üveggyöngy; a jobb csuklón belül nagyobb méretű vascsat néhány töredéke. A bal alkaron belül egyélű, egyenes hátú vaskés, a nyelén farostmaradvánnyal.

51. sír (12. t. 9–10)

Sírm.: 142, 65, 175 cm. Irány: 316°. A koporsónak csak némi nyomát lehetett észlelni. A sírban 9–10 éves gyermek 119 cm hosszú csontváza volt. A koporsónyom felett cserépedény töredékeit találtuk. — A jobb alkarcsontoknál vaskés, s a jobb kéz egyik ujján bronzkarika volt. A kés egyélű, hegye felé íves fokú. A gyűrűkarika öntött, zárt.

52. sír (12. t. 11)

Sírm.: 140, 58, 130 cm. Irány: 294°. Koporsónyom már nem látszott. A sírban 0,6 éves gyermek 79 cm hosszú csontvázat találtuk. A fej alá kőlapo-

kat helyeztek. A jobb lábszárvégtől 6 cm-re a sírvég irányában vasszekerce feküdt. A nyélllyukat négy-szög alakúra képzett tagok zárják oldalról, és tompa élű, íves foka van. Pengéjét félkörívesen elvékonyították, s az éle felé húzódó lapos részét is ívesen képezték ki. Nagyságához és szilárdságához mérten könnyű.

53. sír (13. t. 4)

Sírm.: 105, 80–72, 210 cm. Irány: 290°. Közvetlenül a csontváz fölött deszka szenesedett nyoma volt, de oldal- és fenékdeszkanak semmi nyoma nem volt. A sírban 29–33 éves nő 152 cm hosszú csontvázat találtuk. — A koponya jobb falcsontjánál bronz fülbevaló volt. Karikaívén két bronzpánt van, granulációs csüngője szőlőfürtöt utánoz.

54. sír (13. t. 1–3)

Sírm.: 195, 98–90, 240 cm. Irány: 306°. A koporsó fatörzsből lehetett kivájva (hajlott oldalaiból ítélve). Méretei: 190, 56, 25 cm. A sírban 50–55 éves nő 159 cm hosszú csontváza volt. Bal alkarja a medence alá csúszott. A sír DK-i sarkában, a fedődeszka nyoma fölött szárnyas csontjai voltak. — A koponya jobb oldalán spirálrugós fülbevalót, bal oldalán egyszerű huzalkarika-fülbevalót, a bal felkar mellett egyélű, egyenes hátú vaskést találtunk. A spirálrugós fülbevaló tölésére lefelé széleseedik és három hurokban végződik. A hurkokba akasztható lengőcsüngők már szétrozsdásodtak (de hasonlóak lehetnek a 119. sír fülbevalóiba akasztotakhoz, ahol ezeket még megtaláltuk).

55. sír (13. t. 7.; 33. t. 1)

Sírm.: 125, 70, 130 cm. Irány: 318°. Abból ítélve, hogy a cserépedény töredékei 85–90 cm mélység között kerültek elő: a halottat koporsóban helyezték el, de az nyomtalanul elpusztult. A sírban 4–5 éves gyermek csontvázat találtuk. A cserepek a lábszárcsontok fölött voltak, s kiegészíthető edénnyé állíhattuk össze darabjait. Magasság 15,7, talpátmérő 10,2 cm, szájátmérő 10,8 cm. A sír DK-i sarkában, valószínűleg koporsón kívül csirkecsontok voltak. A koponya két oldalán egy-egy csavart bronzhuzalból való fülbevalókarika volt (az egyik szétporladóban).

56. sír

Sírm.: 90, 40, 80. Irány: 281°. A sírban mintegy 0,6 éves gyermek 46 cm hosszú csontvázára találtunk. A medencénél tojás töredékei voltak.

57. sír

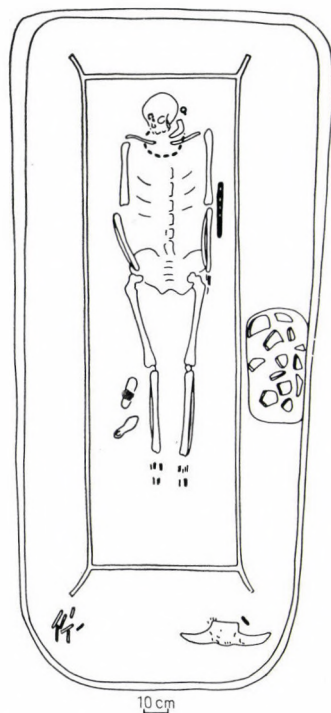
Sírmélység 50 cm. Irány: 298°. A sírban 3–4 éves gyermek 47 cm hosszú csontváza volt. Melléklet nyomára nem akadtunk.

58. sír

Sírmélység 60 cm. Irány: 290°. A sírban 3–4 hónapos gyermek melléklet nélküli, cca 50 cm hosszú csontvázat találtunk.

59. sír (3. t. 1–2.; 13. t. 5–6., 8–10.; 31. t. 1.; 8. ábra)

Sírm.: 185, 118–110, 275 cm. Irány: 290°. A nagyméretű sír lekerekített sarkú tarka foltja már elég magasan látszott. A koporsó eredeti magasságát a 40–45 cm-rel magasabban maradt szarvasmarha fejrész és edénytöredékek mutatták. Hossza 205, szélessége 65 cm volt. Nyeregtetős szerkezetére utalt, hogy először a csontváz középtengelyében

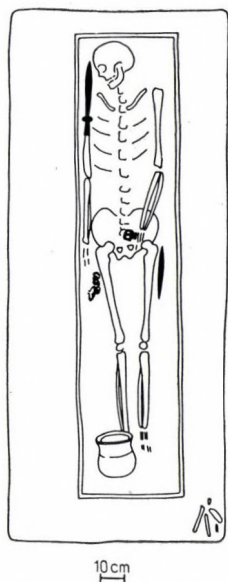

8. ábra.
Az 59. sír vázlata

bukkant elő a barnás koporsókorhadék, s az oldal-deszkák nyomai csak azután. Sarkain markolásra alkalmas szárnyak nyomai voltak. — A koporsóban 55–60 éves nő 148 cm hosszú csontváza volt. Koponyája jobbra dőlt, a jobb kéz a medence alá esúszott. — Koporsón kívül, a sír DK-i sarkában, 40 cm-es padkán, szarvasmarha megcsontított fejrésze szarvesapokkal és egy vasár (tű) töredéke volt. Utóbbi a csonthoz oly közel, hogy az állatbőr visszavarrásánál törhetett a koponyarészbe. A sír DNy-i sarkában szárnyas csontjai voltak. A koporsó K-i oldala fölött levő padkán egy nagy, bősájú, öblös cserépedény töredékei feküdtek. Talpátmérője 11,7, magassága 22,5, szájátmérője 21,9 cm. A koponya két oldalán egy-egy bronz fülbevaló volt, huzalkarikájukon amphora alakú, préselt lemezből hólyagosan alakított csüngőkkel. Az egyiknek szabad végei kampósan egymásba akadtak. A halott nyakára gyöngyfüzért tettek. A gyöngysor nagyjából fehér, sárgás és világoskék irizálású, többszörösen összetett gyöngyökből áll, ezenkívül egy szemes és két egyszínű gyöngyből (összesen 20 db). — A bal karhajlaton kívül egy egyélű, egyenes hátú vaskés volt, pontkörökkel díszített agancslemezekből összeillesztett hosszú nyéllal (a nyélre 14 cm esik). A koporsón belül, a jobb lábfejsontok mellett egy kisebb állat medencecsontjai voltak. Feltehető, hogy a koporsó beszakadásakor estek bele.

60. sír (14. t. 1–10.; 27. t. 7.; 32. t. 1.; 36. t. 16.; 9. ábra)

Sírm.: 120, 90, 218 cm. Irány: 283°. Keskeny, téglalakú koporsóban (hossza 190, szélessége 40 cm) 33–37 év közötti férfi 165 cm hosszú csontvázat találtunk. Koponyája jobbra dőlt. — A koporsófedő deszkának csontvázra szakadt korhadékán, a jobb könyöktől koponya mellé nyúlva, egy szárnyas-köpűs, nádlevél pengéjű vaslándzsát találtunk. Hossza 35,5 cm. Ugyancsak a koporsóra téve állhatott a csontváz jobb lábfejsontjain állva talált edény. Magasság 15,2, talpátmérő 6,8, szájátmérő 10 cm. — A sírföldből egy edény alsó felének töredékei is előkerültek. Talpátmérője 9,6 cm. A sír ÉK-i sarkában szárnyas csontjai voltak. A csontváz medencéjében egy félköríves, négyszögű lemeztagos vasesat volt, mindkét oldalán szövetmaradvánnyal. A jobb combcsont mellett kovákővek, csiholóvas, római kis bronz érem és egy öntött bronz kisszíjvég volt. A lapos kisszíjvég felső része tokos; egy szeg szolgált a szíj megerősítésére. Előlapja S-mintás indadíszű, hátlapja sima. A bal combcsont mellett egyélű, enyhén hajlott hátú vaskés feküdt, nyelén farostmaradványokkal.

9. ábra. A 60. sír vázлата

62. sír (14. t. 11–14.; 33. t. 2.; 10. ábra)

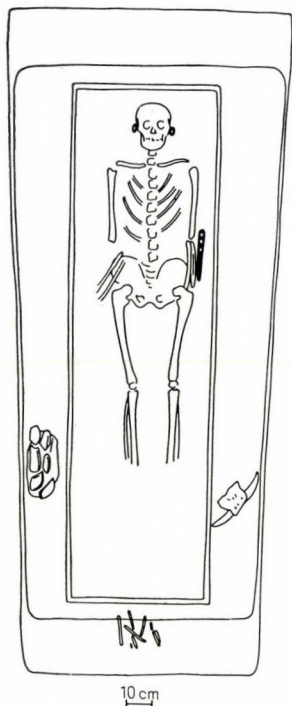
Sírm.: 190 cm mélyen a fejnél 120, lábnál 94 cm széles és 228 cm hosszú. Sírhosszúság a humusz és homok érintkezésénél 274 cm. Irány: 278°. Koporsóhossz 212, szélesség 60–58 cm. A koporsóban 59–63 év közötti, szélesvállú nő feküdt. A csontvázszinttől 50 cm-rel magasabban, de a koporsócsíkon kívül a már ismert szarvasmarha szarvascsapos koponyarészt találtuk. Az átellenes oldalon, 65 cm magasságban edény összeállítható darabjai és a sírvégben, 58 cm magasságban szárnyas csontjai voltak. Az edény talpátmérője 9,7, magassága 16,1, szájátmérője 16,3 cm. — A koponya két oldalán egy-egy bronz fülbevaló volt. Az egyiknek préselt csüngőtagja részben még megvan. Egyező volt az 59. sír csüngőivel. — A bal alkaron kívül egyélű, két agancslemezből készített és pontkörökkel díszített nyelű vaskés feküdt. A nyelet vasszegek török át.

61. sír (15. t. 1–4)

Sírm.: 127, 55, 102 cm. Irány: 282°. A 85 cm hosszú, 26 cm széles koporsóban 3–4 éves gyermek 72 cm hosszú csontváza volt. — Az előrebíllent koponya két oldalán, szorosán a fülnyílás alatt, két-két bronz fülbevaló volt. Az egyik párnak már csak ovális karikája maradt meg, de a forrasztásnyomok elárulják, hogy pánt vagy gömböcs volt rajta. A nagyobb páron még a pántok és a csüngő egy része is rajta van, de elporladóban.

63. sír (15. t. 8–10)

Sírm.: 170, 100, 265. Irány: 275°. A koporsónak csak a szélességét és hosszúságát lehetett mérni: 58, 210 cm. A koporsóban 52–56 éves férfi csontvázat találtuk. A sír ÉK-i végében a szokásos állatfej és csirkecsontok voltak. A bal alkar alatt, a medencecsontokig zacskó feküdt, amelyben egy szurkos massa volt (mindkét oldalán felvette a szövés lenyomatát). Ebben lehetett a visszahajló végű csiholóvas és egy nagy vaskés is.

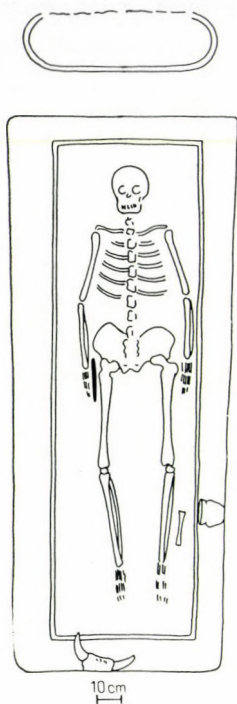
10. ábra.
A 62. sír vázлата

64. sír (15. t. 11.; 33. t. 4.; 11. ábra)

Sírm.: 183, 95–90–83, 230 cm. Irány: 292°. A koporsó a korhadékok egyes részei alapján fatörzsből készülhetett, és simára faragott oldalával helyezték a földbe. Hossza 207, alapszélessége 60, legnagyobb szélessége 80, magassága 35 cm körül volt. A sírban 19–20 éves férfi csontváza volt. A jobb bokacsonttól 23 cm-re — de fölötté 26 cm-rel — szarvasmarha fejrész szarvascsapokkal s közelében csirkecsontok voltak. — A bal lábszárcsonton kívül, de 35 cm-rel magasabban, eldőlt cserépedény volt; talpátmérő 11,3, szájátmérő 15–16, magasság 16 cm. — A jobb kézfej és a combcsontfej között vaskés, a bal lábszár mellett kisebb állatesont volt.

65. sír (15. t. 5–7)

Sírm.: 136, 90–70, 200 cm. Irány: 290°. Koporsó elkorhadt nyomát néhol még észre lehetett venni.

11. ábra. A 64. sír vázlata

A sírban 4–5 éves gyermek 99 cm hosszú csontvázát találtuk. Koponyája kissé balra billent. Alatta egy bronz fülbevaló volt. Ennek karikaíve kampósan egymásba kapaszkodott, préselt lemezű hólyagos csüngője szétmállott. — Mindkét kezének középső ujján egy-egy bronzlemezről készített, sugarasan poncolt, bronz-, illetőleg vasszegeccsel összefogott gyűrű volt.

66. sír

Sírm.: 125, 60, 140 cm. Irány: 280°. Koporsóhossz 90, szélesség 30 cm. A sírban 3–4 éves gyermek 76 cm hosszú csontváza volt. Mellékletet nem találtunk.

67. sír (15. t. 12–14.; 34. t. 11.; 35. t. 3.; 36. t. 15)

Sírm.: 106, 65, 147 cm. Irány: 277°. Koporsóhossz 98, szélesség 31 cm. Ebből 3–4 éves gyermek 74 cm hosszúságban megmaradt csontjai kerültek elő. Koponyája balra billent, bal alkarja a bal váll irányába visszahajtott. — A csontvázszint felett 35 cm-re (koporsómagasság!) két edényt helyeztek. Az egyik talpátmérője 9, magassága 13,8, szájátmérője 12 cm. — A másik (b) talpátmérője 8, magassága 12,5, szájátmérője 11,2 cm. — A bal halánték alatt ovális alakú bronz fülbevalókarika volt két kis pánttal. Gömböcsös csüngője szétroz-

dásodott. — Nyakesigolyák körül néhány (5 db) összetett és egyes gyöngy volt; egy sötétkék, a többi világosan irizáló üveg. — A jobb kéz középső ujján bronzlemezről kivágott, keresztben árkolt pántgyűrű, rombusz alakú fejjel és összeszegeccsel végekkel.

68. sír (16. t. 1–4)

Sírm.: 157, 90–88, 224 cm. Irány: 322°. Koporsóméret: 190, 53, 32 cm. A koporsóban 32–36 éves nő 150 cm hosszú csontvázát találtuk. Koponyája jobbra billent, bal keze a bal medence szélén volt. A sír DNY-i sarkában, koporsón kívül, kisebb emlős medencecsontjai és csirkecsontok voltak. — A nyakesigolyánál átfúrt római kis bronz pénz, mellette üveg karperec sötétbarna színű töredéke dombordízes felülettel. Ezek mellett, a bal váll irányában, egy kék színű, fehérrel spriccelt lapos üvegdarabka. — A bal medencelapáton, az alkarral párhuzamosan egyélű vaskés feküdt. Felületén a fatok maradványai itt-ott látszanak.

69. sír (33. t. 5)

Sírm.: 132, 92, 230 cm. Irány: 330°. Valószínűleg koporsós volt, mert az edénymelléklet a sír DNY-i sarkában, a csontváz jobb bokájától 33 cm-re, de cca 50 cm-rel magasabban feküdt. Ez lehetett a koporsószint is. A sírban 28–32 éves férfi 161 cm hosszú csontváza volt. A bal alkar a bal combcsontfej irányában, a bal térd a jobb felé behúzva feküdt. — Az edény talpátmérője 9,7, magassága 16, szájátmérője 15,2 cm.

70. sír

Sírm.: 83, 60, 105 cm. Irány: 260°. A sírban 1 éves gyermek 69 cm hosszú csontváza volt. Bal alkarját a medence szélére támasztották. Minden melléklet nélküli.

71. sír (12. t. 12.; 31. t. 4)

Sírm.: 164, 72, 218 cm. Irány: 272°. Koporsóméret: 195, 51, 29 cm. A koporsóban 54–58 éves férfi 155 cm hosszú csontvázát találtuk. A sír DK-i sarkában, koporsón kívül, egy nagyméretű eszerép-edény töredékei voltak. Talpátmérő 10, szájátmérő 18, magasság 20,1 cm. — A koporsón belül, a bal kézcsontoknál, combcsont alá nyúlva nagyméretű, egyélű, egyenes hátú vaskést találtunk.

Nyelén farosttal, pengéjén szövetmaradvánnyal. Hossza 25 cm.

72. sír (16. t. 5–8)

Sírm.: 145, 104, 240 cm. Irány: 272°. Koporsóméret: 180, 60, 37 cm. A sírban egy 15–16 éves fiú 150 cm hosszú csontváza volt. A bal lábszártól 32 cm-re, de 37 cm-rel magasabban, azaz koporsón kívül szarvesapos kosfejrést találtunk. A bal alkaron belül egyélű, enyhén hajlott hátú vaskés volt, nyelnyúlványán farostmaradvánnyal. — A bal combesont mellett ismeretlen rendeltetésű vas-tárgy több darabját találtuk.

73. sír

65 cm mélységben; a kertészet által megbolygattott sír. Sírméreteket, irányt és csontvázhosszt mérni nem lehetett. A behozott csonttöredékek alapján 3–5 éves gyermek sírja lehetett. A sírföldben már csak két összeillő talprészes cseréptöredéket találtunk.

74. sír

A 76. sír mellett — minden sírgödörnyom nélkül — 62 cm mélységben néhány csonttöredéket találtunk, mely egy 1/2 éves csecsemőé lehetett. Körülötte semmi maradandó tárgy nem volt.

75. sír

51 cm mélységben, 280° irányba fektetett 1–2 hónapos csecsemő 40 cm hosszú csontvázat találtak. Melléklet nélküli.

76. sír (16. t. 9)

Sírm.: 120, 90, 235 cm. Irány: 280°. Koporsóméret: 190, 73, 28 cm. A koporsóban egy 43–47 éves nő 146 cm hosszú csontváza volt. — A bal lábszárcsonton kívül, de magasabb szintben csirkecsontok voltak. — Szorosan a bal könyök mellett keskeny pengéjű vaskést találtunk.

77. sír (35. t. 7)

Sírm.: 200, 55, 146 cm. Irány: 283°. A sírban gyermek 68 cm hosszú csontváza volt. A csontvázat

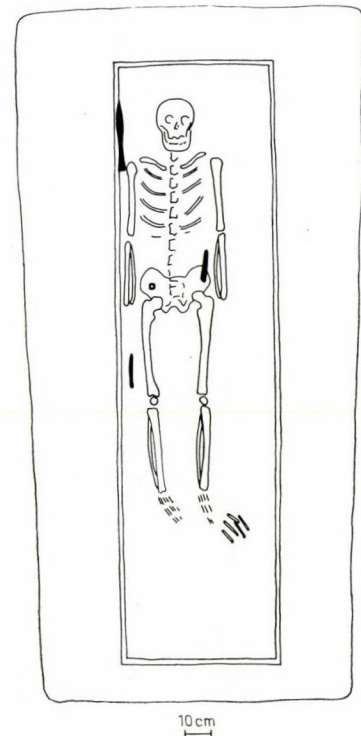
rövidítette az, hogy a koponya előrebukott a mellkasra. Bal bokája mellett tojáshéjdarabok. A bal lábfejsontokon félrebillent cserépedény volt. Talp-átmérő 7, magasság 10,1, szájméret 12,1 cm.

78. sír (16. t. 10–11.; 29. t. 4.; 12. ábra)

Sírm.: 200, 147–126, 290 cm. Irány: 282°. Koporsóméret: 250, 65, 42 cm. A koporsó jobb és bal oldali deszkája különböző színben korhadt, mert többféle fából készülhetett. Benne 69–75 éves férfi 162 cm hosszú csontvázat találtak. — A jobb vállcsúcsán kívül, szorosan a koporsó oldal-deszkájához tapadva, köpűs vaslándzsa feküdt. Pengéje fűzfalevél idomú, hegye elgörbült. Hossza 46,5 cm. A bal lábfejnél, de a koporsón kívül, magasabban, szárnyas csontjai voltak. — A jobb medencelapáton egy szétmállóban levő vascsat, a bal alkarcsonton belül egyélű, enyhén hajlott hátú vaskés volt. A jobb combesont mellett vas oldallemezektől védett borotvakés volt. Szélesebb végén sérült. Alsó felén szövetnyom van.

79. sír (17. t. 1–7.; 36. t. 2)

Sírm.: 100, 70, 180 cm. Irány: 280°. Koporsóméret: 160, 50 cm. Az É-i koporsódeszka-korhadék vastagsága 2,5 cm. A koponya kissé visszanyomó-

12. ábra.
A 78. sír vázlata

dott, s a nyakesigolyák a jobb váll felé elhajoltak. A csontváz 135 cm-es sírban mért hosszúsága így nem tájékoztat a csontváz valódi hosszáról. Az alkarvégek a medencelapátokra nyúltak. Az embertani vizsgálat a halottat 65–75 éves nőnek határozta meg. — A koponya két oldalán egy-egy egyszerű bronzhuzalból készült fülbevalókarikát találtunk. — A koponya jobb falcsontja és a bal térd mellé egy-egy orsógombot tettek. Ezek az orsógombok fekete színűek, és kettős, különböző magasságú csontkakúp alakúak. Az egyiknek a magasabb csontkakúpján három körbefutó barázda van. — A koponya bal falcsontja mellett enyhén hajló hengeres csontból készült tütartó volt vastúvel. — A bal felkaron belül vaskést találtunk. — A lábfejeknél, a koporsón belül cserépedény alsó fele foglalt helyet. Talpátmérője 11,2, jelenlegi magassága 12 cm.

80. sír (17. t. 8–14)

Sírm.: 146, 85, 215 cm. Irány: 283°. Koporsó méret: 180, 40 cm. A sírban 46–50 éves nő csontváza volt. A jobb lábszárcsontok és a sírfal között szárnyasesontok voltak. A koponya jobb oldalánál és a jobb állkapocsnál két vékony bronzhuzalból készült, pántos, granulációs csüngőjű fülbevaló egy-egy töredéke került elő. Eredeti alakjukra a 88. sír fülbevalóiból következtettünk. — A jobb kulcsesont és az állkapocs között egy fehér színű, irizáló, gerezdelt üveggyöngyszem; az áll alatt, a nyakesigolyán egy kék színű, gömb alakú fülesgomb volt. A felvarrásra szolgáló vasfüleske a kivétel után porladt el. A kissé behajlított alkaron belül hengeres csont tütartó és vaskés volt. — A jobb kéz egyik ujján szétesőben levő bronz huzalgyűrű volt.

81. sír (18. t. 1–2.; 35. t. 10.; 36. t. 10)

Sírm.: 52, 40, 130 cm. Irány: 260°. A sírban 4–5 éves gyermek 90 cm hosszú csontvázát találtuk. A bal állkapocs és a bal alkar mellett egy-egy bronzhuzalból hajlított fülbevalókarika vagy hajfonatösszefogó huzal volt. — A lábfejsontok fölött cserépedény állt. Talpátmérő 8,5, magasság 11, szájátmérő 13,2 cm.

82. sír (28. t. 1)

Sírm.: 135, 82–72, 218 cm. Irány: 276°. Koporsóméret: 200, 50 cm. A sírban 15–16 éves nő 143 cm hosszú csontváza volt. Koponyája balra

billent. A jobb combesonton patinanyom látszott (gyűrű?). A medence bal felét nagy edény egyharmada borította. Hiányosan tették sírba, jelenlegi magassága 24,5 cm, szélessége 28 cm.

83. sír (35. t. 6)

Sírm.: 72, 58, 120 cm. Irány: 283°. A sírban 1 éves gyermek 65 cm hosszú csontvázát találtuk. A lábfejsontok és a sírvég közé cserépedényt helyeztek. Talpátmérő 7,4, szájátmérő 10,8, magasság 11 cm.

84. sír (1. t. 3.; 17. t. 15.; 27. t. 5)

Sírm.: 140, 70, 253 cm. Irány: 278°. Koporsóméret: 189, 40, 28 cm. A koporsóban 49–53 éves férfi 158 cm hosszú csontváza volt. A koponyától jobbra, a koporsón kívül, nádlevél pengéjű szárnyas-köpűs vaslándzsát találtunk. Köpűjében famaradványok vannak. Hossza 30,5 cm. — A jobb boka mellett — de ugyancsak a koporsón kívül — szárnyas csontjai voltak. A jobb medencelapáton egyélű vaskés feküdt, pengéjének egyik oldalán szövetmaradvánnyal.

85. sír (35. t. 9.; 36. t. 14)

Sírm.: 89, 60, 146 cm. Irány: 260°. A sírban 5–6 éves gyermek 92 cm hosszú csontváza volt. — A bal lábfejsontok mellé cserépedényt helyeztek. Talpátmérő 6,6, magasság 11,2, szájátmérő 9 cm.

86. sír (18. t. 4.; 30. t. 2.; 36. t. 1)

Sírm.: 145, 107, 275 cm. Irány: 278°. Koporsóhossz 215 cm, szélesség 55–50 cm. A koporsóban 52–56 év körüli nő 148 cm hosszú csontváza volt. A bal alkaron belül egyélű, kisebb vaskést találtunk. — A sírföldben, a felszíntől már 40 cm mélységtől kezdve, a koporsófedélig, a lábfejsontok és a sírvég közötti térben nagy edény darabjait találtuk. Talpátmérő 11,5, magasság 18,5, szájátmérő 20,3 cm. — A legalsó edénytöredék mellett állatesontok voltak.

87. sír

Sírm.: 90, 60, 130 cm. Irány: 279°. A sírban 5–6 éves gyermek 97 cm hosszú, melléklet nélküli csontváza volt.

88. sír (18. t. 5—11)

Sírm.: 195, 120, 220 cm. Irány: 284°. Koporsóméret: 190, 46, 42 cm. A koporsó fölött cserépedény alsó felének néhány darabja és csirkecsontok voltak. Az edény talpátmérője 10,5 cm. — A koporsóban 72—80 éves nő 155 cm hosszú csontváza volt. — A koponya mindkét oldalán két-két fülbevaló. Az egyik pár bronzhuzalból készült és aranyozott. Mindkét páron csüngőtag van, amely két-két bronzpántból és három gömböcskéből áll. A kisebb pár ezüsthuzalból készült, s karikája kör alakú. Ezek csüngőtagján is két pánt van, de a három gömböcskére helyezve negyedik gömböcske is ül. — A nyakesigolyák körül üveggyöngyökből készített nyaklánc volt. A láncban 3 db többszínű millefiori, egy ovális sárgás, a többi kék, kékes-fehér, szürkésfehér, sárgásfehér, összetett vagy összetettből letörött magányos gyöngy (összesen 36 db). — A bal kéz középső ujján egy nagy, pontoltfejú pántgyűrűt találtunk. — A bal alkarcsont belső oldalához enyhén tört vonalú, egyélű vaskést helyeztek.

89. sír (18. t. 3)

Sírm.: 79, 45, 97 cm. Irány: 260°. A sírvégék félkörívesek. A sírban 2—3 éves gyermek 70 cm hosszú csontváza feküdt. Térdei kissé behajlítottak voltak. — A koponya bal oldalánál vékony bronzhuzalból készült fülbevalókarika töredéke került elő. A jobb alkarra támasztva állatesontot találtunk.

90. sír

Sírm.: 90, 56, 165 cm. Irány: 250°. A sírban 49—53 év körüli nő 148 cm hosszú csontváza volt, amelynek tengelye kissé megtört. Melléklet nélküli.

91. sír (19. t. 2—4)

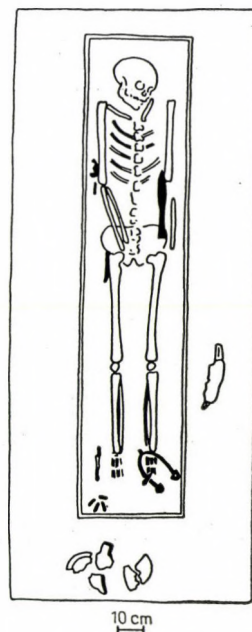
A sír 143 cm mélységnél 275 cm hosszú és 100—90 cm széles. Irány: 280°. A koporsó fedődeszkája V-alakban szakadt be. Mérete: 205×44 cm. — A sírban 40—49 éves férfi 167 cm hosszú csontváza volt. — A bal kézcsontoknál két fülbevalókarikához hasonló huzalgűrűt találtunk. A bal könyöktől a medencébe nyúlva egyélű vaskés feküdt, hegye felé lehajló fokú. Hiányos nyelén farostmaradványok. A jobb lábszárcsont körül szárnyascsontok voltak.

92. sír (19. t. 5—9.; 27. t. 3.; 13. ábra)

Sírm.: 178, 100, 247 cm. Irány: 274°. Koporsócsík már 147 cm-nél jelentkezett és 178 cm mélységnél ért véget. Hossza 210, szélessége 42, magassága 31 cm. A sírban 45—49 éves férfi 165 cm hosszú csontváza volt. Cserépedénydarabokat már 60 cm mélységtől kezdve találtunk. A koporsóról lecsúsztatva, arckoponya nélküli, szarvcsapos marhakoponyarészt találtunk. — A bal alkar belső oldalánál keskeny, babérlevél alakú pengével és hosszú köpüs taggal készített vaslándzsa feküdt. Jelenlegi hossza 27,5 cm. Valószínűleg a temetésnél ezt is a koporsóra tették, de súlyával átpréselte magát a koporsókorhadékon. — A koporsón belül, a jobb könyök mellett csiholó töredéke és vasár, a jobb combcsontfej mellett egyélű, egyenes hátú vaskés, nyelén farostmaradványok. A jobb lábfej mellett állatesontok voltak. — A bal lábfejsontokat hosszú szárú, rövid tuskéjú vassarkantyú fogta körül. A szárak lapát alakúan végződnek, s három szeg nyoma látszik rajtuk. Belső szárán lapos, egyik végén hegyesedő vasszárny feküdt.

93. sír (20. t. 1—2.; 32. t. 3.; 36. t. 7)

Sírm.: 110, 94, 200 cm. Irány: 270°. Koporsóméret: 186, 32 cm. A sírban 23—27 éves nő 161 cm hosszú csontvázat találtunk. A medencébe nyúló jobb kéz egyik ujján töredékes bronz huzalgűrű volt. Meg nem figyelt helyről rozsdavörös kis tűzkő került elő. A koporsón belül, szorosan a bal

13. ábra. A 92. sír vázlata

lábfej mellett, vörösbarna színű, füstfoltos cserépedény volt. Magasság 14,1, talpátmérő 8,4–9, szájátmérő 9,4–9,8 cm.

94. sír (1. t. 4.; 20. t. 3–4)

Sírm.: 113, 60, 146 cm. Irány: 272°. Koporsóméret: 104, 31 cm. A sírban 3–4 éves gyermek 78 cm hosszú csontváza volt. A koporsón kívül, a koponya mögött, egy talpával felfelé fordított edényrész (a), a láb és a sírvég között pedig egy talpán álló, de kisebb, hiányos edény (b) volt. Az előbbi talpátmérője 12 cm. A másik talpátmérője 7,8, jelenlegi magassága 13 cm. — A jobb lábfej és a sírvég között csirkecsontok voltak. — A koporsón belül, a jobb combcsont mellett töredékes állapotú lapos vaskarika volt.

95. sír (20. t. 5–7)

Sírm.: 118, 96–86, 222 cm. Irány: 278°. A csontváz fatörzsből vájt koporsóban volt, amelynek hossza 190, szélessége 82, magassága 30–33 cm. A koporsóban 71–80 éves nő 136 cm hosszú csontvázat találtak. A koporsó szintje fölött, a bal térdén kívül csirkecsontok voltak. — A koponya mindkét oldalánál egy-egy bronzhuzalból készült karika-fülbevaló, a jobb medencelapát alatt egyélű, egyeneshatású vaskés volt. Találtak a sírban még egy szétporladóban levő bronz pántgyűrűt is.

96. sír (20. t. 9–10)

Sírm.: 151, 68, 203 cm. Irány: 270°. A sírban 53–57 éves nő 145 cm hosszú csontváza volt. A bal állkapocs patinanyomos, de a két fülbevalókarikát a bal medencelapát alatt találtak meg.

97. sír (20. t. 8)

Sírm.: 167, 73, 210 cm. Irány: 280°. A koporsó lapos, téglatest alakú. Fedőlapja beszakadt, s így magasságát nem lehetett megmérni. Hossza 186, szélessége 40 cm. A sírban 18–19 éves férfi 157 cm hosszú csontvázat találtak. Jobb combcsontfejét (kézcsontok alatt) vaskés volt.

98. sír (35. t. 2.; 36. t. 5)

Sírm.: 104, 44, 130 cm. Irány: 283°. Koporsóméret: 118, 32 cm. A sírban 3–4 éves gyermek

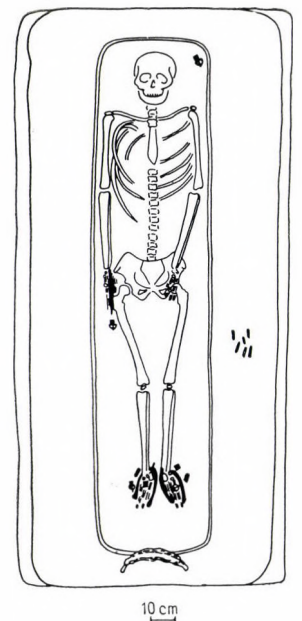
81 cm hosszú csontvázat találtak. Bal alkartól a bal lábfejesontokig bolygatott volt. A jobb lábfejesontokon kívül, de a koporsószint fölött cserépedény állt. Magasság 12,6, talpátmérő 9, szájátmérő 10,3 cm.

99. sír

Sírm.: 114, 70, 210 cm. Irány: 278°. Koporsóméret: 197, 48 cm. A koporsóban 55–59 éves férfi 167 cm hosszú csontvázat találtak. A koponya a bal váll felé dőlt, az alkarok a medence szélére hajlottak voltak. Melléklet nélküli.

100. sír (2. t. 3.; 20. t. 11–17.; 21. t. 1–8.; 14. ábra)

Sírm.: 180, 110, 240 cm. Irány: 280°. A koporsót fatörzsből ovális keresztmetszetűre vájták ki, lekerekített sarkokkal. Hossza 212, szélessége 46, magassága 38 cm. Benne 175 cm hosszú, bal kezét a medence szélére hajtó 55–59 éves férfi csontváza volt. A lábfejesontoktól 22 cm-re, de 52 cm-rel magasabban (a koporsó eredeti magassága!) szarvasmarha már ismert szarvasapós koponyarésze. A bal comb melletti koporsódeszka és a sírfal között csirkecsontok voltak. — A koporsón belül találtak, a koponya bal falcsontjától néhány cm-re, egy ovális vascsatot szíjfogó vaslemezzel és szövetmaradvánnyal; a jobb kéz egyik ujjánál ovális fejű vaskgyűrűt (?), mellette, a combcsonton vasarat és egye-

14. ábra, A 100. sír vázlata

neshátú vaskést, lejjebb vas szíjvéget, a lábfejcsonatok körül egy-egy vassarkantyút, a felkötéséhez szükséges szíj csatjával, bújtatóval és szíjvéggel. A sarkantyúk hosszúak, egyenesszerűak, rövid tüskével és két-két szegeccsel ellátott, lapát alakú végekkel. A két csat a fejnél találhoz hasonló, de kisebb. A szíjbújtatók négyzetes fejűek és nyílásúak, a szíjvégek szabad végeik felé keskenyedők és ott lekerekítettek. Valamennyin szövetsdarabkákká maradtak meg.

101. sír (22. t. 1—4.; 33. t. 3.; 36. t. 8)

Sírm.: 195, 101, 241 cm. Irány: 271°. Koporsóméret: 196, 43, 41 cm. A koporsóban 44—48 éves nő 154 cm hosszú csontváza volt. Koponyája kissé jobbra billent, térdei szétálltak. — A sírfenéknél 51 és 59 cm-rel magasabban szárnyacsontokat, illetőleg edényt találtunk. Magasság 15,7, szájátmérő 15,5, talpátmérő 11,1 cm. A koporsón belül, a koponya két oldalán egy-egy szétmálló, gömbcsüngős fülbevaló töredékeit találtuk. A bal könyökhajlatban vaskés, a lábszárcsonatok között egy kettős csonkakúp alakú, körbefutó barázdákkal tagolt orsógomb volt.

102. sír (22. t. 5—6)

Sírm.: 60, 48, 100 cm. Irány: 271°. Koporsónyom elmosódott. A sírban 1/2 éves gyermek 54 cm hosszú csontvázát mértük. Koponyája balra dőlt. Könyök- és térdmagasságban a csontok szétállók. A koponya két oldalán egy-egy fülbevalókarika került elő, keskeny pántokkal.

103. sír (22. t. 7—10.; 32. t. 2.; 15. ábra)

Sírm.: 163, 115, 260 cm. Irány: 275°. Koporsóhossz 202, szélesség 49 cm. A koporsóban 42—46 év közötti nő 160 cm hosszú csontváza volt. A bal térd és a sírfal között, de 40—50 cm-rel magasabban, egy hordó alakú edény töredékeit találtuk. Magasság 18,5, talpátmérő 9,5, szájátmérő 12 cm. A koporsó láb felőli vége és a sírfal között, de a sírfenéknél 50 cm-rel magasabban, állatsontok és szarvasmarhafaj szarvesapos középső része volt. — A koporsón belül, a koponya két oldalánál egy-egy ovális fülbevalót találtunk. Ezeket két-két pánt s három-három gömböcskéből álló csüngő díszíti. — A bal könyökhajlaton kívül egyélű, egyenesszerű, két agancslemezből összeszegecselt nyéllal ellátott vaskés feküdt. A kesztyű felületét pontok körül két-két koncentrikus körmotívum díszíti. A marko-

latra 8,8 cm esik. A csontváz jobb kézfejenél egy vas halászhorog volt, a zsinór megerősítésére megvastagodó szárvéggel.

104. sír

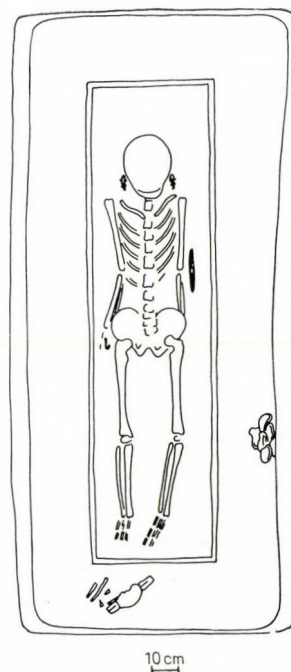
Sírm.: 100, 57, 133 cm. Irány: 300°. A sírban 6 és 1/2 éves gyermek 98 cm hosszú csontvázát találtuk, minden melléklet nélkül.

105. sír (22. t. 11.; 31. t. 2)

Sírm.: 170, 112, 238 cm. Irány: 280°. Koporsóhossz 187, szélesség 46 cm. A sírban 42—46 éves férfi 157 cm hosszú csontváza volt. Jobb combcsontja annak idején eltörött s durván forrott össze. — A koporsó és sírvég között, de 50 cm-rel magasabban, egy összeroppant edény és mellette állatsontok voltak. Talpátmérő 11,8, szájátmérő 19,5, magasság 21,5 cm. A koporsón belül, a bal karhajlatban, egyélű, kissé szabálytalan fokú vaskés volt.

106. sír

Sírm.: 98, 103, 225 cm. Irány: 268°. A koporsó annak ellenére, hogy egyes helyeken még szilánkos állapotú, mégis mérhetetlen hosszúságú és szélességű volt. A sírből 56—60 éves nő 146 cm hosszú

15. ábra.
A 103. sír vázlata

csontvázát emeltük ki. Közel a jobb lábfejsontokhoz cserépedény alsó felét tették. Egyik darabján finoman átfúrt kis lyuk van. Talpátmérője 7 cm. Talpán elmosódó bélyeg nyoma látszik.

107. sír (22. t. 12)

Sírm.: 90, 65, 140 cm. Irány: 269°. A sírban 0,6 éves gyermek cca 70 cm hosszú csontváza volt. Nyakán gyöngyfüzért találtunk, amely egy nagyobb, barna, tojás alakú üvegyöngyből, egy többszínű millefiori gyöngyből, összetett és egyes kék, fehér és sárga üvegyöngyökből áll (54 db).

108. sír (34. t. 7)

Sírm.: 80, 66, 123 cm. Irány: 280°. A sírból 1 éves gyermek 75 cm hosszú csontvázát emeltük ki. Szorosan a lábfejsontoknál kis edényt találtunk. Magasság 9,2, talpátmérő 7,2, szájátmérő 11,7 cm.

109. sír (23. t. 5–10.; 35. t. 4)

Sírm.: 82, 62, 140 cm. Irány: 259°. Néhol a koporsó nyomai még láthatók voltak. Ebben 2–3 éves gyermek 78 cm hosszú csontvázát találtuk. A koponya bal oldalánál tojásdad alakú vasesörgő vékony bronz keresztpántokkal és kis bádogdarabka volt. A jobb kézfejen belül szétrozsdásodott vasár, a jobb combesontvég mellett szív alakú pityke átfúrt bronz verőtöve és egy római bronzfibula lábrésze — a lábujjesontoknál egy fehérfém tükör átfúrt töredéke és egy bronzlemezke volt. Szorosan a bal boka mellett edény állt. Talpátmérője 6,7, jelenlegi magassága 11,3 cm.

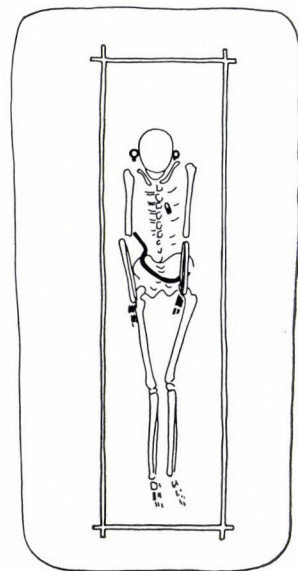
110. sír (23. t. 1–4)

Sírm.: 130, 100, 232 cm. Irány: 278°. Koporsószélesség 52 cm. A sírban 55–59 éves nő 141 cm hosszú csontvázát találtuk. A koporsón kívül sarvcsapos állatfej rész és cserépedénytöredékek (magasság cca 17 cm) voltak. — A koponya bal oldalánál vékony bronzhuzalból készített, ovális alakú fülbevalókarika volt. Csak a forrasztónyom árulja el, hogy csüngődíszes lehetett. Hiányos. A nyakcsigolyák körül gyöngyfüzért találtunk. Ez világoskék, sötétkék, ezüstössárga összetett gyöngyökből, továbbá egy narancssárga és világoskék egyes gyöngyből áll (26 szem). — A jobb kéz egyik

ujján bronzlemezéből kivágott és szegecseléssel zárttá tett pántgyűrű volt. Szélein körbefutó, domború, poncolt gyöngysordíszel. — A jobb csukló mellé kettős csonkakúp alakú, szürkére égetett orsógombot helyeztek.

111. sír (4. t. 1.; 23. t. 11–18.; 27. t. 1.; 16. ábra)

Sírm.: 130, 120–110, 234 cm. Irány: 290°. Koporsóhossz 194, szélesség 51, magasság 35 cm. Nyeregtes. A sírban 41–45 éves nő 146 cm hosszú csontváza volt. A koporsó vége felett szárnyas állat combesontját találtuk. Az előrebillent koponya lényegesen csökkentette a csontváz sírban mérhető hosszát. A koponya jobb oldalán egy nagyobb és egy ráakasztott kisebb bronz fülbevaló volt. A nagyobb két bordázott pánttal és csüngővel ellátott. A csüngőrész is bordázott kúppalásttal készült, amelynek tölcésrjében gömb ül. A gömbrész összenyomódott. A kisebb fülbevaló karikáját néhány szem gömböcsből álló csüngő díszíti. — A koponya bal oldalán bronzhuzalból készült fülbevalókarika volt. Végei kampókkal akaszknak egymásba. Alsó ívének egy része laposra kalapált, s három lyuk van rajta. A lyukakba akasztott bronzfonal elporladt. A karikaív törött. — A jobb kulcsesontnál két sötétebb kék összetett és két magányos gyöngyöt találtunk. — A bal mellkas középtáján egy lapos, karikafejű vasakasztó (?) volt. — A jobb könyök és a bal csukló között a medencére vassarlót tettek. Ez egyenes nyelű, alig ívelt hátú, aránylag hosszú; nyélhossza 12 cm, átmérője 33,5 cm.

16. ábra. A 111. sír vázlata

10 cm

112. sír (32. t. 5)

Sírm.: 72, 40, 110 cm. Irány: 295°. Némi koporsónyomok között 70 cm hosszú, 1 éves gyermek csontvázára találtunk. A lábfejek közelében cserépedény néhány töredéke volt. Magasság 13,1, talpátmérő 10,5, szájátmérő 17,8 cm.

113. sír

Sírm.: 135, 118, 245 cm. Irány: 292°. Koporsóhossz 223, szélesség 72, magasság 40 cm. Háromszög keresztmetszetű lehetett oldaldeszkák nélkül. A csontvázat térdtől a lábfejekig a földvételi gödör pusztította el, ezért csontvázhosszat mérni nem lehetett. Az embertani meghatározás szerint 15–16 éves fiú rossz állapotú csontváza. Melléklete nem volt.

114. sír

Sírm.: 90, 54, 105 cm. Irány: 280°. Az elkorhadt koporsó nyomait itt-ott még észlelhetjük. A sírban 65 cm hosszú, 1 éves gyermek csontváza volt. Melléklet nélküli.

115. sír (24. t. 1–10.; 33. t. 6)

A lekerekített sarkú sírgödör mélysége 130, szélessége 96, hosszúsága 165 cm. Irány: 280°. Koporsóhossz 150, szélesség 51 cm. A koporsóban 80 cm hosszú, 3–4 éves gyermek rossz megtartású csontvázat találtuk. A koporsó jobb lábfejesontok melletti sarkán csirkecsont és eldőlt edény feküdt. Magasság 16, talpátmérő 9,8, szájátmérő 16,2 cm. A sírföldből kettős csonkakúp alakú, szürke színű orsógomb néhány töredéke került elő. — Eredeti helyét ugyancsak nem lehetett megfigyelni egy háromszög keresztmetszetű és 2 cm hosszú bronz huzaldarabkának sem. A koponya két oldalán egy-egy vékony bronzhuzalból készített egyszerű fülbevalókarika és a bal kéz egyik ujján ugyanilyen, nyitott huzalkarika-pár gyűrű volt. A gyermek nyakát gyöngysor között két csüngő díszítette. A gyöngyök közül 44 db kék és kékes színű, 7 sárga, 1 sárgásfehér összetett és 1 barna, hosszú. A csüngőket ólomszerű fémből öntötték. Fém gyöngy alakú tag segítségével fűzték a gyöngyök közé, s ehhez rövid nyakkal csatlakozott a gyöngysormintával díszített kettősívű csüngő. Egyiket a mellkason, a jobb váll felé elcsúszva, a másikat hátul, a bal váll közelében találtuk. Valószínűleg az egész nyaklánc kissé elfordult eredeti helyzetéből.

116. sír (34. t. 1.; 35. t. 12)

Sírm.: 72, 75, 127 cm. Irány: 278°. A koporsó nyoma még észlelhető volt. A sírban 6 hónapos gyermek — állati túrástól — megbolygatott csontvázára találtunk. A lábesontok helyén két edény töredékei voltak. A kisebb (a) magassága 10,3, talpátmérője 8,5, szájátmérője 13 cm. Hiányos. A nagyobb edény (b) magassága 19,4 cm. — Elporladó csirkecsontok.

117. sír

Sírm.: 85, 48, 96 cm. Irány: 280°. A koporsó nyomát itt-ott még megfigyelhetjük. Benne 6 hónapos gyermek 56 cm hosszú, rossz megtartású csontváza volt. Mellékletet nem találtunk.

118. sír

Sírm.: 92, 49, 102 cm. Irány: 286°. A sírban 1 éves gyermek 67 cm hosszú, rossz megtartású csontváza volt; melléklet nélkül.

119. sír (24. t. 11–12.; 34. t. 9)

Sírm.: 148, 77, 195 cm. Irány: 300°. A sírban 43–47 éves nő 154 cm hosszú, jó állapotú csontvázára találtunk. — A koponya mindkét oldalánál egy-egy bronz fülbevaló volt, amelyben a karika vékony huzalból készült hurkos-kampós záródással. A karikák alsó szélén a huzal megnyújtott s kis hurokhajlást alkot. A megnyújtott részen két préselt félgömbből összeállított gömbdíz van. A hurokba pedig bronzhuzaldarabot fűztek úgy, hogy egymásra csavart száraikkal lengő fonalszüngőt alkotnak. Töredékesek. — A jobb kéz egyik ujján bronzlemezről kivágott pántgyűrű töredékei voltak. — A bal lábfejesontok mellett eldőlt edényt találtunk. Magasság 12,1, talpátmérő 8,6, szájátmérő 14 cm. Kis csorbával.

120. sír (24. t. 13–15)

Sírm.: 71, 48, 100 cm. Irány: 298°. A sírban koporsónyomok között 3–4 éves gyermek 72 cm hosszú, rossz megtartású csontvázat találtuk. A koponya két oldalán egy-egy oválisra hajlított bronz fülbevalókarika és a jobb oldalitól néhány centiméterre egy csonkagúla alakú kék üveggyöngy volt. Valószínűleg csüngődíszes fülbevalók voltak — a karikák egyik ívén észlelhető ólomoxid

elszíneződés alapján. Az üvegyöngyszem a jobb oldalnak csüngődíszje lehetett. A gyermek boka-csontjai között tojáshejtöredékek voltak.

121. sír (24. t. 18)

Sírm.: 70, 44, 95 cm. Irány: 280°. Egy kb. 1/2 éves gyermek 66 cm hosszú rossz megtartású csontváza volt. A koponya jobb falcsontja mellett zárt vaskarika, a bal bokánál tojáshejtöredékek.

122. sír (24. t. 16.; 35. t. 1)

Sírm.: 130, 70, 150 cm. Irány: 278°. Koporsó-hossz 105, szélesség 60, magasság 27 cm. — A koporsóban az előrebukott koponya miatt a 3–5 éves gyermekcsontváz hossza csak 75 cm volt. A csontok rossz megtartásúak. — A koporsószint fölött, a jobb lábfejesontok irányába eső sarkon csirkecsont és cserépedény volt. Magasság 13,3, talpátmérő 8,4, szájátmérő 10 cm. — A bal combcsont mellett, térdig nyúlva, egyélű, egyenes hátú vaskést találtunk.

123. sír (24. t. 17)

Sírm.: 145, 110, 220 cm. Irány: 280°. A koporsó nyomokban még látszott. Benne 15–16 éves fiú 145 cm hosszú csontváza volt. A bal lábfej melletti szélén csirkecsontok és szarvasmarha szarvesapos agykoponyarésze volt. A gerincsigolyák és a jobb könyökhajlat között széles pengéjű, rövid vaskés feküdt, nyelén farostmaradványokkal.

124. sír (24. t. 19)

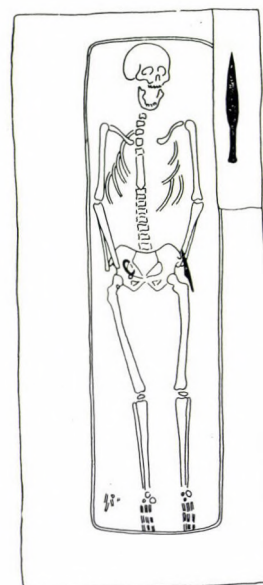
Sírm.: 60, 50, 80 cm. Irány: 280°. A sírban 2–3 éves gyermek 53 cm hosszú, rossz megtartású csontváza volt. A koponyacsontok között vékony bronzhuzalból készített fülbevalókarika töredéke, a lábujjesontok és sírvég között eldőlt cserépedény volt. Jelenlegi magassága 14,2, talpátmérője 10,4 cm. Felső része hiányzik.

125. sír (34. t. 2)

Sírm.: 130, 59, 158 cm. Irány: 328°. A sírból 6 éves gyermek 106 cm hosszú csontváza került elő. Koponyája balra dőlt. Lábfejein edényt találtunk. Magasság 10,6, talpátmérő 7,5, szájátmérő 12 cm.

126. sír (25. t. 1–2.; 34. t. 3)

Sírm.: 120, 70, 200 cm. Irány: 314°. A halottat gyékénybe vagy szőnyegbe tekerhették, mert csontjai nagyon szorosan feküdtek egymás mellett. A 9–10 éves gyermek csontváza gyöngye állapotú, vékony csontokkal, hossza 155 cm. A koponya bal falcsontjánál tojáshej volt. A koponya két oldalánál egy-egy bronzhuzalból készített, tölcésesedő spirálcüngős fülbevaló, a bal lábfejesontoknál edény volt. Jelenlegi magassága 11,5, talpátmérője 8, toroknyílása 7,9 cm.

17. ábra. A 127. sír vázlata

10 cm

127. sír (3. t. 3.; 25. t. 3–4.; 28. t. 4., 6.; 17. ábra)

Sírm.: 150, 97, 240 cm. Irány: 316°. Koporsó-méret: 200, 51, 25 cm. Benne 44–48 éves férfi (?) 170 cm hosszú csontvázat találtunk. A koporsófedő magasságában, de a bal vállon kívül, hosszú pengéjű, köpűs vas lándzsahegy, köpűje szélén két szegeccsel. Hossza 45,5 cm. — A koporsón belül, a bal medencelapát szélénél, egyélű, egyenes hátú vaskés volt. Hossza 28 cm. — A jobb medencelapáton világosbarna tűzkődarab és egy vas csiholó visszahajló végekkel, közepén kiszélesedő résszel. — A jobb combcsontfejre fekvő ujjak egyikén szétrozsásodott pántgyűrű lehetett (a morzsákból ítélve). — A jobb lábfejesontok közelében szárnyas csontjai voltak.

128. sír (3. t. 4.; 29. t. 2)

Sírm.: 127, 75, 222 cm. Irány: 315°. A koporsó nyoma itt-ott még megmutatkozott, de a koporsó

teljesen összelapult. Benne 56–60 éves férfi 165 cm hosszú csontváza volt. A koponya mellett köpűjével a jobb vállsontra támaszkodó vas lándzsahegy feküdt. Hossza 28 cm. Valószínűleg a koporsóra helyezték.

129. sír (25. t. 5–17)

Sírm.: 230; a felső szinten 105, fenéken 87; 265 cm. Irány: 292°. Koporsóméret: 227, 60, 31 cm. A koporsóban 45–49 éves nő 185 cm hosszú, aránylag rossz megtartású csontváza volt. A koponya mögött és a lábfejsontok előtt, a csontváznál magasabban, egy kisebb állat propeller alakú medencecsontja, illetőleg csirkecsontok voltak. A koponya a bal váll felé billent. Két oldalán egy-egy spirálrugós csüngőjű, vékony bronzhuzalból készített fülbevaló került elő. A tölséresen kiképzett csüngő három hurokban végződött, amelyekbe bronzfonalakat akasztottak. — A gerincsigolyákon, keresztben, három-három régebbi típusú fülbevaló ovális karikái voltak. Négy darabnál még két-két pánt megmaradt, míg kettőnél már nincsen, hanem egymásba akaszódó kampós végeket figyelhattunk meg. — Mindkét kéz egyik ujján szétrozdásodóban levő és szögecsnyomos pántgyűrű volt, domborúan préselt fejjel és x díszű pánttal. — A bal felkaron kívül vas tűtartót, a bal könyökhajlatban vaskést és bronz tűtartót találtunk. Utóbbi bronzlemezről henger alakúra hajlított, és egyik vége közelében vasszeggel ütötték át; másik vége ólommal beöntött. Felületét négyzetes mintát adó barázdakötegek díszítik. — A bal lábfej közelében vaskapocs vagy szeg volt.

130. sír (4. t. 2.; 25. t. 18–21.; 18. ábra)

Sírm.: 183, 120, 242 cm. Irány: 288°. Koporsóméret: 200, 55 cm. A koporsót három oldalról nagy kövek vették körül. A bal lábfejsontok közelébe eső sarok fölött, kívül a koporsón, csirkecsontok voltak. A leszakadt koporsófedőn, a jobb lábszár-csont mellett, szarvasmarha koponya szarvascsap közép része volt. — Ugyancsak a koporsó végére lehetett téve egy orsó is, amelyből a vörösszürke színű, kettős csontakúp alakú, égetett agyag orsó-gomb maradt meg. — A koporsóban 65–75 éves nő 150,5 cm hosszú csontváza volt. — A koponya jobb oldalától néhány cm-re vékony bronz huzalkarika töredékét találtuk. A nyakcsigolyák körül 108 db üveggyöngyszem helyezkedett el, sárga, fehér, világos- és sötétkék irizáló színekben. A jobb felkar-csonton kívül egyélű, egyenes hátú vaskést találtunk.

131. sír

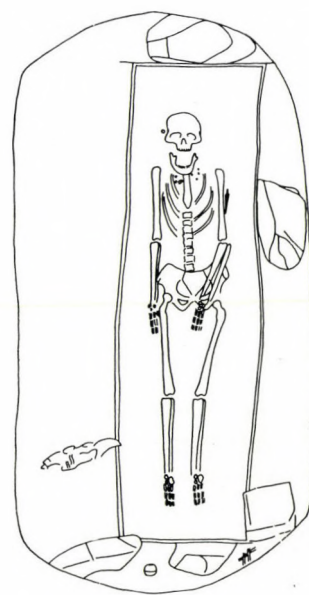
Sírm.: 135, 94, 182 cm. Irány: 280°. Koporsóhossz 153, szélesség 52 cm. A koporsóban 6 éves gyermek jó állapotú, 109 cm hosszú csontváza volt. A gerinccsontok mellett tojáshejtöredéket, a sírföldben állatcsont- és cseréptöredéket találtunk. A lábfejsontokon cserépedény állt. Hiányos. Talp-átmérője 9,7 cm.

132. sír (26. t. 1.; 29. t. 1)

Sírm.: 150, 100, 212 cm. Irány: 280°. Koporsóméret: 158, 54, 25 cm. Belőle 9 éves gyermek 118 cm hosszú, jó állapotú csontváza került elő. A koporsón kívül, a csontvázsíntnél magasabban, a bal kézcsontok közelében egy bőszerű, öblös edény helyezkedett el (a). Magasság 18, talpátmérő 10,6, szájtátmérő 17,3 cm. — A másik edény (b) hiányos. Talpátmérője 8,8 cm. — A koponya két oldalán vékony bronzhuzalból készített fülbevalók töredékét találtuk.

133. sír (26. t. 3–4)

Sírm.: 145, 92, 255 cm. Irány: 284°. A koporsó nyoma megállapítható, benne 46–50 éves férfi 162 cm hosszú csontváza feküdt. A bordák, koponya és az állkapocs bolygatottnak látszott. — A medence közepén félköríves, egyenes záródású vascsat — a bal váll közelében egyélű, egyenes hátú vaskés a melléklet.

18. ábra.
A 130. sír vázlata

10 cm

134. sír (26. t. 2)

Sírmélység 110 cm. Irány: cca 280°. Az újkori csatornazsilip építése megbolygatta, ezért a 3–4 hónapos csecsemőcsontváz hosszát nem mérhettük. Csontvázsíntben egy öntött bronz szíjvégtöredéket találtunk, amely áttört, liliomos nagyszíjvégből való. Felerősítésére szolgált a csuklósan szerelt és három szegeccsel a bőrhöz rögzített bronzlemez.

135. sír

Sírm.: 185, 92, 198 cm. Irány: 290°. Koporsóméret: 188, 40, 48 cm. A koporsóból mállékony, kisebb farostdarabokat gyűjtöttünk össze. A koporsóban 8–9 éves gyermek 128 cm hosszú csontváza volt. A koponya balra dőlt. Koporsófenéknél 48 cm-rel magasabban, a bal lábszárcsonton kívül, szarvasmarha szokásos koponyarésze és a sírvégnél szárnyas csontjai voltak.

136. sír (4. t. 3)

Sírm.: 160, 120, 221 cm. Irány: 279°. Koporsóhossz 181, szélesség 55, magasság 35 cm. A koporsószélességnél nagyobb volt a fedőlap. Ez a talajra támaszkodott. A koporsóban 69–75 éves kora között elhalt nő 148 cm hosszú csontváza volt. A sírgödör ÉK-i sarkában, a koporsó fedődeszka magasságában szarvcsapos állatfej-rész és a sírvégben állatcsontok voltak a mellékletek.

137. sír

Sírmélység 102 cm. Irány: 282°. A sírban cca 1 éves gyermek elporladóban levő csontvázának némi maradványát találtuk meg. A sírt állati túrás is bolygatta; melléklet nélküli.

138. sír (26. t. 5)

Sírm.: 175, 100, 245 cm. Irány: 287°. Koporsóhossz 212, szélesség 70 cm. A koporsóban 41–45 éves férfi 176 cm hosszú csontváza volt. A koponya jobbra billent. A bal alkarcsontok alatt szélespengéjű vaskést és a sírvégben, a koporsón kívül, csirkecsontokat találtunk.

139. sír

Sírm.: 85, 85, 167 cm. Irány: 265°. A koporsó nyomát még észlelhettük. A sírban 8–9 éves gyer-

mek 95 cm hosszú csontváza volt. A csontvázon kívül mást nem találtunk.

140. sír

Sírmélység 85 cm. Irány: 290°. A 2 hónapos csecsemő csontvázát állati túrás majdnem teljesen megsemmisítette. Mellékletet nem találtunk.

141. sír (26. t. 12.; 34. t. 4.; 36. t. 11)

Sírmélység 90 cm. Irány: 292°. Állati túrástól bolygatott, 2–4 hónapos csecsemő csontvázának némi maradványa között egy durva vaslemezről hajlított gyűrűt (?) találtunk. — A sírföldben edénydarabok voltak. Magasság 12,9, talpátmérő 8,5, szájátmérő 12,6 cm. Hiányos.

142. sír (4. t. 4.; 26. t. 6–11)

Sírm.: 170, 97, 210 cm. Irány: 296°. A sírföldben nagy kövek voltak. Koporsóméret: 182, 49, 40 cm. A koporsó alapszélessége 49 cm, de az oldal-deszkák felső széleit a benyomódó nyeregtető még széjjelebb nyomta. Benne 53–57 éves nő 149 cm hosszú csontváza volt. A koponya balra billent; két oldalán egy-egy sima bronzhuzalból készített fülbevalókarika és egy-egy hasonló, de két-két pánttal ellátott fülbevaló volt — amelyek mindkét oldalon egymásba akasztottak. A jobb kéz középső ujján bronzlemezről vágott pántgyűrűt találtunk; ennek ovális fején vésett vonalakból rombusz alakú díszítés és ezen belül párhuzamos vonalak vannak. A gyűrű egymásra hajló végeit átlukasztották és — valószínűleg a szögecs elvesztése után — vékony bronzhuzallal durván bekötötték. A bal felkarcsont és a mellkas között egyélű vaskés volt.

143. sír

Sírm.: 140, 70, 170 cm. Irány: 297°. A koporsónyom megállapítható. A sírban 54–58 éves férfi 152 cm hosszú csontváza volt. A koponya jobbra billent; a jobb alkart a medence szélére fektették. Minden melléklet nélküli.

144. sír

Sírm.: 100, 80, 212 cm. Irány: 240°. Koporsóhossz 174, szélesség 41 cm. A sírban 23–27 éves nő 160 cm hosszú csontvázát találtuk. Bal

alkarja derékszögben behajlított. Melléklete nem volt.

145. sír (26. t. 13—15)

Sírm.: 158, 115, 225 cm. Irány: 260°. Koporsóhossz 223, szélesség 48 cm. A sírban 53—57 éves nő 170 cm hosszú csontváza volt. A jobb kéz egyik

ujján öntött bronzból készült zárt gyűrű, a bal könyöknél kettős csomkakúp alakú, vöröses színű, égetett agyag orsógomb volt, amely töredékes és hiányos. A lábujjak előtt egyélű, íves pengéjű vaskest (?) találtunk, amelynek egyik vége korong alakú, szegecses, a másik elkeskenyedő. A kés mellett edénytöredékek voltak. Talpátmérő 11,7 cm. Hiányos. — Elporladó esirkecsontok.

A TEMETKEZÉssel ÉS LELETANYAGGAL KAPCSOLATOS MEGFIGYELÉSEK

TEMETŐTÉRKÉP, TEMETKEZÉS, ÁLLATMASZKOS TEMETÉSEK, KOPORSÓK, ÁLLATCSONTOK

Temetőterkép. A feltárás közben készített temetőterképen szembeünt — és tűnik —, hogy a sírok három csoportot alkottak: egy középső nagyobb és ettől É-ra, illetőleg D-re egy-egy kisebbet. Mindháromnál megfigyelhető, hogy a Ny-i mag felől K felé népesítették be a temetőt. Így a csoportok legyezőszerűen szélesedtek ki, és csak egy-két sír volt a Ny-i magtól még nyugatabbra. A D-i csoportnál — ehhez képest — bizonyos fokú eltérés mutatkozott. Ennek okát abban látjuk, hogy ez a rész a leletmentés (Szöke Béla) idején ásott földvéltelgödörök és a hiányosan feltárható magas földtöltés betonzsilipe területén van. Az É-i és a középső csoport teljesen feltárt, ami lehetővé teszi, hogy a levont következtetéseket a D-i csoportra is alkalmazzuk. A három sírcsoport — úgy látszik — három nagycsaládi egységet zárt magába és három generáción keresztül tartó folyamatos temetkezést tükröz. A középső csoportban a korai mag a 16. sír, az előtte helyet foglaló 103. és a 16-ossal egy sorban levő 18. és 105. sírokkal együtt.

Az É-i csoportban látszólag a 25. sír nyitja a legyezőalakot. Ettől É-ra a 145. a tőle K-re húzódó temetkezésekkel együtt a csoport egyik ágát képviseli. A D-i csoportnál a 110. sírba temetett felnőtt látszik a legrégebben eltemetett és a legfontosabb személynek.

A felnőtteknek ásott sírgödörök általában nagyméretűek, de a középső csoportban a 16. és 29. — e tekintetben is — különösen kiemelkedik az átlagból; így a 16. sír 331 cm hosszú és 220 cm széles (közvetlenül a humusz alatt mérve). Nyilvánvalóan ebbe temették a Sopronkőhidára települtek főemberüket. A félkörívben köréje temetett felnőttek közül a 105. sz. — a combcsonttöréses férfi —, valamint a 18. sz., nyilakkal temetett férfi a főember kíséretéhez tartozó lehetett (kevés melléklettel!). A 103. sír az ide települt közösség egyik legkorábbi temetkezése; a beletemetett középkorú nő esetleg a főember felesége volt.

A temetőterképen kövesük az említett 103. és 16., Ny—K-i tengelyben fekvő sírok K-i folytatását, hogy a középső sírcsoport tengelyén fekvő férfiakra jobban rávilágítsunk. A sor így alakul: 16., 37., 29., 30., 48. és 32. Ez a sorrend leszármazási sor-

rend is lehet; ennek megvizsgálására külön is felhívtuk az antropológusok figyelmét azzal, hogy kedvező eredmény esetén az É-i — ugyancsak teljesen feltárt — csoportnál is érdemes az ilyen vonatkozást megkeresni.

Temetkezés. A felületek bontása során a laza humuszos, homokos talaj 40—60 cm mélységek között szép világos színű, tömör, úgynevezett fehérhomok altalajba ment át. Ebben rajzolódtak ki a kisebb-nagyobb méretű sírgödör-foltok, általában lekerekített vagy íves sarkokkal. Különösen jól látszottak a sírfoltok a humusz alatti vízszintes metszetekben, mint a 18. és 59. (3. t. 1—2) síroknál. A töltelékföld 1 méter mélység alatt világosabb lett, és csak a koporsószint elérésekor vált újra sötétebbé. A sírok vízszintes metszete a téglalap alaktól kisebb-nagyobb eltérést mutat, a fenék azonban mindig vízszintesre készített volt.

A sírgödörökben középre fektették a koporsóba tett halottat, majd a legutoljára kidobott földből a koporsó magasságáig visszatöltötték a fehér homokot. Ezzel a hamis padkával körbe támasztották az ácsolt, de szögek nélküli koporsót. A koporsó mellé a sírba helyezték mindazt, amit nem akartak vagy nem tudtak a koporsóban elhelyezni. Vizsgálati céllal a 91. sír esetében a fölülről jelentkező sírfoltnál nagyobb méretű gödörrel ástunk rá, míg el nem értük a koporsó deszkáinak párhuzamos színes csíkját. Ettől jobbra és balra széles sávban húzódtott a „padka”, és csak kívülről jelentkezett a nyers fehérhomok. Még mélyebbre bontva, a koporsón belülről föld mind barnább és barnább, a padka földje pedig mind fehérebb lett. A padka szintjét a koporsótetőig magasítva rakodásra használták fel. A padkának hasonló szerepére következtethetünk a zsitvabesenyői 119. sírban talált szarvasmarha koponyarész előfordulási helyéből is.³⁴ Padkára kerültek sok esetben a cserépedények vagy ezek töredékei, egy-egy szárnyas (tyúkféle) csontjai és egyes fegyverek. Sok esetben a koporsót állathőrrel takarták le, amelyen a fejrész is rajta volt — és ebből az állati szarvakat tartó koponya középrésze maradt meg. Az edények, csontok, lándzsák és az állatfejrész, ha a koporsón voltak, olykor a koporsó

beszakadásával a padka szintjénél mélyebbre süllyedtek. Amennyiben pedig a koporsóról a padkára csúsztak, vagy eredetileg is arra tették, úgy ezek helyzetéből következtetni lehetett a koporsó eredeti magasságára. A felsorolt tárgyak koporsón kívüli helyzete jól látható a feltárás közben fényképezett 29., 59., 84. és 94. sírnál, továbbá a kibontott, de a tárgyakat eredeti magasságában meghagyva fényképezett 46., 48., 100., 101., 103., 127., 130. és 136. sírnál. Ugyanezt láttuk még számos sírnál. Hasonló „padkás” temetkezés fordult elő Szakolcán (Skalica) is.³⁵

Két egymás közelében levő női sír — a 130. és 142. — sírföldjében nagy köveket találtunk. A 130. sírban a kövek nagyobb része a koporsó melletti padkára csúszott, míg két-három darab és az állatfej — az összeroskadtt koporsó szintjében — mélyebben feküdt. A 142. sír földjében a kövek nagyobb részét a koporsó fölött voltak, és súlyukkal a koporsó nyeregtetős részét a koporsó oldaldeszkái közé nyomták; a csontváz ezért összeszorult helyzetbe került. Az életben maradottak „gondoskodtak” arról, hogy vissza ne térhessen a halott. Keszthely—Fenekpusztán is előfordultak a sírba dobott vagy a koporsó köré rakott kövek.³⁶

A temetőterkép vizsgálatánál feltűnhet, hogy a sírok foltjai között azokkal csaknem egyező irányú ovális gödrök foltjai is láthatók. A II gödör közül a VIII. és XI. sz. semmiképp sem függhetett össze a temető benépesítésével. A IV. sz. eredete leletanyag hiánya miatt bizonytalan. A többi gödör hozzávetőleg egy É—D-i és egy Ny—K-i irányú sort alkot. Az ovális gödrök tengelyének iránya csak annyira tér el ÉNy felé, amennyire a sírok közül is egyik-másik eltér. Irányuk és a belőlük előkerült töredékes tárgyak egyeznek a csontvázas sírokéval (19. ábra), ezért a nyolc gödröt a temetőhöz tartozónak vehetjük. Létrehozataluk céljára vonatkozóan a szakirodalom nem nyújt biztos támpontot, így csak ásatási megfigyeléseinkre támaszkodhattunk.

A VII. sz. gödröt érinti a 24. sz. csontvázás sír, míg a többi gödör jól illeszkedik a korai csontvázás sírok közé. Ebből következik, hogy az utóbbiak is a temető első csontvázás sírjaival egykorúak (vagy alig régebbiek),³⁷ de a 24. és 33. sír már nem az első generáció temetkezéseihez tartozik. A gödrök így legkésőbb a temető megnyitásakor keletkeztek. Azonban a temető benépesítésének későbbi időszakában már figyelmen kívül hagyták a gödröket — és esetleg rátemetkeztek.

A gödrök keletkezésével kapcsolatban hamvasztásos sírokra kellene gondolnunk, de feltárásuk során a legalaposabb vizsgálatnál sem tudtunk szórthamvakra vagy urnából kifosztáskor kiöntött hamvakra találni. Egységes agyagosabb töltelék-

földjük sem enged kifosztott urnafészkekre következtetni. Ezzel szemben IX. századi cserepek voltak a gödrökben. A néhány csont- és cseréptöredék, valamint az I. sz. gödörben talált szakás-köpűs nyílhegy és ár töredéke (19. ábra 1–2; 6. t. 1–2) ellenére nem látszottak rétegesen betöltött szeméttöredékek sem. Ezeket egyszer ásták ki, és visszatemetésük közben dobtak beléjük egy-egy cserepet s más tárgyat.

A temetőt megnyitók egyik nagycsaládja kétségkívül máshonnan költözött ide. Előző temetőjük felhagyása és az új megnyitása között elhalt egyének végtiszűességét adhatták meg azzal, hogy jelképesen helyet biztosítottak nekik az új temetőben. Ott, ahol a közösségi szellem még magasfokú volt, igénnyé válhatott ez a jelképes temetés (?); különösen akkor, ha a szóban forgó család az előző szálláshelyét tragikus körülmények között hagyta el, amelynek során elhaltakat már nem volt alkalom eltemetni.

Állatmaszkos temetések. A nagyobb méretű sírok bontásánál — s így a középső csoportból már említett középtengely mentén elhelyezettek nagy részénél is (a 16., 29., 37., 48. és 103. sírnál) — a csontváz elérése előtt állatfejrészre találtunk. (A képanyagot I. Bökönyi S. fejezetében.)

Ezek 19 esetben szarvasmarha szarvesapos agykoponya-részből, egy esetben (72. sír) juh hasonló koponyarészből álltak. Leggyakrabban férfi sírjában (9., 16., 37., 48., 63., 64., 92. és 100.) vagy — valószínűleg már felavatott — 15–16 éves ifjú sírjában (29., 72. és 123.) fordultak elő. Két esetben — a mellékletekből ítélve — fiúgyermek csontvázánál (21. és 135.), ezeken kívül csak idős nők sírjában (25., 59., 62., 103., 110., 130. és 136.) fordultak elő. Hat esetben 55 évnél idősebb, egy esetben (103. sír) 45 év körül elhalt nőnél.

Az 59. sírban a szarvasmarha koponyarész bontásánál egy vastúnek a töredékét találtuk, amelyből nyilvánvalóan látszott, hogy a lenyúzott állat bőrébe varrták vissza a koponya szarvakat tartó részét. A tú a koponyacsontba akadva tört el. Fentiek alapján megerősödött az a meggyőződésünk, hogy a halottak koporsóját a temetésnél olyan állatbőrrel takarták le, amelyhez hozzátartozott az állat szarvait tartó koponyarész is. Ezt az állatfejes takarót, szarvasmarha és egy esetben juh „maszk”-ot Sopronkőhidán úgy helyezték a koporsóra, hogy az állatszárvak a halott lába fölött voltak. Egy sír esetén lehet, hogy Szóke B. munkásai tévesen emlékeztek a fej körüli elhelyezésre, bár Zsitvabesenyőn is az emberi koponya közelében találták az állatfejrészt.³⁸

A koporsók állatmaszkos betakarásával biztosítani akarták az állat-ős védő, segítő erejét a túl-

világi életre.³⁹ Pogány hit megnyilvánulása ez a IX. század folyamán.⁴⁰ Okát abban látjuk, hogy a IX. században nem frank—bajor telepések kerültek ide,⁴¹ hanem részben egy keleti, gyökereiben ázsiai pogány hitet és szertartást őrző vagy átvett néptöredék, amely menedéket kapott a frankoktól. A frankok bizonyára megkeresztelték őket, de temetkezéseiknél továbbra is megtartották pogány hitben gyökerező szertartásaikat.

A VI—IX. század folyamán a Kárpát-medencében előfordult egy-egy szarvasapós állatkoponya vagy szarvasapós koponyarész a feltárásoknál, de az előfordulás gyakoriságáról olyan mértékben, mint Sopronkőhidán, nem beszélhetünk. Következtetések levonása érdekében vegyük sorra ezeket:

Mór—Akasztódombon részleges lótemetkezésen kívül olyan, a VI. század végéről vagy a VII. század elejéről származó avar sírt is találtunk, ahol az idős nő koponyája⁴² és a sírvég között szarvasmarha teljes koponyája és szorosan a koponya alatt az állat párhuzamosan fektetett lábvégsontjai voltak.⁴³ A fej és a lábsontok egyazon szarvasmarhától származtak, és az állatbőr gondosan közéjük lehetett hajtogatva. Nyilvánvalóan szarvasmarhamaszkról van szó. A nő jellegzetes mongoloid koponyájú és magas termetű volt. Az *alattyáni* temető 146. sírjában felnőtt férfi jobb lábszárcsontjának külső oldalán, ételmellékletből megmaradt állatcsontok között, szarvasmarha moláris fogát, „szarv és szarv csapdarabot”, valamint szárnyas csontjait találták.⁴⁴ A megcsontkított szarvasmarha koponyarész itt is maszkmaradvány lehetett. A Hernád-völgyi *Kassamindszenten* (Valaliky) tártak fel egy lovassírt, ahol az állat szarvasapós agykoponyájához az arckoponyarész is csatlakozott,⁴⁵ akárcsak *Móron*. *Zsítvabesenyőn* (Bešenov) — a sopronkőhidaiakhoz hasonlóan — csontkított szarvasmarha koponyarészt találtak.⁴⁶ A maszkmaradvány ott is a koporsótető magasságában feküdt.⁴⁷ A *Staré Městóból* közölt egyik sír⁴⁸ in situ képeről⁴⁹ megállapítható, hogy ott is a sopronkőhidaiakhoz hasonló állatmaszkos temetkezés volt. Hasonló, IX. századi leletanyagú kistemetők Sopron fölött, a mai *osztrák területen* is találhatóak.⁵⁰ Az egyikből (Wartmannstetten) előkerült maszkmaradvány — szarvasmarha szarvasapós koponyarésze — a Niederösterreichisches Landesmuseum kiállításában látható.⁵¹ Legutóbb Sopron Fertő-tó menti partszegélyén, *Sopron—Présháztelepen* tártak fel kilenc sírt. Itt az egyik csontváznál magasabban koporsót fedő maszkot, illetőleg szarvasmarha szarvasapós koponyarészt találtak.⁵² A kilenc sír leletanyaga is teljesen egyezik a sopronkőhidaival.

Sopronkőhidán a 72. sírban a szarvasmarha koponyarészekhez hasonló csontkítású kos (vagy bak) szarvasapós koponyarésze volt, azaz juh (kecske)

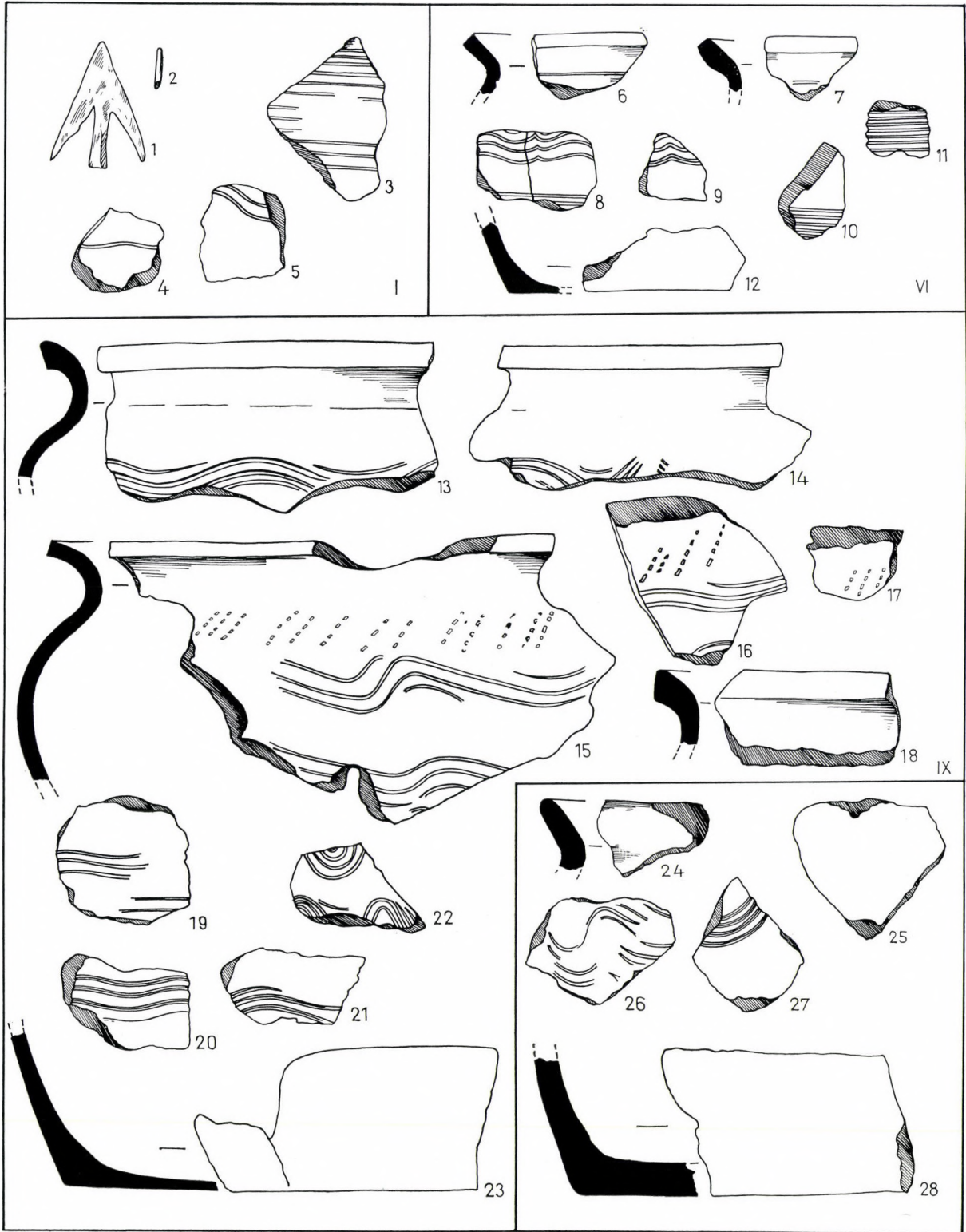
állatmaszk fordult elő. Juhkoponya temetését *Oroszlányban*⁵³ és *Fenekpusztán*⁵⁴ feltárt sírokból, *morva területéről*⁵⁵ és számos avar kori sírból ismerünk. *Staré Městóban* a juh és szarvasmarha koponyarész egyazon sírba kerülése arra utalhat, hogy az eltemetett előkelő férfi a juh ős és a szarvasmarha ős tisztelőkkel egyaránt kapcsolatban állt.

Koporsók. A sírleírásoknál láttuk, hogy a világos színű homoktalaj viszonylag jól megőrizte az elkorhadt koporsók nyomát színes csíkok alakjában. A sírok kétharmadánál figyelhettük meg a koporsónyomot. Természetes, hogy ennél többen is lehetett koporsó, amely a csekélyebb mélységű sírokban bizonyára nyomtalanul pusztult el. A mélyebb síroknál is gyakori volt, hogy csak egyes helyein mutatkozott a koporsónak nyoma, míg a sír nagyobb részében eltűnt vagy összekeveredett az állati tőrások ugyancsak színes foltjaival. Néhány sírnál a csontváz köré tett tárgyak helyzetéből következtethettünk a koporsóba temetésre.

Egyes koporsókat készítésükkor felületükön megpörkölték, kiégették, aminek következtében feketezenes, vegyespernyés vagy szürkésbarna nyomot hagytak maguk után. Néhánynál lilás, rózsaszínes vagy barna volt a koporsónyom, a felhasznált fa minőségének megfelelően. A 106. és a 135. sírből mállekony farostmaradványok kerültek ki, ezek azonban a friss levegő hatására finom, barna színű porrá omlottak össze. A 78. sírnál a koporsó egyik oldaldeszkáját más fajta fából készíthették, mint a többi, mert ebben a sírban különböző színű csíkot adott a jobb és a bal oldaldeszka. A 79. sír koporsójánál az elkorhadt farostok maradványai több helyen 2,5 cm vastagságban maradtak meg, bizonyosságul arra, hogy a deszkák összenyomódása előtti vastagságuk legalább 3—4 cm lehetett.

A koporsók egy része szabályos, lapos téglatest alakú volt. Koporsószeg nélkül, a deszkák egymásba csapolásával készültek. A 37. sírnál a fedődeszka enyhe íveléssel horpadt be, míg a 91. és 97. sírnál V-alakban szakadt be. A 38., 50., 60., 129., 132. és 136. sírnál a fedő kisebb szabálytalanságoktól eltekintve vízszintesen követhető volt.

A téglatest alakú koporsók egy részénél a sarkokon markolatnyúlványok álltak ki, amelyek megkönnyítették a vitelét. A saroknyúlványok különös hangsúlyt kaptak, ha a hossz- és rövid oldallapokat a föld ívesen benyomta. Ilyeneket láttunk a 25., 29., 48., 78., 115., 130., 135., 138. és a 145. sírban. Hasonlóak voltak, de nyeregtes fedéllel az 59., 111., 113. és 142. sírban. A nyeregtes fedélükénél, mint az 59. sír bontás közben készített képén láthatjuk, a koporsó középtengelyében megjelent a színes koporsókorhadék s mélyebben kettéválva

19. ábra. Gödör- (I., VI., IX.) és telepanyag

cm-ről cm-re közeledett az oldaldeszákak csikjaihoz (3. t. 1–2). A 142. sírnál a nyeregtető benyomódott az oldaldeszákak közé félmagasságig (ui. nagy kövek neheztedek rá), míg a 111. és 113. sírnál a föld nyomására lecsúszott egészen az alsó deszkáig. A két utolsó ezért háromszög alakú keresztmetszetet adott, de az egykori oldaldeszákak nyoma is kimutatható volt. Zalavárott,⁵⁶ Fenékpusztán,⁵⁷ Staré Městóban⁵⁸ és számos avar temetőben (Pilismarót–Basaharc⁵⁹) is volt saroknyúlványos koporsószerkezet.

Az 54., 64., 95. és 100. sírnál hosszirányban kettévágott és kivájt fatörzsekből készítették a koporsókat, saroknyúlvány nélkül.

A koporsók általában jóval hosszabbak voltak, mint a halott testmagassága. Az átlagos koporsószélesség azonban szűknek mondható. Valószínűleg a hosszában hasogatott fatörzset baltázták deszkák-ká, amelyekből alsó lapnak csak egyet használtak fel; ezzel magyarázható néhány csontváz összeszorítása (30., 33., 48., 84., 92. és 142. sír). A feltárásnál mért koporsóhosszúsági és szélességi adatok — az oldalhorpadások kirajzolódása és számításba vétele mellett — viszonylag pontosaknak mondhatók. A koporsók magasságadatai, ahol ezek mérhetőek voltak, az eredeti magasságukhoz viszonyítva megbízhatatlanok, mert pl. az általunk mért 32 cm magasságú koporsóról nem tudjuk, hogy nem 40–50 vagy 60 cm magasból nyomódott-e össze 32 cm-re. A „padkák” magasságai sokszor segítséget nyújtottak, de pl. a 71. sírnál, ahol 29 cm koporsómagasságot mértünk, a sírba helyezett edény a koporsó alsó deszkájánál 130 cm-rel volt magasabban. A 86. sírnál a koporsómagasság 50–55 cm, míg az edény 100–105 cm-re volt a sírfenéktől. Legtöbb esetben a koporsón kívül elhelyezett tárgyak, ha a padka felszínén voltak, a koporsó eredeti magasságát jelentik. Így pl. a 101. sírnál a koporsófedő korhadéka az alsó nyomtól 41 cm-re volt, míg a sírba tett edény 59 cm-re. A koporsó eredeti magassága ez esetben 59–60 cm körül lehetett.

Az alább felsorolt sírokban a koporsók nyomát csak hiányosan, kisebb-nagyobb méretű szakaszokban találtuk meg; méretek felvételére ezek alkalmatlanok voltak: 5., 11., 12., 27., 28., 51., 53., 65., 102., 106., 109., 112., 114., 116., 117., 120., 123., 128., 133., 139. és 143. Az alábbi síroknál egyes mellékletek helyzetéből következtethetünk a koporsós temetkezésre: 1., 7., 8., 9., 32., 44., 45., 46., 55. és 69.

A sopronkőhidai koporsós temetkezések a kis közösség halottairól való gondoskodását tárják eléink. A koporsók formai kiképzését — láthatóan — nem szabályozták ősi rítusú kötöttségek. Ezért találhattunk egymástól elütő típusokat, amelyek

között az új környezetben szokásosak is előfordulhattak és az ahhoz való alkalmazkodás mellett szólnak. A temető megnyitásától számított első és második generáció alatt gyakoribb volt a koporsó, mint az utolsó generáció idején. Ebből a Sopronkőhidára települt nagycsaládok elszegényedésére kell következtetnünk.

Állatcsontok. A Kárpát-medence területén az avar kori temetőkben általános szokás a hústétel sírbatétele, amelyből különböző háziállatok egyes csontjai maradtak ránk. Horváth Tibor,⁶⁰ Sós Ágnes,⁶¹ Kovrig Ilona,⁶² Fettich Nándor,⁶³ Csallány Dezső⁶⁴ és mások is gyakran említik az avar sírokban található állatcsontokat. M. Beranova pedig hipotézist vet fel az egyes állatfajták sírbatétele és az etnikum összefüggésére vonatkozólag.⁶⁵

Az állatcsontokkal kapcsolatban mi csak néhány megfigyelésről számolunk be.

A szarvasapós koponyarészt minden esetben koporsón kívül vagy annak berokadt tetején találtuk, míg az „útravalóul” szolgáló ételmaradványok koporsón kívül és belül egyaránt előfordultak. Mindig koporsón belül találtuk a gyermeksírokba tett tojásmellékleteket, míg a tyúkfélék csontjai a szarvasmarha agykoponyarészekkel hol együtt, hol egymástól távolabb, de koporsón kívül voltak. Tojásmellékletek lábánál (77., 120., 121. sír), medencénél (56., 131. sír), fejnél (126. sír) egyformán előfordultak.⁶⁶

A koporsón belül helyezték el a sertéshúst a 20., 48., 64., 86. és a 105. sírban, míg a 16. és 18. sírban koporsón kívül találtuk a sertécsontot (a 86. sz. idős nő kivételével férfiaknál). Juh- vagy kecskesont az 59. sírban volt a koporsón belül; túlnyomórészt koporsón kívül találtuk, így a 25., 68., 123., 129. és 136. sírnál (a 123. sz. ifjú kivételével nőknél). A felsorolt sertés- és juhcsontok típusuk és nem egyöntetű elhelyezésük miatt is feltétlenül ételmellékletből származók. Nem ilyen világos azonban a csirkecsontok (tyúkfélék) szerepe, amelyek igen sok esetben a szarvasapós állatfejek szintjében, koporsótető magasságban, azaz jóval a csontváz fölött voltak. A koporsók összerokadása miatt előfordultak mélyebben is, de Sopronkőhidán egy biztos esetet sem tudunk arra, hogy koporsón belül is elhelyezték. A csirkecsontos sírok száma igen nagy. Ezek a következők: 13., 16., 18., 21., 29., 30., 37., 42., 44., 50., 54., 55., 59., 60., 62., 63., 64., 68., 76., 78., 80., 84., 86., 88., 91., 92., 94., 95., 100., 101., 103., 115., 116., 123., 127., 129., 130., 135., 138., 145. Még ezt a felsorolást sem tekinthetjük teljesnek, mert sírbontás közben többször meggyőződhetünk a gyöngye csontok teljes elporlásáról (a 25., 111. és 122. sírnál); ezért nem kaptunk ilyen mellékletet ezekből a sírokból.

Kerestük: mi lehetett az oka a csirkecsontok nagyszámú előfordulásának és részben elkülönítésüknek a többi ételre utaló csonttól. Arra kellett gondolnunk, hogy a szárnyas nem mindig ételszerepet töltött be a temetkezéseknél. Beranova hipotézisét kronológiai szempontból meg kellene nézni.⁶⁷

KERÁMIA (28. t. 1.; 29. t. 1.; 30–36. t.)

A temető feltárása során jelentős számban találtunk edénytöredékeket és edényeket. Ezekből néhány darab az egykori telep hulladéka, néhány az ovális gödrökből, legtöbb azonban a szabályosan temetett halottak mellé tett mellékletekből való. Az utóbbiak koporsón kívül, koporsóban, férfiak, nők és gyermekek sírjaiban egyaránt előfordultak.

Edénymelléklet 57 sírban volt (20–24. ábra). Így a 4., 7., 8., 12., 13. (2 db), 30., 31., 32., 34., 38. (2 db), 40., 44., 45., 46., 48., 50. (2 db), 51., 55., 59., 60., 62., 64., 67. (2 db), 69., 71., 73., 77., 79., 81., 82., 83., 85., 86., 88., 92., 93., 94. (2 db), 98., 101., 103., 105., 106., 108., 109., 110., 112., 115., 116. (2 db), 119., 122., 124., 125., 126., 131., 132. (2 db), 141. és 145. sírban. A 43., 59. és 60. sír földjéből előkerült töredékeket nem tartjuk mellékleteknek, csak az egykori felszínről véletlenül belekevert daraboknak. Ezért e sírokat az edénymellékletesek felsorolásából kihagytuk, illetőleg az 59. és 60. sír egy-egy épőbb edény miatt került oda. A nagyon hiányos edényeket csak rajzban mutatjuk be.

Hét sírban találtunk két-két edényt (feltüntetjük). Ezekről megjegyezzük, hogy négy esetben gyermek, háromban nő mellett voltak. A három női sír közelében edénymelléklet nélküli gyermeksírok voltak; így feltehető, hogy a gyermeknek szánt edényt is a gyermekről gondoskodó nő sírjába tették, ezért volt abban két edény. A mondtak sírszámokkal jelzeten: a 13. sz. nő mellett a 135. sz., a 38. sz. nő mellett a 39. sz. és az 50. sz. nő mellett a 49. sz., edénymelléklet nélküli gyermek sír volt. A két edény közül az egyik — feltételezhetően — a szokásos temetési szertartással kapcsolatban kapott szerepet, míg a másik a gyermeknek való ételt-italt tartó. A kétedényes sírok egyéb melléklettel szegényesen voltak ellátva.

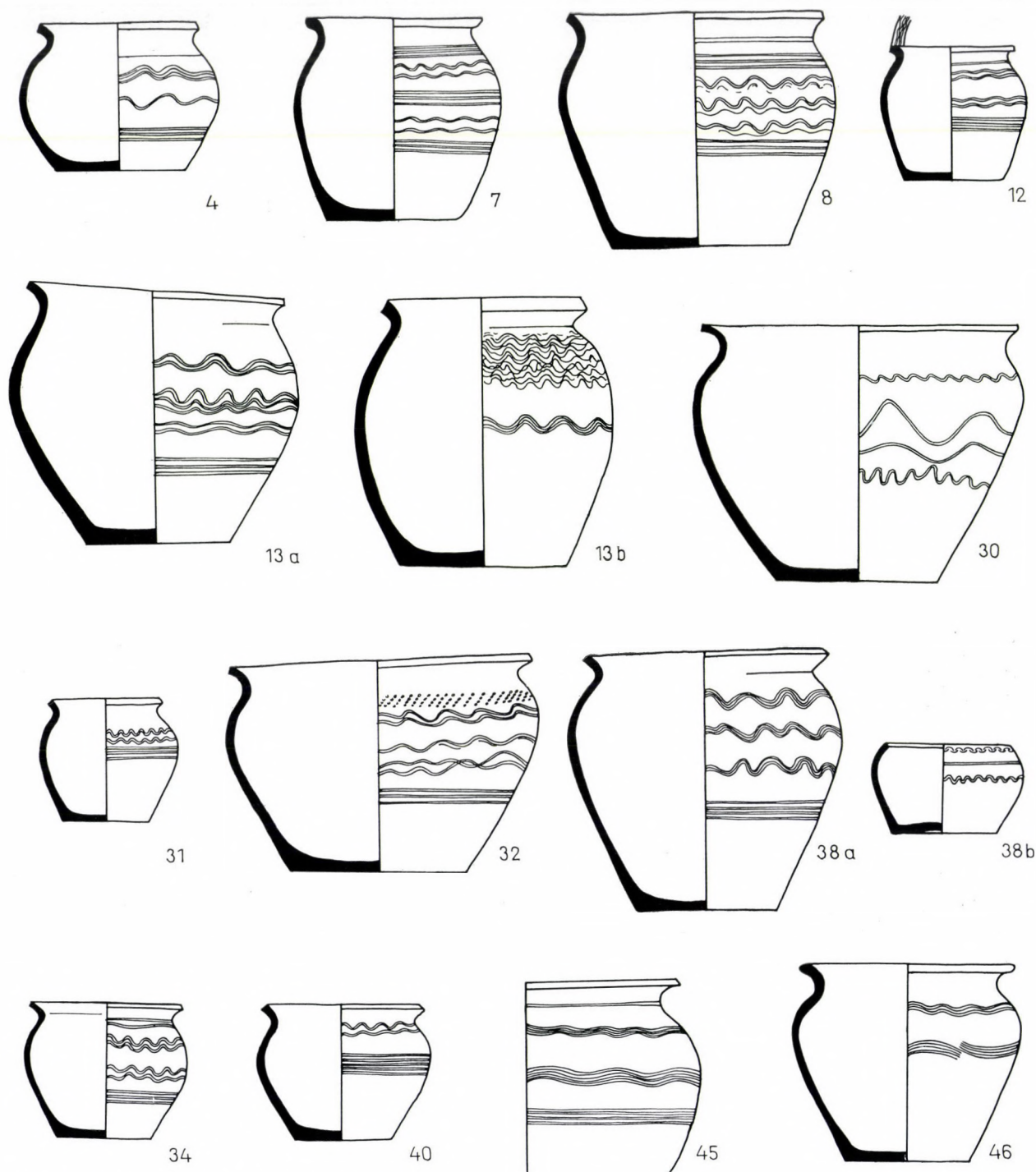
A hasonló korú és jellegű fenékpustjai temető fazekait Cs. Sós Ágnes a készítésnél felhasznált nyersanyag minősége szerint csoportosította 1. durva mészkőszemesékekkel kevert, 2. finomszemesés (grízes), 3. csillámos anyaggal kevert és 4. finomiszapolású agyagból készült edényekre.⁶⁸ E csoportosítást tekintve, a sopronkőhidai edények közül a finomiszapolású jó anyagú hiányzott. Valamennyi apróbb-nagyobb szemesékekkel vagy csillámos és szemesés anyaggal vegyesen soványi-

Bökönyi Sándor csontanyagvizsgálatai szerint az állatmaszkkal fedett koporsójú férfiak mellékleteiben a szárnyasesontok közül mindig a kakas váza fordult elő. A kakas összefüggésbe hozható az éberséggel, a harciassággal és a termékenyítő képességgel.

tott agyagból készült. A keverék jó aránya az edények tűzállóságát biztosította; ez az összes sopronkőhidai cserépanyagra jellemző. Eltérés mutatkozik azonban az edények nagysága és alakja között. Leggyakrabban fordultak elő az öblös, bőszejű fazék alakúak és nagyságúak; így a 8., 13. (a–b), 30., 32., 38. (a), 46., 59., 62., 64., 71., 82., 86., 101., 105., 112., 115., 116. (a) és 132. (a) sírban. Ugyanezen edénytípus kisebb méretű változatai a 40., 50. (a), 77., 81., 108., 116. (b), 119. és 125. sírban voltak. Ezek az edénytípusok Nyugat-Pannónia IX. századi fazekasainak munkáira jellemzők,⁶⁹ valamennyi kézi korongon forgatva készült. A hasonló készítésére vonatkozó részleteket H. A. Knorr írta le.⁷⁰

A VI–VIII. századi tipikus avar anyagra nem a bőszejű öblös típus a jellemző, hanem a szabálytalan alakú bögréhez hasonló. Ilyenek fordultak elő a 4., 12., 31., 55., 98., 109., 122. és 141. sírban. Az edények készítői a kézi korongolást ismerték, mert az edények talpán, továbbá oldalának körbe vagy spirálisba futó díszítésén és szájrperemének képzésében a koronglap használata, valamint a körbeforgatás ténye jól látható nyomokat hagyott. Az előbbi csoportnál gondatlanabb kiképzésük a IX. században azzal magyarázható, hogy azokban a sírokban, amelyekben előfordultak — mivel egyéb mellékletet alig találtunk —, egyszerűbb temetésű halottak voltak. A 109. sírban a kisgyermek mellett volt ugyan némi melléklet, de ez különböző korokból származó — valószínű játékként összegyűjtött — fémtárgy-töredékekből állt.

A kézi korongon alakított szabályos testű, behúzott nyakú és kihajló, profilált szájszélű „váza” típusú edények a két előbbi típus közötti változatot képviselik. Jellemző példányai a 7., 60., 67. (b) és 93. sírban voltak. Párhuzamaik a Köttlach-kultúra területén gyakoriak.⁷¹ A még nem említett edények majdnem teljes számban beilleszthetők a bemutatott három csoport közé, és alig találunk elütő típust. A 38. sír kisebb edénye elütő; de azonos fenékbélyeggel készült a nagyobb és magas, bőszejű edénnyel. Úgy tűnik, mintha készítője egy alacsony bögrét csak félig húzott volna fel, amikor a váll felé hajló falát késsel szájrperemmé vágta körbe — és ezáltal egy behajló szájrperemű, csésze

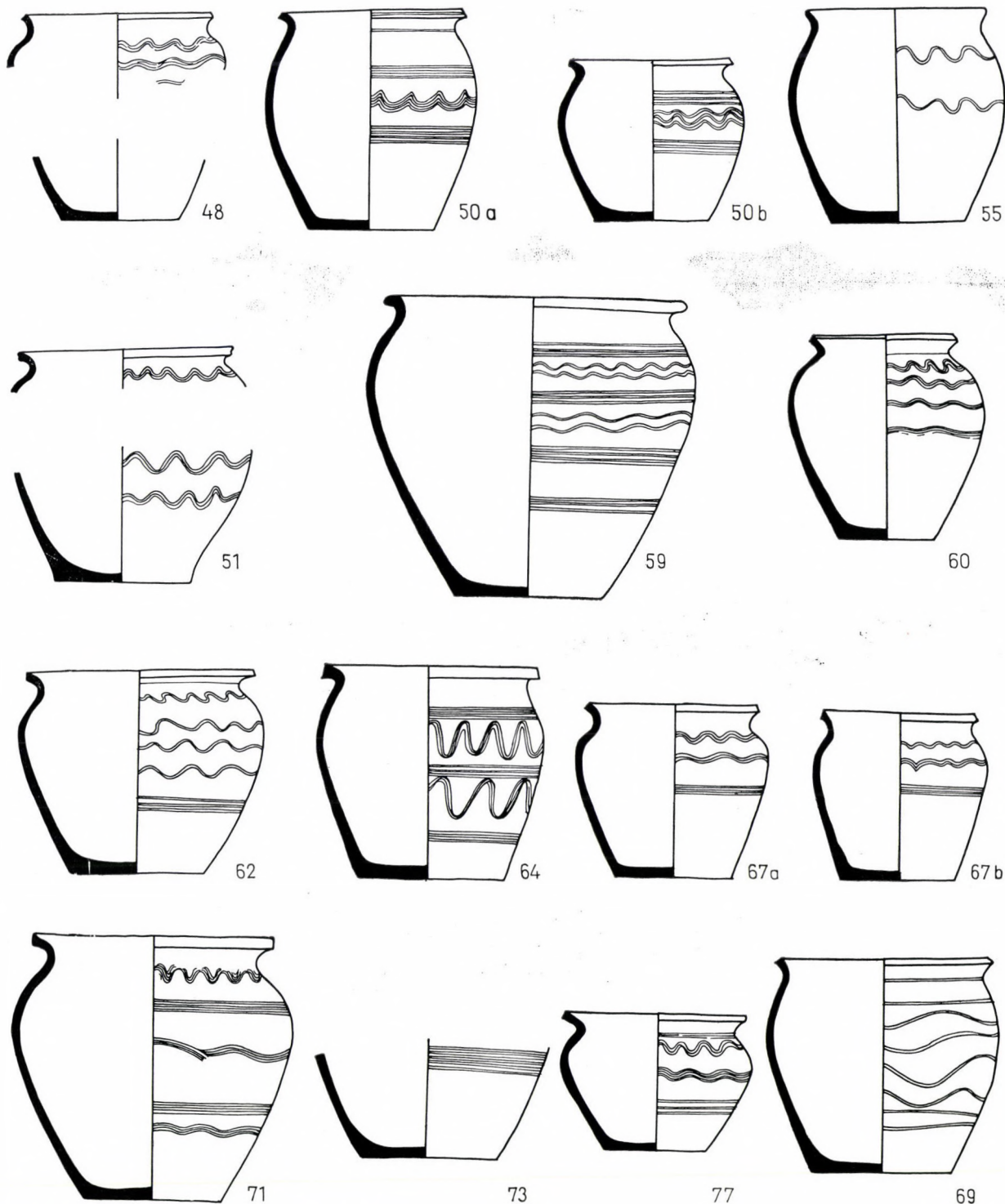
20. ábra. Edénymetszetek a 4., 7., 8., 12., 13., 30., 31., 32., 38., 34., 40., 45. és 46. sír edényeiről

alakú edényt kapott. Szokatlan alakja ellenére — a fent írtak miatt — az előző darabok közé kell sorolnunk.

A 103. sír hordótestű, nyúlánkabb alakú, enyhén kihajló szájperemű, rosszul égetett edénye idegenül hat a temető kerámiája között. Ez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a 103. sírba temetett

idős nő a IX. században itt letelepülők első generációjához, azaz az elsőeknek ideérkezőkhöz tartozott, s így korábbi edénytípust őrzött meg számunkra.⁷²

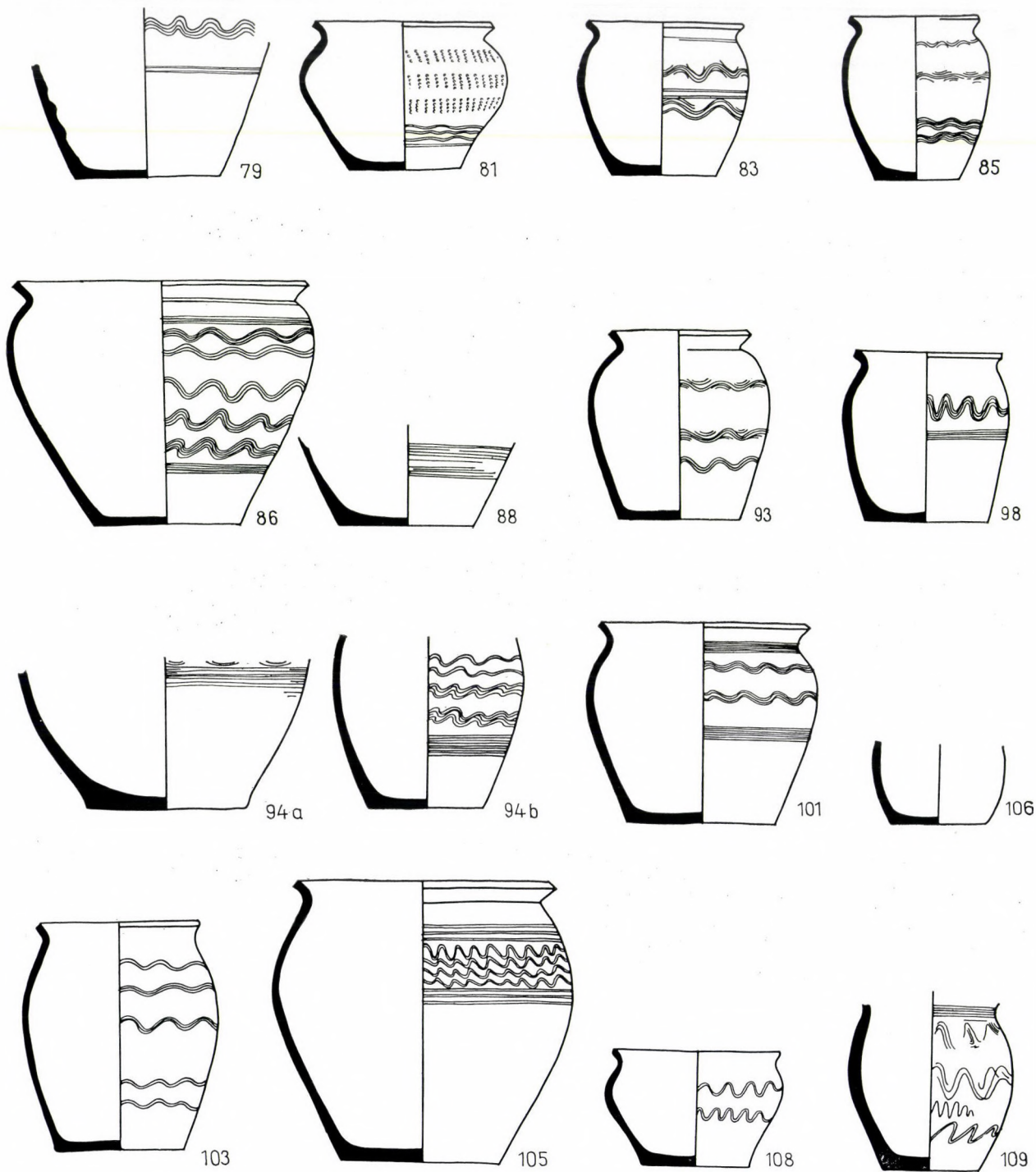
Az edényekről leolvasható készítésük módja: a soványított agyagot lassú forgású kézi korongra helyezték; kialakították az edény talprészét és

21. ábra. Edénymetszetek a 48., 50., 55., 51., 59., 60., 62., 64., 67., 71., 73., 77. és 69. sír edényeiről

2–3 cm magasságig a falát, majd agyaghurkákából fokozatosan építették tovább, miközben forgatva összedolgozták és elsimították a spirálisan felrakott agyaghurkákat. A 88. sír edényén a külső felület is megőrizte a hurkás felépítést.

Néhány edénynél megállapítható, hogy forgatás közben megálltak s az edény belső felületén kézujjakkal függőlegesen simítva vékonyították falát, külső felületén pedig ugyanígy dolgoztak egy faeszközzel. Az ilyen megmunkálásnál gyakran eltűnt

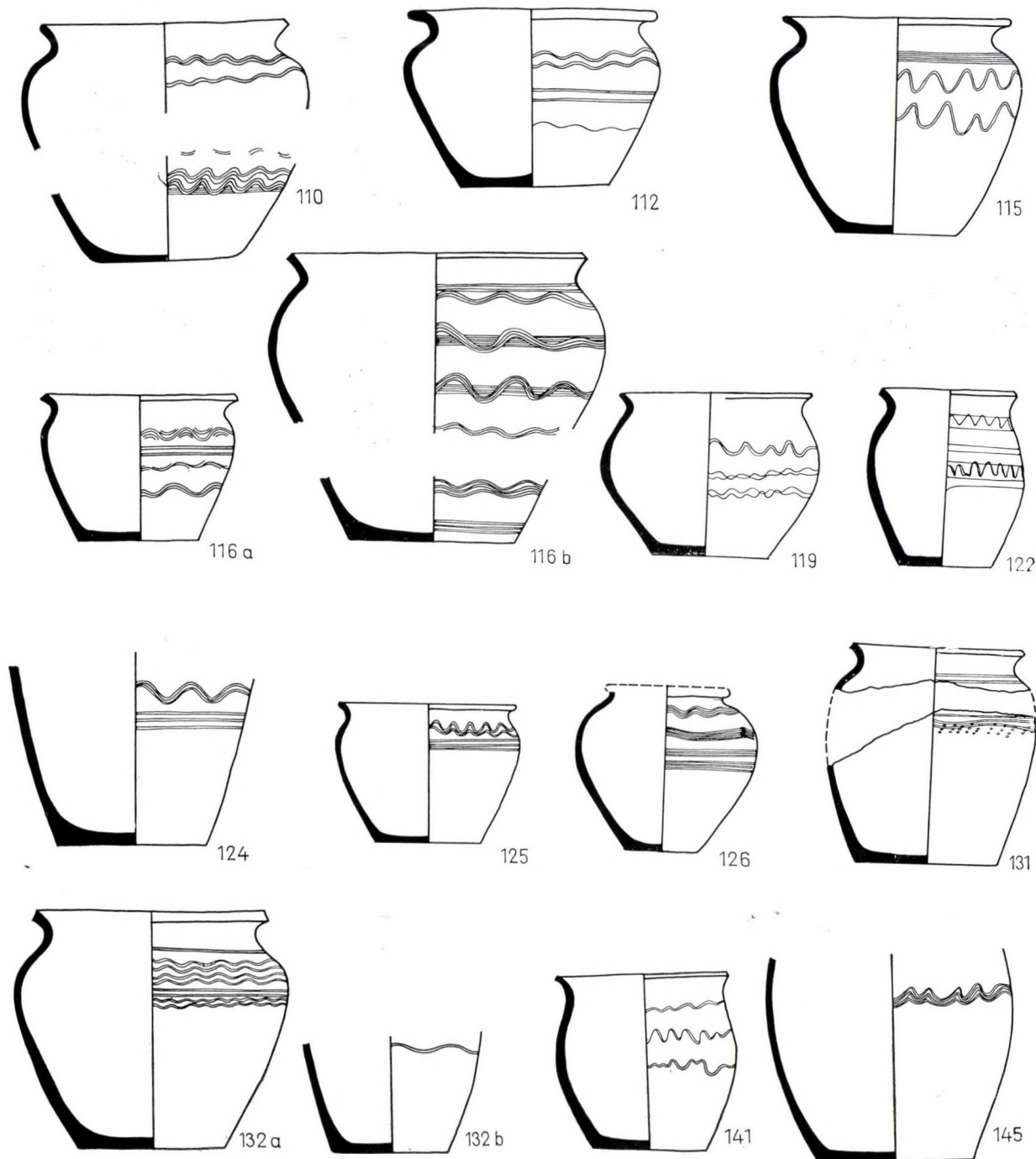

22. ábra. Edénymetszetek a 79., 81., 83., 85., 86., 88., 93., 98., 94., 101., 106., 103., 105., 108. és 109. sír edényeiről

a hurkás felépítés nyoma. Az edény szájperemét fa- vagy csontkéssel profilálva, forgatás közben élesen vágták le, felületét finomiszapos vízzel simították el, majd újra forgatva díszítették.

Díszítésként körbe vagy spirálisba futó hullámvonalat, párhuzamos hullám- vagy barázdanyalábokat és ezek változatait alkalmazták.⁷³ A 32. és a

81. sír edényén, továbbá a IX. sz. gödörben talált két töredéken „fésű” fogakkal benyomkodott díszítést is láthatunk. Ez a díszítőmotívum ritkább, de nem szokatlan a későnépvándorláskori anyagban⁷⁴ éppúgy, mint a 116. (b) sír edényének díszítése: a párhuzamos vonalnyalábon végigvezetett hullámvonalköteg.⁷⁵

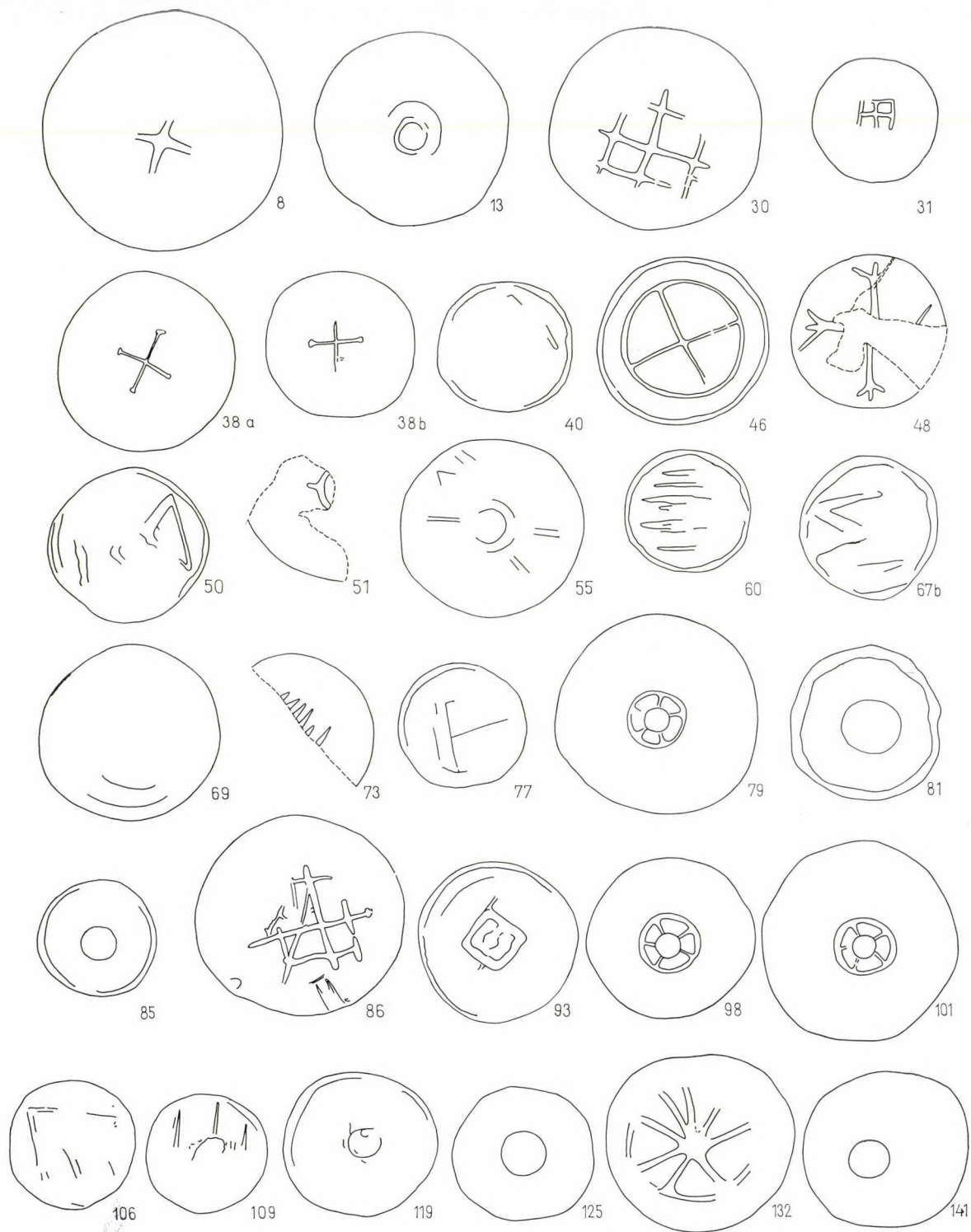

23. ábra. Edénymetszetek a 110., 112., 115., 116., 119., 122., 124., 125., 126., 131., 132., 141. és 145. sír edényeiről

A fenti díszítményekkel ellátott korongolt edények homok- és kavicsszemcsés agyagból a Kisalföld és Nyugat-Ausztria területén a későavar anyagban jelennek meg.⁷⁶ „Die Töpfe aus den Gräbern 3 und 14 von Leithaprodersdorf müssen in die Zeit nach 791 gehören.”⁷⁷

A kézi korongon forgatva készített és díszített agyagedényt égetés előtt félretették szikkadni,

száradni. A talpperemgyűrűt alkotó lecsurgott agyag és a domborúan megmaradt fenékbélyegek bizonyítják, hogy az edényeket alátétlapon szárították.⁷⁸ Az edényszárító falapokat (alátétlapokat) láthatta el a fazekas különböző jegyekkel. A telepanyagból származó egyik töredéken jól látszik a talpgergyűrű utólagos lefaragása. A talpperemgyűrű ugyanis a mindennapos használatban felesleges

24. ábra. Edények fenékbélyegei a 8., 13., 30., 31., 38., 40., 46., 48., 50., 51., 55., 60., 67., 69., 73., 77., 79., 81., 85., 86., 93., 98., 101., 106., 109., 119., 125., 132. és 141. sírból

volt; lefaragása elárulja, hogy a használati edényeket is a fenti módon készítették. Ha rosszul fogták meg a korongról levett edényt, akkor a szájnnyílása ovális alakúra nyomódhatott (32. sír), vagy ha

erős mozdulattal tették a szárítólapra, akkor megrókkant (13. sír a), aszimmetrikus lett (86. sír).

A domború fenékbélyegen kívül előfordult a homorúan bemélyedő, ún. Delle fenékbélyeg is,

ami a régi omphalosos edényekre emlékeztet. Különösen szépek a fenékpusztai edények IX. századi „sugaras Delle” rajzú fenékbélyegei.⁷⁹

A forgó korong kiemelkedő tengelyével hozták létre az edény talpa közepén a bemélyedést, amely elsősorban a köldököt, átvitt értelemben mindennek a közepét, központját jelképezte. Az alátétlap alkalmazásával fokozatosan megszűnt a régi jelölés és értelmezése is, csak néhány edény talpán láthatjuk még továbbélését.⁸⁰

A IX. századi edények talpán a Delle nem mindig középen van, és előfordul az is, hogy talpperemgyűrűvel együtt szerepel.⁸¹ Ezekből nyilvánvaló, hogy a Delle talpperemgyűrűvel vagy domború napsugárkévevel együtt már nem származik tengelycsaptól, hanem alátétlaptól. Az alátétlap alkalmazása idején vesztí el az omphalos eredeti jelentését. A 81. sír edényén a mélyedés talpperemgyűrűvel együtt van. A 85. sír edényén a mélyedés nem foglal el centrális helyet, pedig az edény körbeforgó kézikorongon készült. A 141. sír edényének talpán többször egymásra nyomott mélyedés van, holott a csaptengely nyomát forgatás közben az edény egyszer vesztí át. Itt is szárításra kihelyezett edényről lehet szó, amelyet az alátétlapról többször fel-

emeltek — s a kissé szikkadt állapotú edényt nem pontosan helyezték vissza. Előfordult a küllőskerék ábrázolása is (79., 98. és 101. sír), amelynél a kerék-tengely „mélyedése” esett egybe a Dellével. Ezt a bélyeget három edény ugyanattól az alátétlaptól kapta, így a három sír is — amelyből az edények valók — egykorú temetkezés. A 38. sírből mankós-kereszt bélyeggel két edény került elő; tehát azonos alátétlapon száradtak, s így nyilvánvaló az egyszerre készítésük. A domború fenékbélyegű edények között vannak egészen egyszerű deszkalap lenyomatosa és bonyolult ábrával készíttetek is.

A cserépdarabok törésfelülete hármass rétegződésű. A középső réteg kevésbé kiégett, rendszerint szürke-fekete színű, míg az edény külső és belső felülete barna, téglavörös, szürke és füstfekete foltokkal tarkított. Valamennyit jól felfűtött kemencében égették ki — benne némi paraszat hagyva —, amelytől foltosra égtek. Csak a 103. sírnak a többtől elütő edénye mutat rossz kiégetést, akárcsak az avar kori edények zöme.

A kerámia, mint láttuk, anyagára, alakjára, égetésére, készítés- és díszítésmódjára nézve is nagyon egységes képet árul el. Mindez a készítők letelepedett, rendezett életmódjára utal.

FÉRFIAK ÉS IFJAK FEGYVEREI ÉS FELSZERELÉSI TÁRGYAI

Fegyverek. A férfi- és gyermeksírokban talált fegyverek rávilágítanak a Rába—Duna között alakult frank grófsági területre települt sopronkőhidai kis közösség szerepére. A fegyverek a nyugati típusokhoz hasonlóak, s az avar fegyverek hagyományos készítményétől és alakjától elütők. Mint említettük, az ide temetkező nemzetség nagycsaládjai közül a középső csoportba temetkezők vitték a fő szerepet. Különösen szembeűnt ez a fegyverek megosztásából. A középső csoportban ugyanis karddal, nyíllal, szekereűvel és lándzsával eltemetettek találtunk, míg az É-i és D-i csoportban csak lándzsával temetettek. A fegyvereknek ez a megosztása már önmagában is rávilágít arra, hogy a Fertő-tó DNy-i sarkán, a Carnuntum és Savaria között húzóódó hadiút kőhídjai egyikénél megtelepült kis közösség vezetőjét a középső sírsoportban kell keresnünk. E vezetőnek volt alárendelve az É-i és D-i csoportba temetkező nagycsaládok minden harképes tagja.

A 37. sírban talált *kard* megnyűjtott scramasax volt. Széles pengéje egyűlű. Erős fatokban volt, amelynek végét nagy, íves vas koptatópánt zárta le. Felkötésére a fatok felső széléhez erősített kis vaspánt és ebbe fűzhető szíj szolgált. A szíjhoz nagy, négyszögletes vascsat tartozott. Vaskése is a kardtokon talált koptatóhoz hasonló védőpánttal

volt ellátva. A sír temetőben elfoglalt helye szerint a beletemetett férfi az ideköltözöttek második generációja idején: mintegy 30 éves korában történt haláláig töltötte be közösségében a fő szerepet. Korai halálát nem fegyveres erőszak okozta.

A fenti egyűlű, rövid kard nem hozható kapcsolatba a keleti típusú P-felkötőpántos, egyenes, hosszú korai avar kardokkal⁸² és a középvavar időkben feltűnő egyűlű, keskenypengéű, egyenesmarkolatú kardokkal sem.⁸³ Kifejlődését az egyűlű harci késből⁸⁴ a sax,⁸⁵ scramasax és lang sax elterjedési területén kell keresnünk.⁸⁶ Az avar temetők késői, IX. századi szakaszában azonban már több lelőhelyről ismerjük megnyűlt formában. Ezeket a Ny-i fegyverek behatolásának idejére, tehát a IX. századra a Kárpát-medencében korjelző tárgyaknak kell vennünk. Gondolunk itt a Mosonszentjános késői avar temetőjének 53. sírjában talált 68,2 cm hosszú egyűlű kardra, ahol még háromélű avar típusú nyílhegygel volt együtt.⁸⁷ Nagyasszonyfalváról még hosszabb példányt (72 cm) ismerünk,⁸⁸ öntött övgarnitúras avar sírból — és Dévényűjfaluból (Devínská Nová Ves) is több példányt.⁸⁹

A fenti típust később felváltják nálunk a Karoling-kardok; ilyenek a szlovákiai Blatnicán⁹⁰ és számos hazai lelőhelyen előkerült kétélű, markolatgombos példányok.⁹¹

A középső csoport főtengelyében, a 29. és 48. férfisírok közötti területre temették azt a gyermeket (52. sír), aki egyedül kapott *vasfejsze* (ún. szakállas fejsze) mellékletet. Az egy évnél alig idősebb fiú még használni sem tudhatta a fegyvernek beillő, jelentős darabot. Így minden bizonnyal a hozzá közelebb fekvő 48. sírba tett apa „jogán” illette őt meg. Gondolhatunk babonás célú sírbátételre is,⁹² amelyet ugyancsak az apa jobb anyagi helyzete tett lehetővé. A jobb lábfejnél talált fejsze nyílása úgy mutatta, hogy a nyél vége a gyermek jobb kezéhez irányult. A túlvilági életbe vetett hit — amellyel a többi mellékletet is a sírokba tették — és a gyermek társadalmi helyzete voltak okai a fejsze sírba tételének.

Az ütésre és vágásra egyaránt alkalmas fegyvert a IX. század második felében a Karoling-birodalom K-i határterületein készíthették.⁹³ Ezért találtak belőle több példányt Szakolcán is. Különösen a szakolcai 23. sír 17,5 cm fejszeveza hasonlít a miénkhez.⁹⁴ Ez a szakolcai sír egy sérült háromélű nyílhegygel kapcsolódik a letűnt avar készítményekhez, a sopronkőhidai temető leleteihez pedig egy köpűszárnas nyílhegygel és egy jellegzetes alakú borotvával.⁹⁵ V. Budinský-Krička a szakállas fejszéknek ezt a típusát Niederlevellyel együtt a IX. század második-harmadik harmadára datálja.⁹⁶ Nálunk az 52. sír a temető benépesedése menetében elfoglalt helyével megerősíti meghatározásukat.⁹⁷

A középső csoport 16. sírjába temetett főember-től É-i irányba helyezték el a két *nyílvezzővel* eltemetett, 18-as számmal jelölt harcost és tovább É-ra, a 20. sírba az egy *nyílvezzővel* temetett fiút. A 48. és 30. sírtól É-ra, a 33. sírba ugyancsak két *nyílvezzővel* temetett fiatal harcost helyeztek. Úgy látszik, hogy a nyilazóknak az életükben elfoglalt helyük szabta meg a temetőbeni elhelyezésüket. A szekercemellékletes fiút is a 48. sír É-i oldalára temették. A *nyílvezzősök* mellől az íj már nyomtalanul elporladt. A nyilazók bizonyára a mindenkori nemzetségszű kiséretében teljesítettek szolgálatot. Dévényújfalui avarkori temetőjének késői szakaszában gyakoriak az ilyen szakás-köpűs nyílhegyek.

Az I. sz. gödörben is találtunk egy nyílhegyet, amelynek köpűje elpusztult, középtagja pedig csavart.⁹⁸ A sírokban talált öt darab nyílhegy a kétágú, köpűs nyílhegyek csoportjába tartozik. Ez a típus a hazai gót—gepida—langobard idők alatt ismert, de a késői avar anyagban Ny-i hatásra újra megjelenik. Ismerjük Szakolcáról,⁹⁹ Keszthely—Fenekpusztáról,¹⁰⁰ Halimbáról,¹⁰¹ Keszthelyről¹⁰² és még más temetők késői leletanyagából is.¹⁰³

V. Hrubý kimutatta, hogy ez a nyílhegytípus az egész nagykorva időszakban uralkodó volt. Által-

ános azonban a Köttlach-kultúra területén¹⁰⁴ és a Dráva alatti frank grófság területén is.¹⁰⁵ A Kárpát-medencén belül avar területekre kerülésével kapcsolatban kiemeljük az alábbiakat: Az avarok főfegyvere az íj volt. Nyílaik hegye nagyobb részben háromélű vagy széles-lapos trapéz alakú. Hatalmuk Nagy Károly által történt megtörése után — egykori birodalmuk Ny-i felében — a frank főhatóságot kényszerültek elfogadni és megnyitni kapuikat a nyugati tárgyak, fegyver és vallás előtt. Ezekben a helyeken felváltotta a háromélű nyílhegyeket a szakás-köpűs típus. A felfegyverzetek kijelölt helyekre telepedtek — s „új” temetőket nyitottak, mint Letenye,¹⁰⁶ Keszthely—Fenekpuszta,¹⁰⁷ Sopronkőhida,¹⁰⁸ Sopron—Présháztelep, Pozsony (vár),¹⁰⁹ Szakolca,¹¹⁰ Krasňany.¹¹¹

A Sopronkőhidán élt nagycsaládok legfontosabb fegyvere — a férfiak sírjában talált mellékletek tanúsága szerint — a *lándzsá* volt. Lándzsásokat mind a három sírcsoportban találtunk; összesen tizenkettőt, 23—25 évesektől 70 éves korúig — azaz a lándzsát azokkal temették, akiknek az életben betöltött szerepéhez hozzátartozott. A lándzsások sírjai általában gondos temetésűek és viszonylag gazdagabb mellékletűek. Megállapíthatóan a középső csoportba temetett nemzetségszűket és a másik két csoportba temetett nagycsaládok vezető férfiai illette meg a lándzsával temetés. Kivétel a 37. sírba temetett férfi, akit kard illett meg. Lándzsá volt az 1., 5., 7., 16., 30., 48., 60., 78., 84., 92., 127. és 128. sírban.

A lándzsásokat zömmel a sírcsoportok főtengelyébe, illetőleg attól É-ra helyezték. Az íjások is a középső csoport É-i felében kaptak helyet. A középső csoport főtengelyében az állatfejes temetést kaptak közül a 29. sírba temetett — fiatalon — 15—16 éves korában halt meg, így még nem vehetett részt a lándzsások csoportjában; a 32. sír pedig a legkésőbbi, temetőszéli temetkezés.

A fegyverek ismertetett elhelyezése alapján az eddig bizonytalan besorolású 60. sírt a középső csoporthoz tartozónak kell vennünk, míg az 5. sírt a mögötte levő néhány sírral együtt önálló mellékágnak (kiscsaládnak) vagy a D-i sírcsoport É-i feléhez tartozónak. Az utóbbira vonatkozóan az embertani feldolgozás adhat választ.

A lándzsák különböző nagyságúak: 21 cm-es (48. sír) és 50 cm-es (16. sír) hosszúságok között váltakozók. Valamennyi köpűs, de a köpű alakját illetően különböznek egymástól. Hét darab köpűje sima, hosszabb-rövidebb csonkakúpos hüvely. A D-i csoportba tartozó 5. és 127. sír köpűje szélén szegek fejei mutatják a nyélhez rögzítés módját. A 30., 60. és 84. sírban talált lándzsánál a köpűn két ellentétes irányú szárny van. Ez a szárnyas köpű jellemző a frank fegyverekre, és a IX. század-

ban a K-i határ mentén fekvő hűbéri területeken¹¹² mindenütt előfordul. Az avarok hatalmának megtörése után a szárnyas lándzsa használata ugyanúgy húzódtott K felé, mint a szakás-köpűs nyílhegyeké. Blatnicáról,¹¹³ Keszthely—Fenekpusztáról,¹¹⁴ Szobroól¹¹⁵ és számos magányos előfordulásból (Szombathely,¹¹⁶ Pannonhalma¹¹⁷) jól ismerjük ezeket a Karoling—Ottó-korra jellemző szárnyas-köpűs lándzsákat.

A lándzsákat fűzfa- és babérlevél alakú pengével, sima köpűvel a germán törzsek vándorlásától kezdve¹¹⁸ végig követhetjük a Meroving—Karoling—Ottó-kori leletekig. A sopronkőhidaikon kívül itt a szakolcai 18. sírhalom kettős sírjában találtat,¹¹⁹ a Keszthely—Fenekpuszta 38. sírjában,¹²⁰ Dévény¹²¹ és Velký Grob¹²² temetőinek sírjaiból ismerteket említjük fel, mint amelyek a IX. századi anyaghoz tartoznak. A rövid köpűvel készületek Szőke B. Eisnerrel együtt a szlávoknál elterjedt formának tartja.¹²³ Ilyenek az 5. és 127. sír (D-i csoport) szeggel rögzített nyelvű lándzsái, de rövid köpűje van a 84. sírban talált karoling szárnyas-lándzsának is.

Gyakran találtunk a férfi- és fiúsírokban *késeket*, így az 5., 7., 10., 14., 16., 18., 19., 20., 21., 29., 30., 32., 33., 37., 38., 42., 46., 48., 51., 60., 63., 64., 71., 72., 78., 84., 91., 92., 97., 100., 105., 123., 127., 133. és 138. sírban.

A hosszú pengéjű *harci kés* a IX. században gyakran tartozott a harcos felszereléséhez. Szőke B. az első sírokból megmentett kések kapcsán már Eisner nyomán idézte azt a forrásadatot, amelynek feljegyzései szerint egy 900 körüli cseh fejedelem kíséretét késsel ellátott harcosok alkották.¹²⁴ A sax és a scramasax típusok is ilyen célt szolgáltak. 14 cm-es vagy ennél hosszabb pengéjű kés volt az 5., 16., 91., 127. és 138. sírban; ezek közül háromban (5., 16. és 127. sír) lándzsa is volt. A kisebb pengéjű kések is jelképezhették a harci kést annak ellenére, hogy eszköznek, szerszámnak és étkezéshez is használhatóak voltak. Többnyire egyélűek, egyenes hátúak, amelyek használata ebben az időben általános volt. Tokját néha koptatópánttal látták el (37. sír) nyugati szokás szerint.

Felszerelési tárgyak. A harcosok fegyvereivel kapcsolatban szólunk néhány felszerelési tárgyukról.

Sarkantyúk az 1., 92. és 100. sírban fordultak elő. Egyedül a 100. sírban találtuk meg mindkét sarkantyút a hozzájuk tartozó felkötőszíj csatjával, szíjvégeivel és szíjbújtatóival együtt. Ezek a sarkantyúk a Karoling-kori példányoknak megfelelően kúpos tüskével, hosszú szárákkal és lapát alakúra kiképzett, félkörívesen záródó végekkel készültek.¹²⁵ A végeken apró szegek nyomai mutatják felerősítési módjukat. A 92. sírből napfényre került darab

fényképén az egyik szár — eredeti helyzetéből kifordítva — jól mutatja a lapátszerű végződést. Ezen a magányos sarkantyúhoz tartozó szíjon egy hosszúkás, tagolt, háromszög alakú vas szíjvég volt.¹²⁶

A 100. sírnál a csatok karikái oválisak, tüskéjük feje pajzs alakúan kiképzett, a csatkarikán átbújtatott vaslemez visszahajlított lapjai közé futott be a szíj egyik vége.¹²⁷ A szíj másik végét kettős lemezű, lekerekített vége felé keskenyedő vas szíjvég zárta le.¹²⁸ A szíjbújtató karikaíve hasonló a csatkarikákhoz, de egyenes felső részén téglalap alakú fejképzést kapott. Hasonlóak vannak Staré Městóban,¹²⁹ Szakolcán,¹³⁰ Zalavárott¹³¹ és a Dráva—Száva közötti anyagban¹³² is. A 100. sír egyik szíjbújtatójának lapjához kézi szövésű textildarab rozsdásodott hozzá.

A zalavári IX. századi sarkantyúkkal kapcsolatban Fehér Géza megjegyzi, hogy az egyik ifjú sírjában talált sarkantyúkat rangjelzőknek tekintti.¹³³ A sopronkőhidai anyagból kiténik, hogy nem mindenkit illetett meg a sarkantyú, de akit csak sarkantyúval temettek — és más felszerelési tárgyat nem tettek mellé —, annak a ranglétrán magas szintet nem jelentett a sarkantyú. Ezt igazolja, hogy a középső csoportba temetkezett és fő szerepet vivő család tagjainál egyetlen esetben sem találtunk sarkantyút. A középső csoport férfi tagjait pedig minden bizonnyal megillette a lovaglás, ha az É-i és D-i csoport tagjai a kifejezetten lovasokra jellemző felszerelési tárgyat megkaphatták. A sarkantyúk inkább csak arra mutatnak, hogy viselőjük lovas, lovászlegény vagy — kisebb gyermek esetében — felnőtt korára lovasnak szánt egén.

A sopronkőhidai temetőtérrék tanúsága szerint a sarkantyúk sírbakerülésének kora lényegében nem sokat térhet el V. Hrubý meghatározásától, aki ezeket a IX. század közepére teszi.¹³⁴

Az *övcatok* temetőn belüli előfordulásainak helye egyezik a fegyverekével; azaz minden csoport tengelyében vagy attól É-ra voltak. A csatok nagyobb részét harcosoknál vagy felnőtt férfiaknál, kardmellékletesnél (37. sír) és néhány lándzsával temettnél (1., 16., 30., 60. és 72. sír), a két felnőtt íjásznál (18. és 33. sír) és az egy pár sarkantyúval felszerelt lovasnál (100. sír) találtuk. Ezekon kívül csak a két kis csoportba temetett férfinél (19. és 133. sír) fordultak elő, de nőknél és gyermekeknél egy esetben sem. A nagyon hasonló szakolcai temetőben csak két esetben lehetett biztosan következtetni övcatok használatára.¹³⁵

A csatok karikája legtöbbször D alakú,¹³⁶ vagy egészen ovális, mint néhány korábbi germán csat,¹³⁷ csak a 37. sír harcosánál volt a kardfelkötő csattal együtt négyszögletes, mint a későavar temetők vascsatjai.¹³⁸ A 60. és 100. sír övcatai a sarkan-

tyúszíjak csatlemezeivel egyező szíjfogó lemezekkel ellátottak. A D alakú csatkarikák és a D alakú csatkarikák kettős szíjfogó lemezzel együtt jellemzők a IX. századi avar területek kézművességétől idegen készítményekre.

Övhöz tartozó öntött bronz *nagyszíjvéget* találtunk a 16. sírban, a combcsontok között olyan helyzetben, ahogyan az használat közben, szíjra szerelve előfordulhat. Ez a típus az avar temetők késői szakaszából ismert: öntött, áttört, liliomdíszes, két kiálló rögzítőnyúlványos. Előfordulnak ezek a nagyszíjvégek a Kisalföldön,¹³⁹ a Dunántúl keletebbre eső¹⁴⁰ és K-i felében,¹⁴¹ sőt a Nagyalföldön¹⁴² is. A 16. sírba temetett férfinél az avar szokások őrzése indokolhatta használatát. Temetőbeni helye az első generáció időszaka, amikor még élénken éltek az avar szokások. — H. Miyakawa és A. Kollautz az avar szíjvégeken található növényi motívumok némelyikét az életfával, a samánfával (Schamenbaum) és a kandeláberfával hozza kapcsolatba.¹⁴³ Kétségtől: a növényi és állatmotívumokkal díszített övveretek készítése a VIII. században lett uralkodó, ami feltétlenül kapcsolatba hozható még — a IX. században is — a pogány hiedelemvilággal.

A 30. és 100. sírban talált vas szíjvégek a karoling sarkantyúk felkötőszíjairól ismert egyszerű típusok, tehát a frankoktól származó felszereléshez tartozók.¹⁴⁴ A 30. sírban még egy nem avar típusú, téglalap alakú vas szíjvég is volt. A két csat és a két különböző szíjvég egyike a kés felkötőszíjához tartozott. A 60. sírban egy öntött bronz avar kisíjvég volt, amely egyoldalón díszített, ún. S-mintás. A rövid köpűjébe nyúló szíjat egy szeg rögzítette. Nem zárjuk ki annak lehetőségét, hogy a tarsoly záró- vagy felkötőszíjához használták — és így került a római érem és a kovakövek közelébe. A 134. gyermeksírban egy öntött bronz avar nagyszíjvég töredéke volt. Ez liliommintás, áttört, díszesebb és finomabb kivitelű, mint a 16. sírban talált. A szíjhoz erősítésre három szegeccsel összefogott, utólag csuklósan szerelt bronzlemezke szolgált. Egyetlen törése és hiányos volta miatt nem valószínű, hogy övvel együtt került a még fél évet sem élt gyermek mellé; inkább a hozzátartozók elgondolását tükrözi ez a melléklet. Ez a nagyszíjvég-típus is jól ismert az avar kori temetők késői szakaszából.¹⁴⁵ A gyermeksír temetőbeli helyzete a második generációhoz tartozásra mutat.

Tűzkő melléklet a karddal (37. sír) és három esetben a lándzsával eltemetett férfi sírjában (16., 60. és 127. sír) volt. Ezek közül kettőnél (60. és 127. sír) a hozzá tartozó *csiholóvasat* is megtaláltuk. A 16. sírban talált hiányos nagycsat esetleg csiholóvasat pótolhatott. A kovakövet nem találtuk meg több csiholóvasat tartalmazó sírban (1., 33.,

42., 63. és 92. sír); ezeknél bizonyára a földben turkáló kisebb emlősök mozdították ki a sírföldből. A 9. sírban talált kis kovapenge nem alkalmas szikracsiholásra, mert törékeny; valószínűleg véletlenül keveredett a sírba. A csiholóvasak — mivel kézzel kalapált munkadarabok — méretben és alakban mind különböznek egymástól. A 33. sírban talált példánynál a közepén kiszélesített, egyenes-hátú taghoz szinte hézag nélkül tapadva tértek vissza vékony ágai, amelyek letörtek, míg a többinél ívben hajlottak vissza a kis gömbös végű karok. A kovakövekre és csiholóvasakra számos párhuzamot találunk a keszthely—fenépusztai temetőben,¹⁴⁶ a szakolcai,¹⁴⁷ a letenyei temetőkben,¹⁴⁸ továbbá a kisalföldi¹⁴⁹ és a dunántúli avar temetők¹⁵⁰ késői szakaszaiban is.

Az É-i csoport 78. sz. lándzsás férfi sírjából *borotva* került elő; az avar kori sírokban szokatlan, de az idézett IX. századi temetőkben megtalálható. Ez az ún. új típusú borotva két hosszú — egyik vége felé szélesedő — vaslemez között elhelyezett penge. Cs. Sós Ágnes a keszthely—fenépusztai temetőben előfordulót¹⁵¹ (ott a 30. férfi sírban) mint tokos kést említi. Azonban Budinský-Krička világosan mutatja a két vas fedőlap között látható pengének borotvakés rendeltetését — és így is ismerteti.¹⁵² Szakolcán nyolc harcos sírjában volt. A keszthely—fenépusztai példánynál jól látszik a lemezek között mozgó penge végén a kéztámasztó nyúlvány. Budinský-Kričkanál a 23. sírhalomban talált borotvát oldalnézetben is megtekinthetjük,¹⁵³ továbbá szép darabok voltak a 14.¹⁵⁴ és a 35. halom (2.) sírjában is.¹⁵⁵

A borotváknak ez a típusa a IX. század folyamán került avar területre; előfordulásával az avarok megverése utáni időt jelzi; és ekkor már az idegen „felszereléshez” tartozott.

Gyakran volt az ujjakon *gyűrű*; különösen a fegyvermelléklettel ellátott férfiaknál és ifjaknál. Így az 1., 16., 30., 48. és 127. sz. lándzsával, a 37. sz. karddal, a 18. és 20. sz. nyílveszővel temetettek sírjában. Ezekon kívül csak a 29. sz. (15–16 éves ifjú) sírjában fordult elő. Ez a sír a középső csoport tengelyében fekszik, igen gondos temetésű, állatmaszkos, koporsós. A fegyvermelléklet valószínűleg az ifjút is megillette, de az vagy a sírban elpusztult, vagy előttünk ismeretlen okból nem helyezték mellé. Több fegyvermellékletes férfi sírjából hiányzott a gyűrű, tehát nem minden fegyveres kapta meg.

Az 1. és a 127. sírban talált bronzgyűrűk szétrozsdásodtak, így ezekről bővebben nem mondhatunk. A 16. és 37. sírban találtak bronzhuzalból készült, nyitott végeik felé laposra kalapáltak; azaz összeforrasztásra vagy gyűrűfeje ráforrasztására képzetek, így annak idején használat közben

zárt formájuk lehetett. A 18., 20., 29., 30. és 48. sírból való bronzlemezről kivágott pántgyűrűk, amelyeknek középső, ovál vagy rombusz alakban kiszélesedő díszített része alkotott gyűrűfejet, míg szabad végeiket egymáshoz szegecselték, vagy egyes esetekben forrasztották; tehát ezeket is zárt gyűrűkként használták. A gyűrűket öt esetben jobb kézen, négy esetben a bal kézen találtuk.

A bronzlemezről kivágott gyűrűknek különösen a fejrészét díszítették rovátkolással, vékony árkokkal és poncolással (a gyűrű belső felülete felől kiütött dudorok különböző alakú csoportjaival). Hasonló módon díszített pántgyűrűk voltak Keszthely—Fenekpusztán,¹⁵⁶ Szakolcán,¹⁵⁷ Staré Městón¹⁵⁸ és Alattyán,¹⁵⁹ Keszthely¹⁶⁰ IX. századi temető-részében, valamint Halimba középvári időből származó 165. sírjában.¹⁶¹ A díszítést egyénileg készíthették poncolók és áruk segítségével. Ilyen célra alkalmas bronzponcoló volt a 16. sírban és vasár a 92. és 100. sírban.

Megemlítjük, hogy az É-i csoport állatmaszkkal és sarkantyúkkal temetett egyik főemberének (100. sír) jobb kezénél egy vasgyűrűre emlékeztető darabot találtunk, ami nem volt ujjpercen. Így az

ugyanott fekvő vascsattal és vas szíjvéggel mint szíjbújtató tartozhatott össze. Alakja olyan, hogy mindkét célra alkalmas, azonban a sírban talált sarkantyúk szíjain is hasonló alakú bújtatók voltak. A 100. sírba az É-i csoport megbecsült férfi tagját tették, így nála a gyűrű is helyénvaló lenne.

Az É-i sírcsoportba tartozó 91. sz. férfi bal kézcsontjai alatt, a bal combcsontfejen és a bal combcsont közepén egy-egy pántokkal ellátott bronz huzalkarika fülbevaló volt. A temető férfisírjaiban egy esetben sem találtunk fülbevalót, és e karikák sem voltak a koponya két oldalán, de a rajtuk levő pántok miatt gyűrűk sem lehettek. A férfi „kezeügyében” elhelyezett „fülbévalókat” talán már nem volt alkalma elajándékozni, vagy éppen az özvegye helyezte a sírba.¹⁶²

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Sopronkőhidát a frankok szolgálatába szegődők népesítették be, akiknek fegyverei és felszerelése a frankok K-i határa mentén használt fegyverekkel és felszereléssel megegyeznek, de az avar hagyományok és kapcsolatok mégis kimutathatók maradtak.

AZ AGANCS SÓTARTÓ (11. t. 1–2.; 25., 26. és 31. ábra)

A 48. férfi sírban egy szarvasagancsból készített, háromágú díszített tokot (sótartót) is találtunk. A hasonló tokokat nem tartjuk kizárólag férfi felszerelési tárgynak, de legtöbbször férfiak sírjában fordultak elő. Temetőnkben is lándzsás férfi (harcos) — valószínűleg nagycsaládfő — sírjában volt, ezért a férfiak felszerelése között tárgyaljuk.¹⁶³

A képen és rajzban is bemutatott agancstok háromágú. Két nagyobb nyílását fa- vagy szarullal zárták le, s a lapokat az agancsba fűrt egy-egy kis lyukon keresztül ékkel vagy tüskével állandó zárólapra rögzítették. (L. a 26. ábra bal szélét.) Arra, hogy a hiányzó kerek és ovális alakú oldallapok fix zárólapokként szerepeltek-e, legjobb példát a halimbai I. avar temető 452. sírjában talált sótartó szolgáltatott.¹⁶⁴ Ott a háromágú sótartó két oldalnyílását bronzszegekkel rögzített lap zárta le, míg a szájnnyílás peremén levő nagyobb lyukakban még patinanyomot sem találtunk. A tok középső, vékonyabb ágának nyílását dugó zárhatta le. Itt a szájpere alatt két szemközti helyen van fűrt lyuk. A szájnnyílásba illő, de már elkorhadt dugón is lyuk vezethetett át; így a szájpere alatti lyukon, majd a dugón és a szemközti peremlyukon keresztül fűzött zsinórral húzhatták be a dugót, és a zsinornál fogva akaszthatták az övre vagy „szegre”. Zárására-nyitására elfogadhatjuk Fettich Nándor-

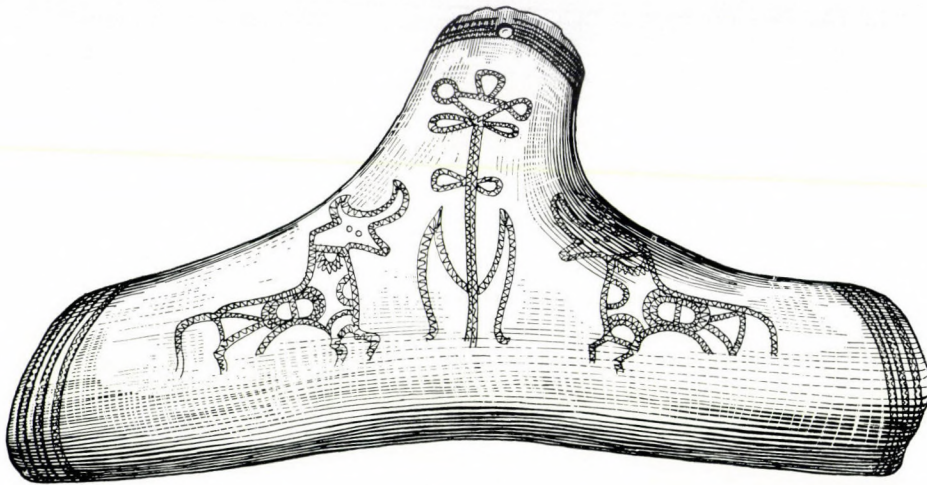
nak a dunapentelei sótartóról készített rekonstrukciós rajzát.¹⁶⁵

Dunapentelén a 7. sírban talált szablyával, íjjal, nyíllal, tegezzel temetett férfi melléklete volt,¹⁶⁶ akinek életében is felszereléséhez tartozott a sótartó.

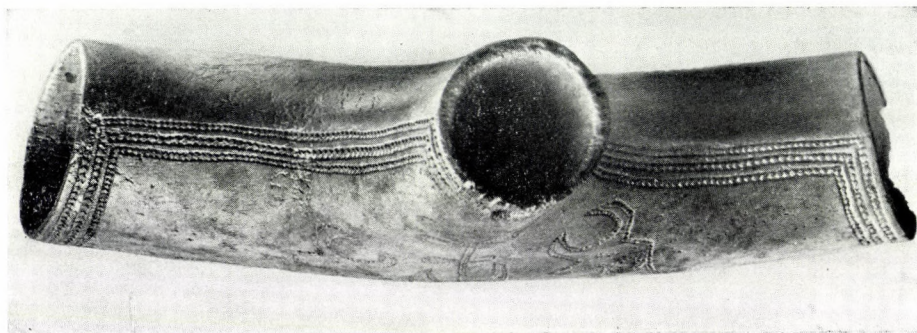
Állattenyésztő népeknél napokig, sőt hetekig kellett a pásztornak a sót és fűszert magával vinni. Ezért gyakran készítették a só- és fűszertartókat nedvességet jól szigetelő anyagból: szaruból, fából, agancsból, csontból. Gyakoriak ezek az avarkori emlékszerkezetekben. A puszkák használatától — egészen a XX. század elejéig — ugyancsak készítették hasonló tokokat a puszkapor számára is, hogy védjék a nedvességtől. Gondolhatunk arra is, hogy a nagycsaládfőnek, továbbá a pogány papnak szüksége lehetett a szertartásoknál sóra.

Az általunk talált tokban — sajnos — a vegyvizsgálat már nem talált sót; az oldódó és elfolyó anyagot egy évezred nyomtalanul megsemmisíthette a földben. A sírban húsétel csontmaradéka mellett, koporsón belül volt, de védett helye ellenére sem maradt benne kimutatható anyag. A zárólapok és a dugó elkorhadása után valószínűleg a sót nyomtalanul felszívta a növényzet.

Az ismertetett tartókon kívül még néhány avarkori darabot vizsgáltunk meg, s azt találtuk, hogy

25. ábra. A 48. sírban talált sótartó díszítése

26. ábra.
A 48. sír sótartója
felülnézetben

a zárólapok részére gyakran csiszolták az oldalszárak végeit belülről vékonyabbra; ilyen esetekben a zárókorongok befelé támaszkodtak.¹⁶⁷ Amelyeknél ezt a csiszolást nem végezték el és a sótartó hosszabb ideig funkcionált, ott a só a tok belső felületét rücskösre marta, míg a koronglapok széléttől védett belső szegély sima maradt.¹⁶⁸ A leírtak alapján az ilyen tokok sótartó szerepe kétségtelen. A továbbiakban a háromágú aganestokokat ezért sótartóknak nevezzük.

Sótartónk előlapja minden irányban enyhén domború, ezért rendkívül alkalmas díszítésre — és ezt ki is használták. Hátlapja hosszirányban homorú, ez a sótartó hordozójának ruhájára simult és állandó dörzsölésnek, kopásnak volt kitéve. Viselés közben nem is látszott; ezért nem is díszítették, bár ismerünk mindkét oldalukon (elő- és hátoldal) díszített sótartókat is.¹⁶⁹

Sótartónk díszítése (II. t. 1–2) az alábbi: az előlap tengelyében stilizált életfa, amely felé szarvasmarhamaszkba bújtatott táltos lovak fordulnak. Az életfához kapcsolva szalag-ábrázolást láthatunk.¹⁷⁰ Az egész kompozíciót széles keret zárja körül; ennek leghosszabb alsó tagja a földben erősen megrongálódott, de a tok vállain ívesen a szájperemhez futók és a tokvégződés elülső oldalán

levők jó állapotúak. A díszítés értelmezésére összefoglalónkban térünk ki.

Sótartónkkal kapcsolatban rámutatunk a tárgyforma Kárpát-medencében található közvetlen előzményére a VII–VIII. századból, továbbá az egyidős IX. századi készítésűekből néhányra és a késői, már szélesebb körben található X–XIII. századi előfordulásokra.

A régebbi készítésű darabok közül már említettük a *dunapentelei* avar temető 7. sírjából valót.¹⁷¹ L. Kovrig Ilona *Alattján* 269. sírjából mutat be egy VII. századi háromágú aganec sótartót, amelyet arany fülbevaló mellékletű csontváz mellett találtak.¹⁷² Erdélyi István a *jánoshidai* 162. sírből ismertet, korai avar övgarnitúrák férfi sírjából, egy díszítetlen háromágú aganec sótartót.¹⁷³ Ugyanennek a temetőnek 65. sírjában nő csontváza mellett találtak hasonlót. A mellékletek között bronz fülbevalókarika és dinnyemag alakú gyöngyök is voltak, amelyek az avar korszak második felére jellemzőek.¹⁷⁴ *Üllő* II. sz. avar temetőjének 129. sírjából Sós Ágnes közölt egy háromágú aganec sótartót. Ezt övgarnitúrával felszerelt, gazdagon temetett férfi sírjában találta.¹⁷⁵ A sopronkőhidaival egy idős változatok közül említjük az alábbiakat: a *Ságújfaluról* Salgótarjánba került nagyméretű

agancs sőtartó a későavar temetőrészen egy viszonylag gazdagon temetett férfi sírjából való.¹⁷⁶ Előlapját és íves felső részét pontkör-sorok (virágfüzerek) díszítik. Felületén kisszíjvég alakú patinanyom van, ami hiányos övgarnitúrára utal. — Az *abonyi* avar temető késői, IX. századi temetkezései közé tartozik a 78. férfisír;¹⁷⁷ ebben hiányos övgarnitúrát, öntött bronz kisszíjvéget, egy vaskést és díszítetlen, kisméretű, háromágú agancs sőtartót találtak. Ebben a temetőben kétnyílású agancs sőtartó is előfordult.¹⁷⁸ — *Halimbán* a IX. századi temetkezések között — a már említett — 452. sírból való a háromágú agancs sőtartó,¹⁷⁹ amelynek enyhén domború előlapját erősen bemélyített nagy pontok és mindegyik körül a kopástól alig látszó körök díszítik. A sírban ezenkívül egy egyenespengéjű, egyélű, 20 cm hosszú keskeny kés,

továbbá egy nyílhegy szára, állatesontok és az övgarnitúrából már csak a propeller alakú öntött bronz övforgó volt meg. — *Tatabányán* az 1961-ben későavarkori tárgyakkal együtt került elő egy állatábrázolással díszített példány.¹⁸⁰ A sőtartó mindhárom ágát az avarkori csontfaragványokról ismert széles szalagfonatdísz zárja körül. Ezeket két-két keskeny párhuzamos vonallal tagolt csík szegélyezi. A fonatdíszeket hasonló szegélyezésű párhuzamos vonalpárokkal tagolt szalag köti össze alul és felül a hosszabb szakaszon. A sőtartó geometrikus díszei között mindkét oldalon egy-egy homorú mező maradt szabadon, ezekre két-két, egymással szembe forduló állat alakját rajzolták. Az állatok fején maszk van.¹⁸¹

A leírtak alapján nyilvánvaló, hogy a IX. századi sőtartónak közvetlen avar előzményei voltak.

NŐK ÉS LEÁNYGYERMEKEK MUNKAESZKÖZEI ÉS ÉKSZEREI

Munkaeszközök. A nők sírmellékleteiben több tárgytípus bizonyítja a kézi- és házkörüli munkában való jelentős részvételüket. A férfiaknál a fegyverektől és harcosokhoz tartozó kiegészítő felszereléstől eltekintve (kés, ár, borotva, tűzgyújtó szerzőmök) alig találtunk munkaeszközt.

Nőknél az élelem elkészítésében szerepet játszó kést is munkaeszköznek tekintjük. Legjobban indokolják ezt a hosszú csontmarkolatú, rövidpengéjű, ún. halbontó (haltisztító) kések, amelyek a mellékletekkel legjobban ellátott nők sírjaiban voltak. A 11. sírban talált ugyan nem ezt látszik igazolni, mert kevés mellékletű. Ez a sír azonban az első leletmentések során került elő, és lehet, hogy hiányos az anyaga (így pl. azt, hogy gyűrűmelléklete is volt, csak az ujjcsontokon látszó patinanyomok bizonyítják). A 25., 59., 62. és 103. sírban, ahol ilyen csontnyelű kések még előkerültek, az eltemetettek állatmaszkkal borított koporsós temetést kaptak, tehát jelentős szerepük volt a kis közösség életében. Ezek a kések egyenes hátú pengével, a hegyük felé ívesen felfutó éllel készültek. Markolatuk csontthatású szívós agancslapokból való, és pontkörökkel (11. sír), ill. mélyített pont körül kettős körökkel díszítettek. Az agancslapokat — közbefogva a penge vas nyélnyúlványát — vasszegek rögzítették egymáshoz. A halban bővelkedő vidék (Sopronkőhida) teszi indokoltá elterjedt használatukat. A hosszú nyél a hal tisztításánál is biztosította a szilárd kézbentartást. Hasonló kések aránylag kis számban találhatók a közeli¹⁸² és a távolabbi frank határmenti vidékek anyagában¹⁸³ (27. ábra). Ezek az agancsnyelű kések fiatal nők és leánygyermek sírjában nem fordultak elő. Feltételezzük, hogy a leletmentések során feltárt

11. sír halottja is állatmaszkos koporsóba temetett volt, és csak a csatornázás sürgős földmunkái során semmisült meg a szarvasmarha koponyarész (maszkmaradvány). Így adódik az a következtetés, hogy e késeknek a pogány szertartásokban is minden bizonnyal szerepük volt.

A 103. sírban talált halászhorog¹⁸⁴ és csontnyelű kés megerősíti fenti következtetéseinket.

27. ábra. Niederwartha csontnyelű kése (Drezda)

A női, ill. leány sírokban talált többi kés egyszerű fanyelű, és nyél nyoma több esetben kimutatható a kés nyúlványán. A penge megőrizte a kés fatokjának nyomát. Ilyen kést találtunk a 13., 23., 38., 50., 54., 68., 76., 79., 80., 86., 88., 95., 101., 130., 142. és 145. sírban. Szőke Béla feljegyzése szerint az általa leletmentett 2. és 6. sírban is volt kés; ezeket azonban nem találtuk meg, és leírásából sem tudhattunk meg bővebbet.

A 38. sír késének foka, akárcsak a „köttlachi kultúra” késeié,¹⁸⁵ a hegye felé ívesen lecsapott. A 88. sírból való pedig hajlotthátú, míg a többi kés egyenes. A 38. sír a temető középső csoportjának DK-i peremén a legfiatalabb temetkezések sorába esik, így valószínűleg az elhantolás már a honfoglalás idejében történt, de még nem tartozik a magyar temetkezések közé. A 88. sz. gazdagabb temetés késének kivételével valamennyi kisméretű, étkezési kés.

A 111. sírban talált *sarló* is az élelem biztosítását szolgálhatta. Egyenes hosszú középtaggal mind a gabonabetakarításnál, mind a fűkaszálásnál felhasználható volt. Harcos sírjában annak felszereléséhez tartozott.¹⁸⁶ A nők sírjában talált *sarlók* esetében Dinklage véleményét fogadjuk el, aki a női sírok *sarlóit* a földműveléssel hozta kapcsolatba.¹⁸⁷ *Sarló* sírba tétele más avar¹⁸⁸ és IX. századi temetkezésekben,¹⁸⁹ de a későbbi magyar temetkezésekben is előfordult.¹⁹⁰ Egyesek szerint a *sarló* sírba tétele babonás céllal történt.¹⁹¹

Néhány *vastárgynak* és *töredéknek* bizonytalan a rendeltetése, így az 50., 94., 111., 121. és 129. sírban talált és eddig még nem említett daraboknak. Az 50. sírban a csontváz jobb kéztöcsontjai belső oldalánál elhelyezett szabálytalan alakú vasak egy összenyomott nagyobb vascsat részei. Temetőnkben azonban a női csontvázak mellett nem fordult elő csatmelléklet. Ezért bizonytalan marad a töredékek rendeltetése, amelyek valamilyen eszközhöz is tartozhattak. A 94. sírban egy lapos *karika* töredékei voltak; rendeltetése ennek sem volt megállapítható. A 111. sírban a csontváz mellkasának bal felén egy szegnyúlványos vas karikafül volt; valószínűleg egy elkorhadt fatárgyhoz tartozott. Ez a sír nem volt szegényes mellékletű, cserépedényt mégsem találtunk benne. Ezért gondolunk arra, hogy a karikafejű szeg egy faedény vas akasztófüle volt. A 121. sírban — csecsemő koponyája mellett — zárt vaskarika volt. A sírból olyan tárgy, amellyel összefüggésbe hozhattuk volna, nem került elő. (Talán pólyát összetartó és átfogó kötél bújató *karikája* volt.) — A 129. sírban a csontváz bal lábfejsontjai mellett vastöredéket találtunk, amely egy faszerszám megerősítéséhez felhasznált *vasszeg* maradéka lehetett.

A nők feladatkörébe tartozott az ételkészítés mellett a ruházatról való gondoskodás. Erről három tárgytípus is tanúskodik: a fonalkészítésnél használt orsógombok, a tűtartók és a varrótűk (árak).

Orsógomb a 8., 13., 38., 50., 79. (2 db), 101., 110., 115., 130. és 145. sírban volt. Valamennyi korongon készült, kettős csomkakúp alakú, de míg a 8., 79., 101. és 145. sírban találtaknál egy alacsonyabb és egy magasabb csomkakúp tag illeszkedik össze, addig a többinél hozzávetőleg két egyforma magasságú tag.¹⁹² Általában díszítetlenek. A 79. sírban talált két darab fényezett fekete színű, és nagyon finom iszapolású,¹⁹³ csak az 50. sírből származó a bekarcolt vonalakkal díszített.¹⁹⁴ Ezek a típusok és a díszítésmód is megtalálható a későavar¹⁹⁵ és a IX—X. századi temetkezésekben.¹⁹⁶

A finom sodrású lenfonalakból készített *textildarabkák* — fémtárgyakhoz rozsdásodva — több férfi, ill. női sírból kerültek elő; a 60. sírből vascsatról, a 100. sírből szíjbújtatóról, a 111. sírből *sarlóról*. A textil lenyomata jól vizsgálható a 63. sírből napfényre került megkeményedett masszán.

A *tűk* egyszerű vas varrótűk,¹⁹⁷ vagy egy kissé vastagabb, már árnak is vehető szerszámok. Tűk voltak a 25., 59., 79., 80. és 129. sírban.

A tűket gyakran hengeres *tűtartókba* helyezték. Az avar esztergályozott csont tűtartóktól eltérően — a felsoroltak — egyszerű sima madárcsüdből készültek (25., 79., 80. sír),¹⁹⁸ csak a 129. sírban találtunk vasból és bronzból valókat. A bronz tűtartó sima felületét hálós rendszerű barázdák díszítik. Teljes hasonlóságot mutat ez a krungli bronz tűtartóval,¹⁹⁹ ahol a karantán-szláv lakosság körében volt használatban. A vas tűtartó a későavar temetőkből is ismert (Regőly,²⁰⁰ Hőgyész²⁰¹), de ott is nyugati hatásként tartjuk nyilván. Az esztergályozott, díszesebb tűtartók a későavar temetőrészekben már ritkán fordulnak elő, mert a madárcsüdből készítették — mint egyszerűbbek — váltják fel az előbbieket.

A felsorolt munkaeszközök nem eléggé utalnak arra a sokféle munkára, amelyet a nőknek kellett végezniük, de jelzik azt, szemben a férfiak szerepével.

Ékszerek. A nők ékszereit inkább az egyszerűség, mint a gazdagság jellemzi. A leggyakoribbak a *fülbevalók*, amelyekből tipikus avarkori példányok már nincsenek. Azonban az avar temetők legkésőbbi sírjaiban — továbbá a temetőszéli és másodtemetkezésű rétegében — található típusok közül több fordul elő.

Gyakoriak az egyszerű, oválisra hajlított fülbevaló karikák, néhány kis szemcséből összeforraszt-

tott csüngővel²⁰² s a huzalon egy-egy pánttal. Ilyenek 80., 88., 103. és 111. (legkisebb) sírban találtak, amelyek az avar temetők késői szakaszából²⁰³ és a tipikus IX. századi temetkezésekből jól ismertek.²⁰⁴

Többszemés csüngőjű, ún. szőlőfürtdíszes példány a belső ívbe átnyúló szemés taggal a 11. és 53. sírból került elő. Ezek a típusok főleg a IX–X. századi temetőkben gyakoriak.²⁰⁵ — Ugyanennek a típusnak bronz utánpótlásai voltak a 2., 41. és 61. sírban; ezek az öntéssel utánpótlott rossz granulációsak is a későavar korszak jellemző darabjai.²⁰⁶ A fentiekhez hasonló granulációs csüngői vagy ezeket utánzó öntött bronzcsüngői lehetnek azoknak a bronz fülbevalóknak, amelyeknél az ovális huzal rövidebb átmérője végpontjaiban pántok vagy levált pántok nyomai maradtak meg, csüngőtagjaik azonban már korábban szétrozsdásodtak és elvesztek. Ilyen csonka fülbevalók voltak a 3., 38., 44., 67., 96., 102., 129. (medencében fekvők közül 4 db) és 142. sírban. Ezeknek IX. századi párhuzamai is jól ismertek.²⁰⁷

A nagy avar temetők IX. századi szakaszaiban — különösen a Keszthely környékiekben — gyakran fordult elő az egy szál bronzhuzalból könnyen készíthető, spirálrugós csüngőjűre alakított fülbevaló;²⁰⁸ ilyen volt a 25. és 126. sírban. A 25. sírban az egyik hegyesedő, míg a másik és a 126. sírban mindkettő tölséresedően kitáguló csüngővel készült. Ezt a típust — a közeli karantán-szláv terület divatja szerint — apróhurkos végűre hajlították és bele huzaldarabkákat kötötték („lengőcsüngős fülbevalók”); ilyen volt az 54. és 129. sírban. A tölséres csüngőbe akasztott lengőtagok a huzal vékonysága miatt rendszerint elporladtak, de a 119. sírban talált más típusú fülbevalóknak egy-egy lengőtagja megmaradt. O. Fischbach karantán-szláv vidékről több lengőcsüngős fülbevalótípust mutat be,²⁰⁹ ahol a lengőtagok hasonlóak az elporladt és a 119. sírban levőkhöz.

A 101. és 119. sírból előkerült fülbevalóknak ugyancsak karantán-szláv vidéken találjuk meg a párhuzamait. Így eredetüket is azon a vidéken kell keresni. A 101. sírból való már felvételnél szétmállottak, de a 119. sírból származókon jól megfigyelhetjük a kétkampós, egyszerű zárószervezetet, a huzalkarika nyúlványára húzott préselt gömbdíszt és a huzal hurkába akasztott, csavarthuzal lengőcsüngő tagot. Ezt a típust ismerteti P. Korošec²¹⁰ és O. Fischbach Hohenbergről²¹¹ és Krunglból (Stiria),²¹² Ä. Kloiber pedig Felső-Ausztriából.²¹³

Az 59. és 62. sírban talált, két kampóval egymásba kapaszkodó karikaívú és hármastagolású, domborúra préselt, üregesre összeforrasztott csüngőjű fülbevalók is a karantán-szláv földről ismert változatokhoz tartoznak.²¹⁴ A 65. sírből (15. t. 6), a

95. sírből (20. t. 6) és a 129. sírből (25. t. 10–11) bemutatott fülbevalók is valószínűleg a hármastagolású, üreges csüngőjű típushoz hasonlíthatnak, de a vékony lemezből készült csüngőtagjaik a sírban szétrozsdásodtak, vagy már viselésük idején összetörték.

A lengőcsüngők miatt a karantán-szláv típushoz kell még sorolnunk a 111. sírban talált legnagyobb karikájú, kampókkal záródó fülbevalót, amelynél a karikaív alsó szakaszát lapították el és fűrték át három helyen a lengő tagok beakasztására. Ez a típus átmenet a karantán-szláv földi, félholddá kiszélesített vagy hurkokkal készült alsóívű fülbevalókhoz.²¹⁵ — A későavar—szláv együttélés következtében alakulhatott ki a 111. sírban talált három fülbevaló közül a középső nagyságú. Ennek karikaíve a hármashármas tagolású pántokkal későavar fülbevalókarikákra utal.²¹⁶ Spirálrugós szerkezetet utánzó, bordázott lemezből készített tölséres csüngője azonban ritka az avar anyagban. A tölsér szájában ülő, két bádoggal félgömbből összeillesztett gömbzáródás az avar fülbevalók végén ülő gyöngygömb helyettesítője; azaz avar és karantán-szláv forma és technika egyesítését mutatja.²¹⁷

A fülbevalókról mondottakat összegezve megállapíthatjuk, hogy egyik részük az avar kori anyagban és a későavarkori temetőkben gyakran fordul elő, de másik részük kiválik az avar kori leletanyagból és a karantán-szláv földön divatosak csoportjából került a Rába—Duna közötti frank grófság területére. Ez is bizonyítja, hogy Nagy Károly avar hadjárata után a nyugati kereskedelem, illetőleg áru behatolt a Dunántúli gazdasági életébe.

A fülbevalók után első helyen kell említenünk a 115. sírban, leánygyermek csontváza mellett talált, rosszezüstből készített *csüngőpárt*. A leányka nyakesigolyái körül talált gyöngyfüzér között volt elhelyezve úgy, hogy az egyik elől a mellkason, a másik hátul függhetett — és a földnyomás következtében elcsúsztak a mellkas jobb, illetőleg a váll bal fele irányába. A kettősívű csüngőt fémgöngy alakú tag segítségével fűzték a gyöngyök közé. A szóban forgó kettősívű csüngődíszeket el kell választanunk a bronzkori, római kori s más korszakokban készített egyívű, félhold alakú lunuláktól. A népvándorláskori csüngők nagy része magán hordozza a belső ív kettős tagoltságát,²¹⁸ vagy a vékony, majdnem zártkörű ívelését,²¹⁹ egyes darabokon a kosszarv csavartságát,²²⁰ továbbá a szarvak végére húzott gömbök²²¹ vagy madárfejek²²² jelzéseit.

Gyöngyfüzér volt a gazdagabb melléklettel temetett nők nyaka körül, így a 25., 59., 88., 107., 110., 115. és 130. sírban. A hét teljes fűzérrel temetett közül kettő leányka (107., 115. sír), egy pedig (88. sír) a legkésőbbi temetkezések közé tartozik, ami-

kor a kereszténység már-már győzedelmeskedett és a pogány szertartású temetést akadályozta; de a többi (25., 59., 110. és 130. sír) állatmaszkos temetést kapott. Természetesnek látszik, hogy a teljes gyöngynyakék elsősorban a kivételes gondossággal temetett — viszonylag előkelőbb — nők és leányaik felszereléséhez tartozott.²²³

Egy-egy szem gyöngy jelképezte a gyöngynyakékat az 50., 80. és a 120. sírban. A 120. sírban talált csonkagúla alakú gyöngyszem alakjánál fogva tartozhatott a fülbevalóhoz is, de a vékony bronzszál, amely rögzítette, elrozsdásodott; ez esetben későavarkori típus volt.²²⁴ — A 67. és 111. sírban néhány szemet találtunk a nyakék gyöngyei közül; valószínűleg ezek már a sírba tételkor is hiányos füzért alkottak, s ezekkel a halottakkal nem tartották fontosnak a drágább teljes gyöngynyakék temetését.²²⁵

A gyöngyök között már nem találtunk a későavar korszakra oly jellemző dinnyemag alakúakat,²²⁶ hanem a Karoling-birodalom területén gyakran előforduló rúd alakú, tagolt, ún. összetett gyöngyöket²²⁷ és néhány henger alakú millefiori gyöngyöt.²²⁸ Az összetettek között magányos szemek is előfordultak, többnyire lapított gömb alakban. A 130. sírből kiemelt gyöngynyakék teljes egészében lapított gömb formájú, magányos gyöngyszemekből állt. Az utóbbi típusú gyöngyök előfordulnak már a középvavari sírokban is,²²⁹ míg az összetett gyöngyök csak a IX. századi, már nem önálló avar időszakaszban, s ott is a század előrehaladott idejét jelzik. Ezt igazolják az ismertebb alábbi lelőhelyekről előkerültek is.

Az *abonyi* avar temető több sírjában fordult elő összetett gyöngy, tipikus késői avar tárgyakkal együtt. Így a 88. sírban indadíszes, öntött kisszív-vegek, öntött álgranulációs fülbevalók, dinnyemag alakú gyöngy és egyéb leletek között hármasszerű gyöngyök is voltak.²³⁰ Ugyanott a 90. sír anyagában vaskés, egyszerű huzalkarika fülbevalók, dinnyemag alakú gyöngyök között kettes, hármasszerű és négyes tagolású rúdgyöngyök is előfordultak.²³¹ A 109. sírban az összetett gyöngyökön kívül üvegbetétes, kerek bronz boglárpár, avar típusú üvegsüngős, álgranulációs fülbevalók, bronz karperecek, füles gombok és pántgyűrűk,²³² a 128. sírban sima és pántdíszítésű karperecpárok és négyszögletes, díszített boglár mellett pántgyűrű és több kettes, hármasszerű és négyes összetételű gyöngy is volt.²³³ — A *csunyi* avar temető 2. sírjában — a közölt térkép alapján temetőszéli helyzetben²³⁴ — jellegzetes üvegsüngős, álgranulációs avar fülbevalókkal két, három és négyes tagolású rúdgyöngyök voltak.²³⁵ — *Jánoshidán* a 258. sírban a különböző típusú, összegyűjtött gyöngyök között összetettek is vannak.²³⁶ — *Pásztón* 12 sír későavar

anyaga között mutat be Hampel millefiori és összetett gyöngyöket is tartalmazó gyöngyfüzért.²³⁷ Kísérőanyagában itt is előfordulnak a laposindás kisszív-vegek és a korong alakú, üvegberakásos boglár-
rok.²³⁸ — *Pilismaróton* egy szál huzalból pödrott csüngőjű fülbevalóval egy sírből (39. sír) került napfényre néhány összetett gyöngy is.²³⁹ Ugyanitt a 43. sírban találunk összetett gyöngyöt,²⁴⁰ de Pilismarót—Basaharc újabb avar temetőjéből sem hiányoznak.²⁴¹

A IX. század folyamán a nagy avar temetők tovább népesített szakaszaiban a helyi lakosság a régi típusú felszerelés mellett új, nyugati származású gyöngyöket tesz a sírokba. A más helyre telepített vagy újrászervezett lakosság IX. században megnyitott temetőiben szinte uralkodó helyet foglalnak el a gyöngyök között az összetett és a millefiori nyugati készítmények (Keszthely—Fenekpuszta,²⁴² Letenye,²⁴³ Sopronkőhida,²⁴⁴ Skalica²⁴⁵). Használatuk és sírba tételük a magyar honfoglalással sem szűnik meg, mert a kalandozások biztosítják a nyugati áru Kárpát-medencébe kerülését; ezt látjuk Berettyóújfalu,²⁴⁶ Kecskemét,²⁴⁷ Pilin,²⁴⁸ Székesfehérvár—Maroshegy²⁴⁹ leleteiből. Az összetett gyöngyök — akárcsak a férfi sírokban az új típusú fegyverek — Nagy Károly győzelmes hadjárata után jelennek meg az avar és zömmel az újonnan nyitott temetőkben.²⁵⁰

Nőknél a *gyűrű* sokkal szélesebb körben fordult elő, mint a férfiaknál. Itt is a szegecseléssel zárttá tett díszített pántgyűrűk a leggyakoribbak, de néhány alkalmi készítésű díszítetlen darab is akadt. A 141. sírban például az 1 évesnél fiatalabb gyermek mellett (a sírföldben) durva vas huzaldarabokból, a 44. sz. felnőtt bal kezén bronzlemezéből kivágott és szabálytalanul hajlított gyűrűt találtunk. A 115. sírban 3—4 éves, gazdagabb mellékletű leánykának nyitott fülbevalókarika-pár volt az egyik ujján, akárcsak a 93. női sírban. A 41. sírban a 4—5 éves leányka ujján egymásra csúsztatott végű és összeforrasztott pántgyűrű volt. Az 51. sírban 9—10 éves lány, a 145. sírban pedig felnőtt nő viselt zárt, öntött bronzkarikát. Ilyen lehetett még a 80. sír szétrozsdásodott bronz gyűrűkarikája is.

Az uralkodó gyűrűforma — mint a férfiaknál is láttuk — a szegecseléssel zárttá tett és kiszélesített fejrészén díszített pántgyűrű volt, amely két esetben gyermek (65. — 2 db — és 67. sír), nyolc esetben felnőtt nő viseleténél (25., 44., 88., 95., 110., 119., 129. — 2 db — és 142. sír) volt. Kiemeljük, hogy az É-i és D-i csoport temetkezéseit megnyitó nagyszonyoknál (25., ill. 110. sír) a gyűrűviselet még állatmaszkos temetkezéssel párosult, de később a gyűrű már nemcsak a megkülönböztetett szertartással temetett nők sírmellékletéhez tartozott. A férfiaknál láttuk, hogy a középső csoportot nyitó

férfi sírja után — a középtengely vonalában — az egyenes leszármazottak, az állatmaszkkal temettek viseltek elsősorban gyűrűt (16., 29., 37., 48. sír).

A gyűrűfejek és pántok a legkülönbözőbb alakzatúra poncolt, préselt, vésett vagy pecsételt díszítések, és mindhárom generáció anyagában fellelhetők. Viselésük itt is hol a jobb (25., 41., 51., 67., 80., 93., 110., 119., 142. és 145. sír), hol a bal kézen (6., 88., 95. és 115. sír), hol mindkettőn (44., 65. és 129. sír) előfordult.

Hasonló gyűrűk találhatók az avarkori temetők VII. századi gazdagabb temetkezéseitől kezdve (Halimba²⁵¹) az elszegényedett későavar kori temetkezésekig (Alattyán,²⁵² Halimba²⁵³), és a IX. században megnyitott frank—szláv—avar temetőkben is (Fenekpuszta,²⁵⁴ Szokolca²⁵⁵). Ez a szegecseléssel zárttá tett pántgyűrű, kiszélesedő poncolt fejrész nélkül, a kalandozások korabeli magyar köznépi temetőkben még megtalálható (Halimba—Cseres²⁵⁶). Azután készítésük megszűnik.

Ékszernek tekintjük azt az *inggombot*, amelyet a 80. sírban 46—50 éves nő viselt. Az állkapocs alatt, a nyakcsigolyán találtunk rá a kék színű üveggömböcskére, amelyből vastag fül állt ki. A fül később szétporladt, de alakja még megfigyelhető volt. Teljesen megegyezett a Staré Město-i²⁵⁷ és a keszthely—fenekpusztai²⁵⁸ ismert fülesgombokkal, valamint a Letenyéről származó, a nagykanizsai múzeumba került inggombbal.²⁵⁹ Hasonló fülesgom-

bok a honfoglalók sírjaiban fémből (egybeöntött vagy két fél darabból készített üreges fül-szár-gömb variációban) fordulnak elő: Bezdéd,²⁶⁰ Székesfehérvár,²⁶¹ Gödöllő,²⁶² Oroszlámos.²⁶³

A 68. sírban a 32—36 éves nő nyakéke lehetett az ott talált átfúrt *római kis bronz érem*, az üveggarperec töredék és a fehér spriccelésű kék üvegdarabka. Az utóbbit keresztkötéssel rögzíthették meg, a rajta mutatkozó esorbításokból ítélve. Ezeknek a daraboknak kiemelt helyen, a nyak mellő oldalán történt elhelyezése különösen hangsúlyozza a tárgyak megbecsülését. Felmerülhet ezért az a gondolat is, hogy nemcsak nyakdíszül szolgált, hanem ereklye szerepe is lehetett. Ebben a korban az átfúrt római pénzek előfordulása a késő-avarkori temetőkben ugyanolyan gyakori,²⁶⁴ mint a későbbi magyar köznépi temetőkben.²⁶⁵

A 109. sírban 2—3 éves gyermek mellékleteihez tartozott egy kis bronzpántos *vascsörgő* és több átfúrt, felfűzhető fémtárgy, amelyeknek a hangadás, a csilingelés volt feladatuk. (A gyermek hozzátartozói munka közben is hallhatták: hol jár-kelet a gyermek.) A kisméretű gyermeksírból ezek a tárgyak szétesve kerültek elő, de a csörgő és az átfúrt *bronz lemezdarabka*, amelyek a koponya bal oldalánál voltak, utalnak arra, hogy nyakban viselték. A bronz- és vascsörgő nem ritka a VII—X. századi leletanyagban.²⁶⁶ — Összetört *fémükrök* a hun korzsból ismertek;²⁶⁷ ilyenek a darabját találták meg és akasztották itt a többi fémtárgy közé.

A szakirodalomból, továbbá a hazai és külföldi régészek szíves közléseiből megállapíthattuk, hogy az állatmaszkos temetést ilyen magas százalékban, mint Sopronkőhidán, még sehol sem találták. Sopronkőhida ezért az avar- és későavarkori temetők közül elsősorban nagyszámú szarvasmarha-maszkos temetkezésével tűnik ki. Egyes halottak koporsóját letakarták szarvasmarhák bőrével, amelyekből csak a benne hagyott és megcsonkított koponyacsont középrészek (a szarvesapokkal) nem pusztultak el.

Az újabb feltárások — az előző fejezetben említettek kivül — bizonyára még számos temetőből hoznak felszínre a mieinkhez hasonló szarvasmarha koponyarészeket, s ezek nyomán majd kirajzolódik annak a törzsnek a szállásterülete, amely ezt a temetkezési szokást a Kárpát-medencébe hozta. Ebből a törzsből szakadhatott ki a Carnuntum—Savaria vonalába települő és a IX. században távolabbi területekre is szétszóródó csoport.

Mint láttuk, a mór—akasztódombi állatfejes maszkmaradványt (ahol a koponyán kívül még a lábvégecsontok is az állatbőrben maradtak) korai avar sírban találtuk; az alattyánit, a kassamindszentit (28. ábra) és a zsitvabesenyoit a későavar időkből származónak tartjuk; a Staré Město-it a IX. században morva uralom alá került avar néptöredék hatásának tulajdonítjuk; az Ausztria területén (Wartmannstetten), továbbá a Sopronkőhidán és Sopron—Présháztelepen feltárt állatfejes temetkezéseket a IX. században Carnuntum és Savaria közé telepített csoport hozta létre. Az Alföldön maradt avar lakosság szarvasmarha-maszkos vallási szertartására kézenfekvő bizonyítékunk a két nagyszentmiklósi, bikafejes ivócsanak, az ún. 13. (29. ábra) és 14. számú.²⁶⁸

Avar telepek feltárása hiányában nehéz bizonyítani a szarvasmarha-maszk mindennapi életben játszott szerepét. Mégis következtethetünk erre az oroszországi és ázsiai népek sámánkultusz hagyományából. Továbbá a hazai avar leletanyagban van két öntött bronz kisszívjég, amelyen embernél szarvasmarha-maszkot láthatunk. Ezek a győri múzeumban vannak s a Győr-Sopron megyei Szőgye községből kerültek elő²⁶⁹ (30. ábra). A szívjégek

ket N. Mavrodinov ugyan mint VII—VIII. századiakat mutatta be,²⁷⁰ de a teljesen feltárt és térképezett avar temetők benépesedési menetében az ehhez hasonló minőségű és stílusú öntvényes szívjégek a VIII. század végén és a IX. század elején kerültek sírokba. Időben és területileg így a szőgyeiek nagyon közel állanak a halottakat fedő sopronkőhidai szarvasmarha-maszkokhoz.

B. Krüger Dessau—Mosigkauban a legnagyobb földbe mélyített ház sarkában talált a mieinkhez hasonló csonkítású szarvasmarha koponyarészt, azaz szarvasmarha-maszk maradványt.²⁷¹ Ez a szőgyei szívjégek ábrázolásával együtt különösen kiemeli a szarvasmarha-maszknak az egykori pogány emberek hitéletében szélesebb körben játszott szerepét, míg a sopronkőhidaiak a halotti kultuszban, a túlvilági életbe indításkor is megtartott szerepét.

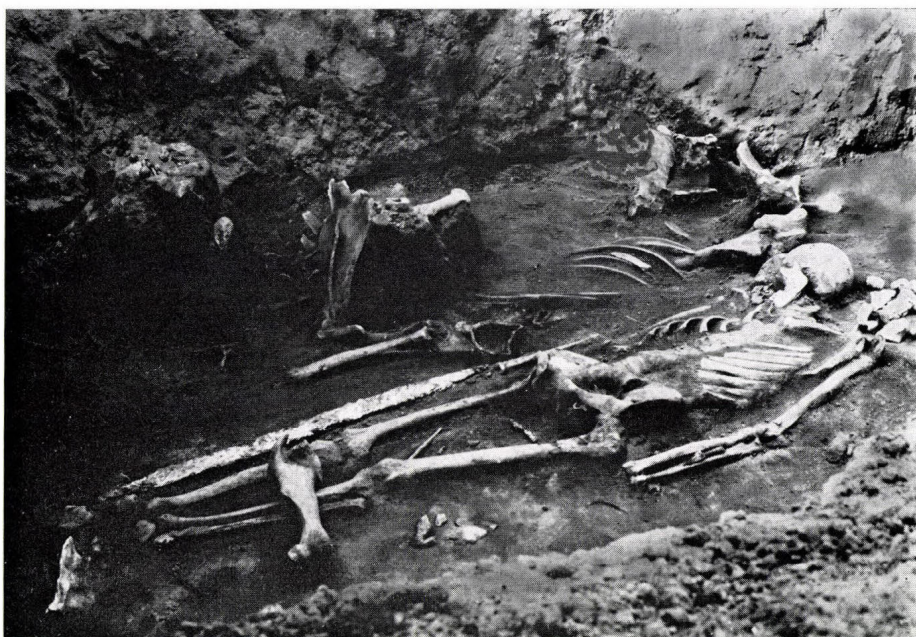
Z. Rajewski szíves szóbeli közlése alapján beszámolhatunk egy leletről (Wołyń-Grad), amelyet ásott gödörbe összehordott állatfejek alkottak.²⁷² A kereszténység kelet felé terjesztésének idején hordathatták össze a keresztény papok a pogány kultuszban nagy szerepet játszó állatmaszkokat, sámánruhákat.

Még tovább bővíthetjük a pogány hitélet során használt állatmaszkok jelentőségét: a 48. sírban talált agancs sőtartó díszítésével (31. ábra). Az agancs sőtartó egyik oldalán az életfa felé forduló, szarvasmarha-maszkba bújtatott táltos lovak ábrázolása van. Az életfa tövéből a szasszanida-perzsa és kisázsiai ábrázolások szerint az életre keltő, az örök életet adó nedv, a haoma vagy soma fakad: „Und Hom (Haoma), der Auferwecker der Toten . . .”²⁷³ A fa törzsén két csokorkötés alakú levél (?) van, majd a törzs háromszög alakban szétágazik, s virágok zárják a fa koronáját. Az állatok testének alakja, láb-, farok- és fejtartása, valamint a nyereg és hámszerszámjelzések lovak ábrázolására utalnak. A szarvasmarha-maszk úgy van a lovak fejére húzva, hogy azok koponyájának elhelyezkedése a maszk alatt, a nyak hátsó vonalának törésében jól megfigyelhető. László Gyula az állatképbe berajzolta a ló alakját, s ekkor különösen szembevetűnt a ló fejére tett maszk mint külön tag.

28a–b. ábra.

Kassamindszent (Valaliky)

42. avar lovassírja

Aki annak idején ezt a rajzos kompozíciót készítette, nem egy alkalommal vehetett részt olyan szertartásokon vagy játékokon, amelyeken megfigyelhette a lovak fejére húzott szarvasmarhamaszkot és — biztos vonalvezetése alapján ítélve — sokszor ábrázolta is.

Ez a rajz megerősíti azt a feltevést, hogy olyan népcsoport hagyományos állatós ábrázolásáról van szó, amelyiknél a szarvasmarha-tisztelet ősi hagyomány lehetett. A lóra később került rá a szarvasmarhamaszk.

Az ábrázolás keletre mutató kapcsolatát bizonyítja egy kínai síremlék és a szibériai aranylemezpár. A Han-dinasztia kori síremlék²⁷⁴ régebbi megfogalmazásban adja vissza a jelenetet (32. ábra); az életforrásból számos ággal kibontakozó, bokorszerű fán az ágak töleséres virágdíszben végződnek. Az ágak között madarak fészkelnek. A fa tövéből fakadó víz kacskaringósan folyik tovább. A fa két oldalán egy-egy felnyergelt, felkantározott, de megbéklyózott ló áll. A kantár végei a bokor szélső ágaihoz csokorra kötöttek. Értelmezése: az életre

29. ábra.
A nagyszentmiklósi
aranykincs
bikafejes ivóedénye

30. ábra.
Szőgyei (Győr-Sopron megye) öntött bronz szíjvégek

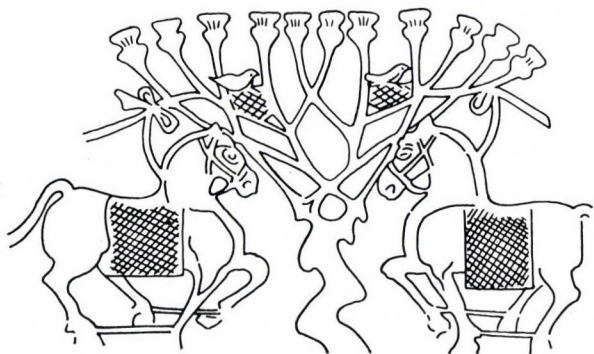
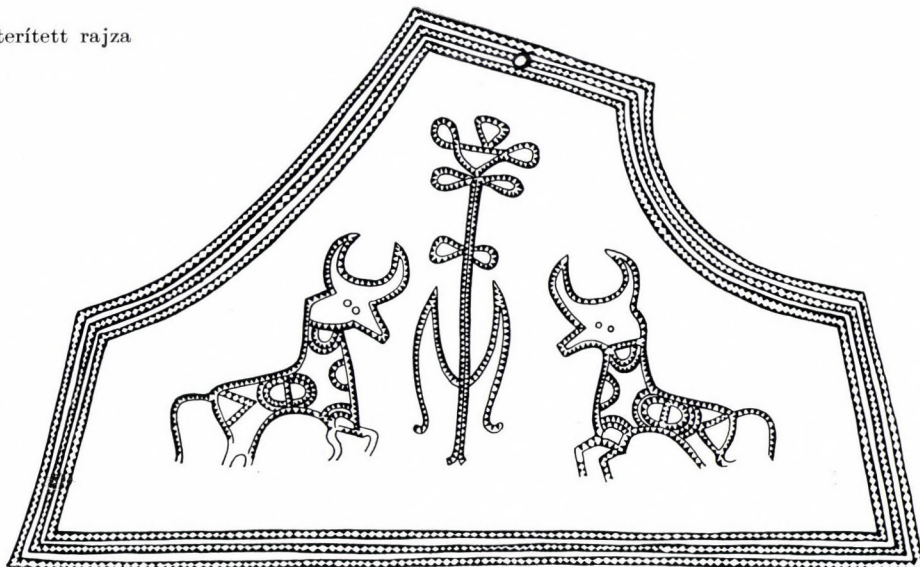
keltő és örök életet adó bő forrásnál, az életfa két oldalán felnyergelt, felszerszámozott és megkötött táltos lovak várakoznak, amelyekkel hozzák-viszik a halottat. A párizsi Louvre-ban — ugyancsak a Han-dinasztia idejéből származó ábrázoláson — a lovat már szarvakkal ellátott maszk díszíti: „Une

brique funéraire chinoise (époque des Han), présente un cheval orné d'un masque à cornes.”²⁷⁵

Azt, hogy a halottat egykor az életfánál és forrásnál (azaz ősi kultuszhelyen) adták át a temetési szertartásban szerepet játszó sámánnak (pogány papnak), továbbá, hogy a felnyergelt lovakban a

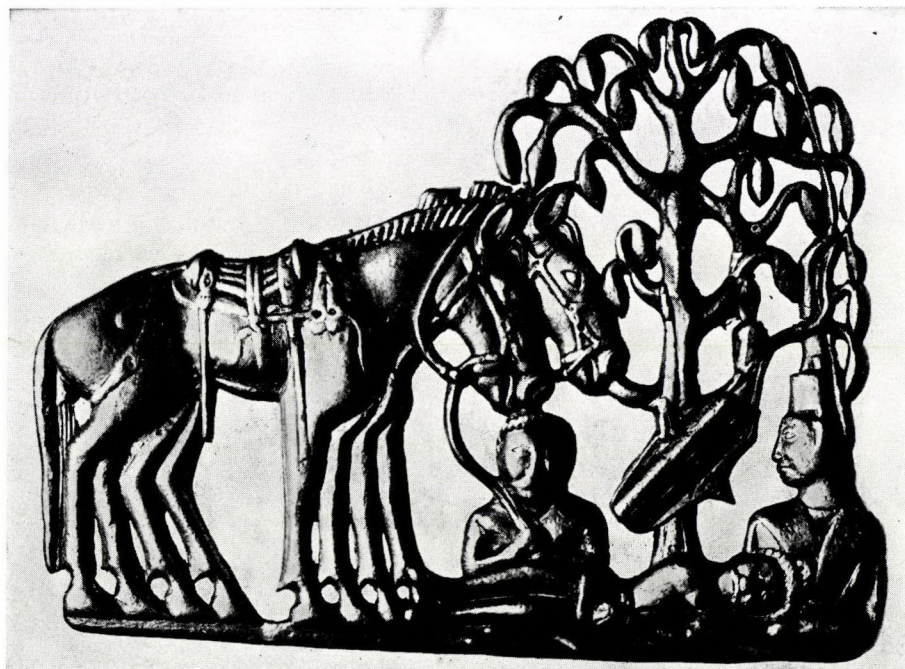
31. ábra.

A 48. sír sótartójának kiterített rajza

32. ábra.

Han-dinasztia korabeli síremlék ábrázolása Kínából
(F. H. Andrews közleménye után)

33. ábra.

Szibériai aranylemez
(Leningrád, Ermitázs)

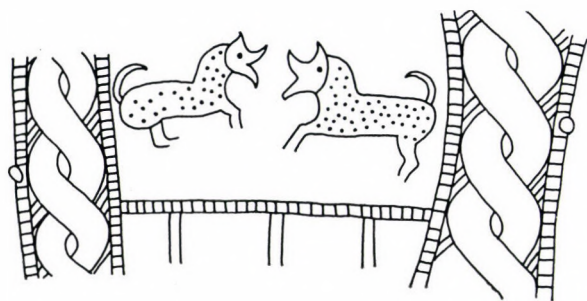
halott és kísérője lovát kell látnunk, az Ermitázs egyik áttört művű szibériai aranylemez-párja világosan megmutatja (33. ábra). Ott ugyanis a fa tövéhez fektetett halott egyik oldalán ül a lovak kantárszóját kézben tartó kísérő, míg a másik oldalon a halottat átvevő, érte közbenjáró sámán. Megfigyelhető, hogy a halott fejét ölében tartó szomorú arcú sámán sapkája tölcéséren fut keresztül az életfa koronáján (sámánlajtörja), kapcsolatot keresve a túlvilágiakkal: szabad utat és befogadtatást kér a halott számára. A sámán művelt, kifinomult arca nőiesnek hat, ez azonban nem téveszthet meg bennünket. Az ellenvereten már ez az arc is markánsabb.

A szibériai aranylemezen a végtisztesség megadásának egy teljesen kifejtett ábrázolásáról van szó, a kínai síremléken viszont (32. ábra) a közismert cselekmény nyomán már elhagyhatták az emberalakok ábrázolását, annyira világos volt a két felnyergelt ló és életfa értelmezése.

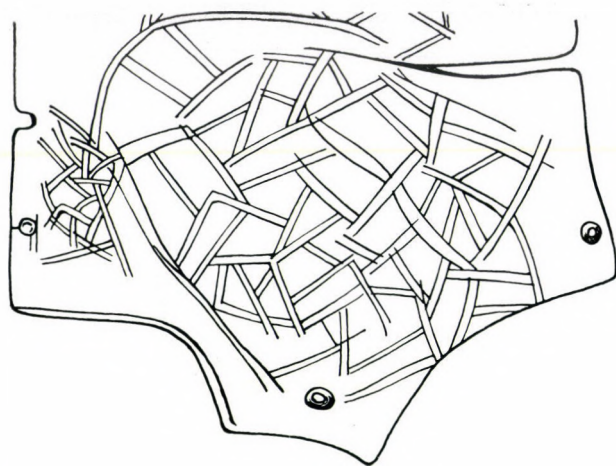
Ezekkel a keletkezési idő tekintetében eltérő ázsiai ábrázolásokkal magyarázható meg a sopronkőhidai sőtartón látható rajz is. A kínai ábrázolás elfolyó vízének jelzése a miénken enyhe ívelésű fatörzsre lett; az elszakadt kantárszójak csokrai a fatörzsre kerültek, s maga a kantárszój stilizáltan hull a földre. A virágok vonala egyszerűsödött. Megmaradt a lovak felnyergelése, felszerszámozottsága, lábaik megbéklyózottságra emlékeztető tartása, de a lovak fejére a sopronkőhidaiak „állat-ösének”, a szarvasmarhának maszkját húzták.

A fenti ábrázolások közti különbségnek megfelelően az értelmezésben is megfelelő eltérések lehetnek. Gondoljunk csak a tatabányai sőtartóra, amelyen az életfa egészen hiányzik, a maszk pedig két szembe forduló, egymással küzdeni készülő fantasztikus ragadozó állaton van (34. ábra).

A sőtartók díszítését vizsgálva: megtaláljuk a geometrikus mintáktól kezdve a növényi és állatmotívumokon keresztül az absztrakt ábrázolásig a különböző változatokat. A havelbergit²⁷⁶ a legutóbbihoz sorolhatjuk, mert látszólag értelmetlen, karcolt vonalpárokkal díszített. Azonban a vonal-

34. ábra. A tatabányai sőtartó egyik oldalának díszítése

35. ábra. A havelbergi sőtartó egyik oldalának díszítése

párok szíjszalagok ábrázolásai: az egyik a másik szalag alá bújtatott, amelynek vége ráfut az alatta levőre. Az egész kompozíciót egységesnek tekintve: egy állatot borító szíjfonatos takaró benyomását kelti (35. ábra). Az absztrakt ábrázolású állat feje a rajz bal felén némileg kivehető. A fejét talán a készítő sem akarta pontosan megrajzolni. Az állat hatalmas teste és a sőtartó hátoldalán ugyanolyan szalagábrázolásokkal történt kiemelése (az állat vastagsága) a bölény ábrázolása mellett szól. A X–XII. században, a kereszténység erőszakos terjesztése idején nem volt tanácsos minden alkalommal hangsúlyozni az állatost.

Érdekes ábrázolás található a zsovnni sőtartón.²⁷⁷ Sematizált madár- vagy geometrizált emberalak rajza egyaránt lehet. Amennyiben az utóbbiról van szó, úgy ez sámánábrázolás.

Életfa körül békés és ragadozó állatok ábrázolása megtalálható a legkülönbözőbb területeken és népeknél. Ezek részletes bemutatására és az ábrázolások változatainak magyarázatára temetők publikációja kapcsán nem vállalkozhattunk. Itt főleg a bemutatott szibériai és kínai ábrázolással az egykori keleti hatást bizonyítottuk a közép-ázsiai népek kultúrájára, amely a népvándorlás idején a Kárpát-medencébe is eljutott. Szoros avar kapcsolatát a díszítést viselő tárgyforma, az agancs sőtartó is kiemeli.

A sopronkőhidai életfa a táltos lovakkal ugyanis egy háromágú agancs sőtartón van. Ezért nem mehetünk el közömbösen a tárgy használatának előzménye és elterjedési kérdése mellett. A mai svájci, osztrák, német, szlovák, jugoszláv, román és szovjet területek egyes helyein előkerült sőtartókat eddig összehasonlításra sem hoztuk fel, mert valamennyi hazait sem említettük meg. Megjegyzendő azonban, hogy a miénknél idősebb dara-

bok mindig az egykori avar területeken kerültek elő, az egyidősek a késői avar—szláv lakta területen, a fiatalabbak az avarokkal szomszédos területeken, míg a legfiatalabbak távolabbi területeken is megfigyelhetők.

P. Grimm — a havelbergi „aganestok” sőtartó ismertetése kapcsán — rávilágított arra, hogy ez a tárgy típus nemcsak a gondosabban temetettek sírjaiban található, hanem a X—XII. századból származó darabok fontos központokban: várban, városban, telepen is előjöttek. Feltételezte, hogy ezek a gazdagok felszereléséhez tartoztak: „... müssen zum Besitz der dort ansässigen reicherer Bewohner (Adel und berittene Krieger) gehört haben.”²⁷⁸ A havelbergi darab a jelenlegi városháza előtt került napfényre, ahol egykor szláv hercegség központja volt. A X. század közepén a szlávok megkeresztelésére itt alapítottak német püspökséget, 983-ban pedig itt tört ki a szlávok nagy pogány felkelése. 1128-ban Bambergi Ottó — amikor Havelbergen utazott keresztül — pogány ünnepséget figyelhetett meg. Havelberg tehát nemcsak hercegi, hanem fontos pogány (majd keresztény) központ is volt.²⁷⁹

Hasonló sőtartó került elő a *trenntsee-i* szláv szigettelepről²⁸⁰ és *Erfurtból*, a Brunnenkirche mellett.²⁸¹

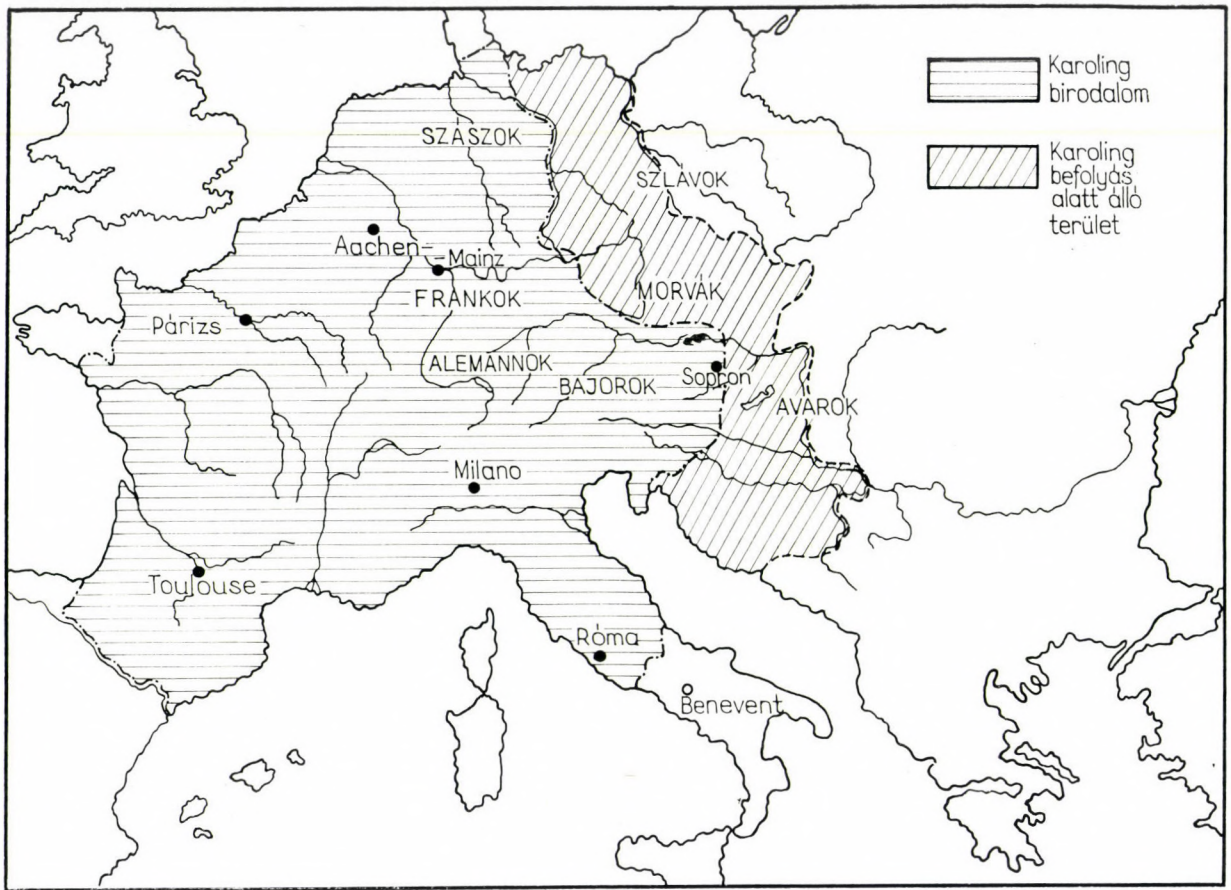
Az északi és nyugati szláv területeken kívül, a déli szlávok fontos vallási és kereskedelmi központjában, a Duna torkolatvidékén fekvő *Garvanban* is felszínre hozott az ásatás agancs sőtartót.²⁸² Garvan a Kijev és Bizánc közötti forgalomban játszott jelentős szerepet a X—XII. században. Kiegészíthetjük ezt V. J. Dovzsenok közleményével,²⁸³ amelyben a Kárpát-medencétől K-re eső területekről közöl néhány darabot. Ezek közül 5 db *Voiny* telepről, 1 db pedig a *Voinytól* 2 km-re fekvő, már említett *Zsovnin* faluban került elő. *Voiny* Kijevtől DK-re, a Dnyeper—Szula-szögben van, s ugyancsak fontos kereskedelmi központ volt a Bizánc—Kijev közötti víziút mentén. *Voinyról* viszont Dovzsenok közli, hogy csak a X. század 80-as éveiben alapították mint erődített várost és kikötőt, amelyet Koncsak kán vezetésével 1184-ben a kunok égették fel.²⁸⁴ A jellegzetes sőtartók ott csak az avar birodalom felbomlása után kerülhettek földbe, a Szula partján kiépített kijevi határvédelembe bevont avar birodalmi leszármazottaktól. Dovzsenok szerint ez a tárgyforma a *zsovninin* kívül az orosz archeológiai anyagból nem ismert. A *Zsovnin* faluban előkerült sőtartó megítélésünk szerint ugyanattól a néptörédektől származik, mint az egészen közeli *Voinyban* kiásottak. A Rurikovics család a helyi hagyományok nyomán csak később jutott a *zsovninin* sőtartón rögzített ábra címerként történt használatához.²⁸⁵

A P. Grimm által említett gazdagabb lakosságon nemcsak a nemeseket és lovaskatonákat kell érteni, hanem a pogány papságot és főpapokat is. Ez nem zárta ki a patriarkális társadalmi szerkezetben az ősi hagyományok olyan fennmaradását, hogy a vallási és világi szertartásokat ugyanaz a személy — a felfegyverzett lovas törzsfő, nemzetségfő vagy nagycsaládfő — végezze; azaz világi és pogány hitéleti vezető ugyanaz a személy is lehetett. Egyes vidékeken a mai napig maradtak meg szokások, mint pl. az ünnepélyesen fogadott vendég kenyérral és sóval való kínálása. Így az ősi szertartásokban is szerepet játszhatott a só és a gondos munkával készített sőtartó-tok is. A gazdagabb vagy gondosabb temetést érdemlő férfiak és a jelentősebb telepen, városban, várban lakott előkelőbbek egy részének halotti felszereléséhez tartozott tehát a díszes sőtartó-tok. A IX. században a frankoktól, szlávoktól és bolgároktól legyőzött lakosság halottai körében találjuk a legszegényebb kísérő anyagot, de ez nem zárja ki a sőtartók világi és hitéletbeni tevékenységgel kapcsolatos szerepét. *A sopronkőhidai sőtartóval temetett férfi vezetője, talán pogány papja, „sámánja” lehetett kis közösségének.*

★

A későavarkori temetők leletanyagából jól ismerjük azt a *szíjvég* típust, amely a sopronkőhidai temető középső csoportjának 16. sírjában fekvő főember derékszíján volt.²⁸⁶ Ez az öntött, áttört, liliomos nagyszíjvég egyéb övveretek nélkül volt használatban. Előfordulása a frankok által újjászervezett területen rávilágít részben a teljes övgarnitúrák megszerzésének nehézségeire, részben pedig bizonyítja az avar társadalommal fenntartott kapcsolatot. Frank főhatóság alatt sem tagadták meg avar hagyományait és származásukat. — Legutóbb, mint már említettük, A. Kollautz mutatott rá az avar szíjvégek egymásba kapcsolódó növényi futómintáinak életfa és sámánlajtorja, sámánfa szerepére.²⁸⁷ Ezért mi is felhívjuk a figyelmet erre a leggyakrabban előforduló ábrázolási motívumra, a különböző „futó” és gyakran ismétlődő növénymintákra.

A korábbi évszázad anyagához viszonyítva jelentős változást olvashattunk ki a harcosok felszereléséből. Az egyes tárgyak formaképzése elárulja, hogy ezek nem az avaroktól, hanem a frank birodalomból, „aus der Rheingegend” származnak, mint az É-i Haithabuban.²⁸⁸ A sopronkőhidaiak — elvileg — a frank birodalom K felőli védelmében vehettek részt a Rába—Duna között létesített frank grófság szervezetében.²⁸⁹ A kisalföldi késő-avar temetők és a dunántúli avar temetők késői szakaszai azt mutatják,²⁹⁰ hogy a frankok által fel-

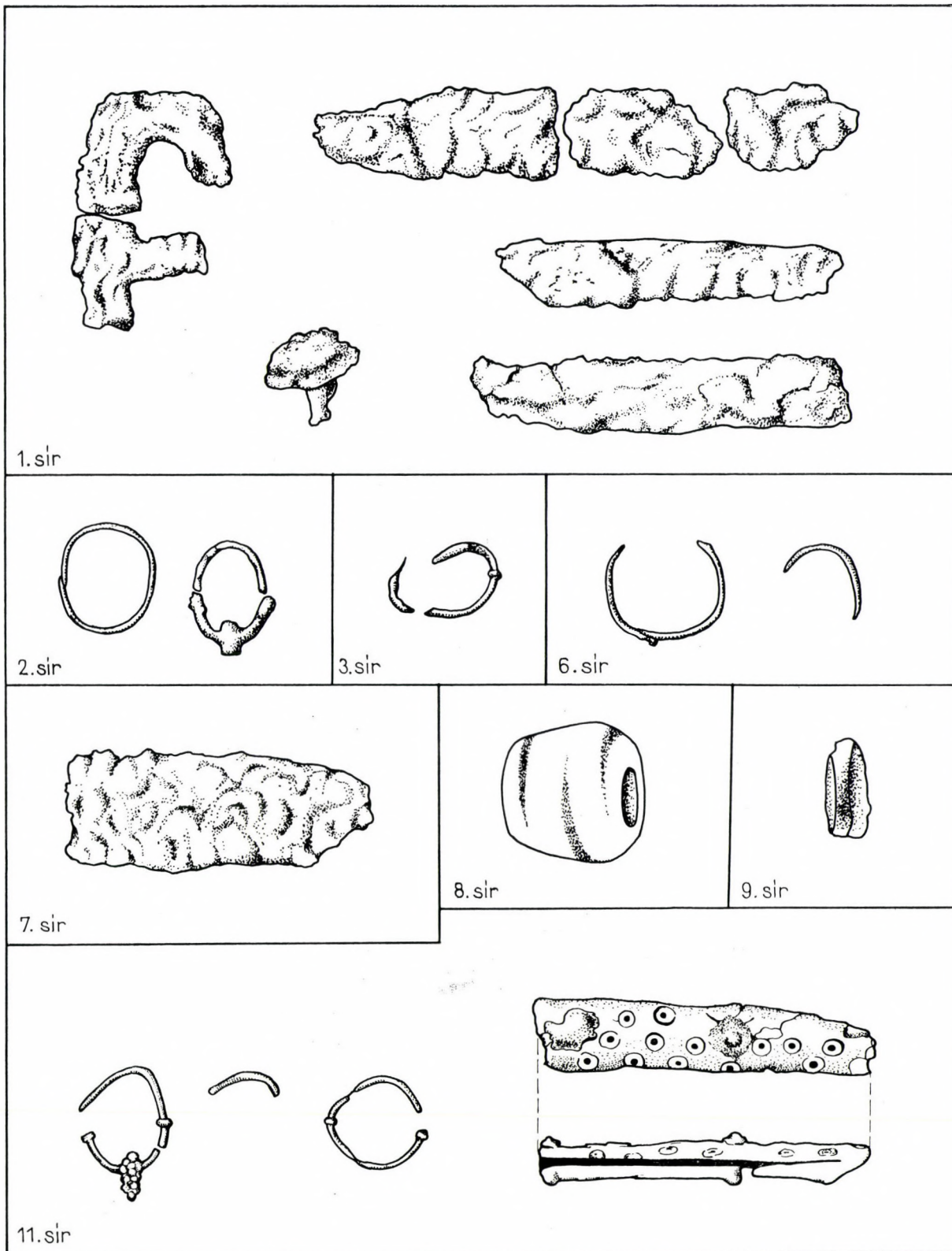
36. ábra. A frank – bajor ellenőrzés alatt álló terület a IX. században

fegyverzetek települési vonala nem terjedt Győrig, hanem a Fertő-tó Ny-i partja mentén csatlakozott É-on Pozsonyhoz,²⁹¹ D-en pedig Sopron–Szombathely–Letenye vonalán a Dráva–Száva közötti frank grófság területéhez (36. ábra). A IX. század második felében Pribina és Kocel szereplése nyomán a frankok hatalmas Zalavár–Fenekpuszta–Pécs tengely mentén nyúlik tovább K felé.²⁹² Temetőnk három temetkezési csoportja közül a középsőnél lándzsa, nyíl, kard, szekerce és kés, az É-i és D-i csoportnál csak lándzsa és kés került elő a sírokból. A középső csoport egyik sírjában a kard melléklet (37. sír) jól bizonyította az eltemetett egykori vezető szerepét. A lándzsák között szárnyas-köpűs nyugati típusúak is vannak (30., 60., 84. sír).²⁹³ A rövid egyélű kard – nagy vaskoptatójával együtt – ugyancsak idegen az avar anyagban,²⁹⁴ ugyanúgy, mint a szakás-köpűs nyílhegyek.²⁹⁵ A temetőterképen megfigyelhető, hogy a fegyveres sírok nagyjából – a csoportjukon belül – a tengely mentén és attól É-ra, a szegényebbek pedig a tengelytől D-re találhatók. Ez a tény jól tükrözi, hogy a nagycsaládon belül mindenkinek sajátos rangja és helye volt.²⁹⁶

Három sírban volt *vassarkantyú*. Ezek a sírok azonban nem a középső csoportba, hanem a két kisebb csoportba tartoztak. A sarkantyúknak rangjelző szerepük lehetett, de egykori viselőjüknél csak a csoportjukon belüli kiemelkedést jelenthették. A „sarkantyúsok” a középső csoport vezető férjje mellett csak mellékszerepet játszhattak. A kard sírba tétele inkább játszott rangjelző szerepet.

★

A gondosabban temetett nők sírjában a *késeknek* két agancslapból összeszegecselt, pontkörökkel díszített markolata volt. Ezek a késnyelvek feltűnően hosszúak; tehát olyan munkánál használhatták, amelynél a szilárd fogást a markolat hosszúsága és mélyítéssel díszített felülete biztosította. A közeli halastavak és a Fertő-tó halban gazdag vidéke a halbontó és tisztító kések használata mellett szőlő.²⁹⁷ Kiemeljük, hogy a tervszerű ásatással feltárt sírok között – ahol ilyen nyelű kések előfordultak (25., 59., 62. és 103. sír) – nemcsak a gazdagabb temetést, hanem az állatmaszkkal borított koporsót

37. ábra. A leletmentés során előkerült tárgyak

is megfigyelhettük, továbbá: hogy ezek a sírok mind javakorabeli vagy idős nők sírjai voltak. A felsorolt adatokat egybevetve úgy látjuk, hogy a díszített agancs- (és csont-) nyelű kések használatának a sopronkőhidai kis közösség életében különös szerep juthatott. A temető keletkezésének és használatának *idejét* a nyugati készítésű tárgyak döntik el, amelyek csak az avarok felett aratott frank győzelem után kerülhettek Sopronkőhidán földre. Ilyenek a szárnyas köpűjű vaslándzsák, a köpűs nyílhegyek, az egyélű, félhosszú, széles pengéjű kard nagy koptatópánttal, a hosszúszerű, jellegzetes tüskéjű sarkantyúk, vaslemeztokos borotvák, millefiori és összetett rúdgyöngyök, végül a lassú forgású korongon készített öblös fazekak. A frank–bajor határszéli országrészek anyagától avar hagyományával és néhány tárgyformával mégis elüt. Szőke Béla az első leletmentéskor előkerült anyag korát „a IX. század utolsó harmadára” szűkítette le.²⁹⁸ Figyelembe véve a később feltárt sírok anyagát és a temető benépesedésének menetét, a temetkezések időtartamát száz évre bővíthetjük. A magyar honfoglaláskori leletanyag teljes hiánya a felső időhatárt rögzítette.²⁹⁹ *A temetkezések így a IX. század folyamán történtek, míg a magyarok el nem foglalták ezt a területet – nyugatabbra szorítva vissza a szóban forgó lakosságot.*

★

Végezetül nem térhetünk ki az *embertani anyag* problémája elől sem. Erről Nemeskéri János részletesen számol be,³⁰⁰ mégis szólhatunk itt a szembe-tűnő jellegek régészeti összefüggéséről. A csontvázanyag igen jó állapotban maradt ránk, és vizsgálatra is rendkívül alkalmas. Típusuk meghatározásából csak a temetőn belüli eltéréseket ellenőrizhettük, keresve a különböző változatok és a leletanyag közötti összefüggést. Itt kell megjegyeznünk, hogy az embertani anyag típusa a későavar időkben már nem lehet abszolút döntő az etnikum kérdésében, mert az avar birodalomban élt számos néptörzsek³⁰¹ a IX. századra a tárgyi anyagon kívül jelentős avar szókincset, szokást és hagyományt is átvehettek.

A középső csoport Ny–K-i tengelyében fekvő 16. (és 37.) sz. férfi és a 103. sz. nő koponyája két egymástól jól megkülönböztethető típusváltozatot képvisel. A nem nagy időkülönbséggel eltemetett 16. (és 37.) sz. férfi típusát — Nemeskéri Jánossal egyetértve — A-típusnak vettük, a 103. számút C-típusnak. A két típus leszármazói közül azokat, akik mindkét változathoz örökölték jelegeket, a B-típusúak közé soroltuk.

C-típusú férfit és nőt, az egész temető embertani anyagát is figyelembe véve, a 103. számún kívül, nem részesítettek állatmaszkkal borított koporsós temetésben. A C-típusú 18. sz. férfi a mellékletek alapján mint íjász, a 105. sz. törött lábú férfi (durván összeforrott csonttal) valószínűleg mint lovász teljesített szolgálatot a 16. (és 37.) sz. mellett.

A középső csoportban a felnőttek közül a 16., 18., 19., 37., 103. és a 105. számúak tartoztak az első generációhoz. Ezek mind A- vagy C-típusúak, míg B-típusúak csak a második és harmadik generáció temetkezéseiben voltak. A temető benépesítése így a Ny-i mag felől K felé legyezőszerűen szélesedő alakban történt. A középső csoport közepvonalán egy házaspár férfiágon futó leszármazói három generáción keresztül követhetők voltak.

Mindhárom temetőrész régészeti és embertani anyagát egybevetve úgy látszik, hogy a IX. században két különböző koponyatípusú nagycsalád került össze Sopronkőhidán, és itt három nagycsaláddá tagolódva népesítették be az új temetőt.

Az eredeti két nagycsalád egyike a kislalföldi avar, a másik a Ny–DNy-i avar–szláv határterületek lakosai közül kerülhetett ki, akiket a frankok határvédelmi szolgálatra a Fertő-tó Ny-i partvidéke mentén telepítettek le. Ebből következik, hogy a Rába–Duna közötti frank–bajor határgrófság K-i határvonala gyakorlatilag csak a Fertő-tóig terjedt (36. ábra). A szóban forgó családok a frank–avar háború idején az egymás közt is viszálykodó avarok nyugat-európai politikához igazodó csoportjához tartozhattak. Ezért kaphattak szerepet a határvédelemben. Leszármazóik pedig az ausztriai lakosság kialakításában játszhattak szerepet.

RÖVIDÍTÉSEK

AH	Archaeologia Hungarica
AR	Archeologické Rozhledy (Praha)
ASF	Archaeologica Slovaca Fontes (Bratislava)
AuFzS 3	Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege (Berlin)
FA	Folia Archaeologica
IPEK	Jahrbuch für Prähistorischen und Ethnographischen Kunst
MAG	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien
RF	Régészeti Füzetek
SA	Slovenská Archeologia (Bratislava)
SSz	Soproni Szemle
ZfE	Zeitschrift für Ethnologie

¹ Nováki Gy., A Sopron környéki régészeti kutatások tíz éve (1945–1954). SSz (1955) IX. 3–4. 144.

² Sopronkőhida német nevében másként szerepel a kő és a híd (Stein am Brückl), így valószínű, hogy mindkét szónak külön hangsúlya volt. Követ a rómaiaktól kezdve bányásztak a közelében fekvő Fertőrákoson.

³ Gyakorlatilag már régebben is Sopronhoz tartozott.

⁴ Szőke B., IX. századi sírok Sopronkőhidán. SSz (1955) IX. 3–4. 55–68.

⁵ A Kárpát-medence IX. századi régészeti anyagának meghatározásához kerestünk tipikus leleteket, hogy ezek segítségével a VIII. és IX. századi avar temetkezések között a határvonalat pontosabban húzhatjuk meg.

⁶ Az előkerült anyag a soproni Liszt Ferenc Múzeumban 62.24.1–303. lt. sz. alatt került leltárba.

⁷ Török Gy., Pogány kultusz emléke a sopronkőhidai temetőben. FA XIV (1962) 83–93, XIII–XV. t.

⁸ Gy. Török, Beobachtungen bei der Freilegung des Gräberfeldes von Sopronkőhida. AuFzSB 11/12. Berlin (1963) 464–482.

⁹ Rövid összefoglalója: Gy. Török, Ein Gräberfeld aus dem 9. Jahrhundert. Acta Arch. Hung. XVII (1965) 107–109.

¹⁰ 11.210–11.223/1952, 11.224–11.327/1957–59, 11.718–11.737/1960. lt. sz. alatt.

¹¹ 59.21., 59.43., 59.153., 59.159., 59.167., 59.226., 60.23.8. lt. sz. alatt.

¹² A temetőben előforduló főtypust „A-típus”-nak nevezte; az A-tól elütött „C-típus”-nak; e kettő leszármazóinak jellegit viselőket „B-típus”-nak. Hogy mongoloid, dinári, nordikus vagy iráni elemeket tartalmaznak-e, azt majd Nemeskéri János maga fejt ki.

¹³ Lásd a feldolgozás végén.

¹⁴ Szőke B. térképe a sírokra találó munkások bemondata alapján készült, ezért részben hiányos.

¹⁵ Az életkor meghatározásokat lásd: Gy. Acsádi–J. Nemeskéri, History of human life span and mortality. Bp. 1970, 230–234.

¹⁶ Szőke B. a csontváz hosszát sarokcsonttal együtt mérte. Mivel a sarokcsontot gyakran nem találjuk a helyén, mi a 12–145. sz. csontvázaknál a lábszárcsontok végéig mértük. Ehhez kell még a csontvázak nagyságának megfelelő arányban hozzáadni a sarokmagasságot.

¹⁷ Szőke B. (1955) 55–56.

¹⁸ Uo. 58.

¹⁹ Uo. 58.

²⁰ Uo. 58.

²¹ Uo. 58.

²² A később előkerült szarvesapos töredékek alapján itt is az állat koponyájának egy levágott keskeny részére következtethettünk.

²³ Szőke B. (1955) 59.

²⁴ Uo. 64.

²⁵ Lásd az itt közölt képek között a 14., 48., 59., 84., 94. sírok összefüggő pernyés koporsósíkjainak nyomát.

²⁶ Bökönyi Sándor meghatározása szerint szarvasmarha (*Bos taurus* L.).

²⁷ Sopronkőhidán ez helyi szokás lehetett, mert például Zsitvabesenyőn Kraskovská a koponya közelébe eső padkarészen találta a megcsontított szarvasmarhakoponyát a szarvesapokkal. L. Kraskovská, Ausgrabung in Bešeňov im Jahre 1950. SA 6 (1958) 419–447, 2. ábra.

²⁸ Már korábban is ismertek voltak az ilyen sarkantyúk. Lehoczky T., Adatok a karoling időszak emlékeihez. Arch. Ért. XXXIII (1913) 250–254, 1–3. kép. — Fehér G., Zalavári ásatások (1951–1952). Arch. Ért. LXXX (1953) 31–52.

²⁹ Lásd a 92. és a 100. sír leírását.

³⁰ Szőke B. (1955) 65.

³¹ Uo. 66. old. 3. bek. 7–9. sorok.

³² B. Chropovský, Slovanské pohrebiste vo Velkom Grobe. AR V (1953) 6. 749–752. — J. Eisner, Devínská Nová Ves. Slovanské pohrebiste. Bratislava 1952.

³³ Szőke B. (1955) 66. old. 10–11. sor.

³⁴ L. Kraskovská (1958) i. h.

³⁵ V. Budinský-Krička, Slawische Hügelgräber in Skalica. Bratislava 1959, II. t. 4.; III. t. 1–3.

³⁶ Á. Cs. Sós, Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Keszthely–Fenekpuszta. Acta Arch. Hung. XIII (1961) 247–305, LII. t. 2–3.; LIII. t. 4.

³⁷ A leletanyag alapján biztos, hogy csak a frank–avar háborúk után és következményeként kerültek Sopronkőhidára az új telepések s nyitottak itt új temetőt.

³⁸ L. Kraskovská (1958) i. h.

³⁹ László Gy., Ósvallásunk nyomai egy marosháti kocsis-történetben. Kolozsvár 1945, 21.

⁴⁰ Nagy Károly a kereszténység terjesztését biztosította ugyan a Rába–Duna közötti területen, de a központoktól távol eső falvakban több generáción keresztül megtartották a pogány temetkezési szokásokat.

⁴¹ A források megemlékeznek bajorok Pannóniába telepítéséről, ez azonban a század közepe táján történt. M. Kos, Conversio Bagvariorum et Carantanorum... Ljubljana 1936, 134.

⁴² A csontváz vizsgálatát Nemeskéri J. végezte.

⁴³ Török Gy., Kora-avar sírok Mórán. Arch. Ért. 81 (1954) 54–60, IX–XII. t. (22. sír).

⁴⁴ I. L. Kovrig, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. AH XL (1963) 146. sír.

⁴⁵ A kassamindszenti (Valaliký, Vsechsvätých) tájékoztatót Pásztor J.-nak köszönjük.

⁴⁶ L. Kraskovská (1958) 419–447.

⁴⁷ Uo. 2. ábra.

⁴⁸ V. Hrubý, Staré Město die Grossmährische Begräbnisstätte „na Valách”. Praha 1955. — A 277/49. sz., kardot is tartalmazó, gazdagabb temetésű férfi sírja.

⁴⁹ Uo. 8. t. 1. Az állatfejrészek itt is a sírfeneknél magasabban feküdtek. A koponyarészek: Uo. 95. t. 11., 13.

⁵⁰ Bruckneudorf, Carnuntum, Mennersdorf, Sommerein.

- ⁵¹ A Köttlach-kultúra anyagát bemutató vitrinben. Lelőhelye Wartmannstetten.
- ⁵² Tomka P. szíves közlése és anyagbemutatása alapján.
- ⁵³ *Á. Cs. Sós*, Das frühawarenzeitliche Gräberfeld von Oroszlány. FA 10 (1958) 105–124.
- ⁵⁴ *Á. Cs. Sós* (1961) 263.
- ⁵⁵ *V. Hrubý* (1955) 95. t. 11 (277/49. sír).
- ⁵⁶ *Fehér G.* (1953). Nagykoporsós sírok, 39–45, IV–VI. t.
- ⁵⁷ *Á. Cs. Sós* (1961) 277–279.
- ⁵⁸ *V. Hrubý* (1955) 9. t. 3.
- ⁵⁹ *N. Fettich*, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilsmarót—Basaharc. Studia Arch. III. Bp. 1965.
- ⁶⁰ *T. Horváth*, Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös. AH XIX (1935) 56.
- ⁶¹ *Á. Cs. Sós*, Le deuxième cimetière avar d'Üllő. Acta Arch. Hung. 6 (1955) 208.
- ⁶² *I. L. Kovrig* (1963) 77–78.
- ⁶³ *N. Fettich* (1965).
- ⁶⁴ *Csallány D.*, A Deszk D. számú temető avar sírjai. Arch. Ért. (1943) 160–177.
- ⁶⁵ *M. Beranova*, Beitrag zu einigen Besonderheiten auf den Slawisch-Awarischen Gräberfeldern in der Slowakei (Tierknochen). AR XIX (1967) 186–193.
- ⁶⁶ Könnyen rágható fehérje táplálék a gyermekek és öregek részére.
- ⁶⁷ *M. Beranova* (1967) 193.
- ⁶⁸ *Á. Cs. Sós* (1961) 279–280.
- ⁶⁹ *R. Pittioni*, Der frühmittelalterliche Gräberfund von Köttlach. Brünn—München—Wien 1943, I–II. XVI–XVIII. t.
- ⁷⁰ *H. A. Knorr*, Die slawische Keramik zwischen Elbe und Oder. Mannus-Bücherei, Band 58 (1937).
- ⁷¹ *R. Pittioni* (1943) XVII. t. 4a, XVIII. t. 1a.
- ⁷² *Csallány D.*, Kora-avarkori edények Magyarországon. A Szegedi Városi Múzeum kiadványai. Szeged 1940, No. 10. XVI. t. 4., 8–9.
- ⁷³ *Á. Cs. Sós* (1961) LXVIII–LXX. t. — *R. Pittioni* (1943). Ott lásd az edények díszítéseit is. — *J. Eisner* (1952) több edényénél.
- ⁷⁴ *R. Pittioni* (1943) I. t. 1. — *J. Eisner* (1952) 14. t. 3., 7., 12.; 5. t. 10.; 42. t. 4. — *V. Hrubý* (1955) 48. t. 1 (63/48. sír).
- ⁷⁵ *R. Pittioni* (1943) XIV. t. 4. — *J. Eisner* (1952) 27. t. 6 (pántgyűrűvel és rúdgyöngyökkel együtt).
- ⁷⁶ *Sötér Á.*, A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet Emlékkönyve 1882–1898. Magyar-Óvár 1898, XIV. t. 9–10. — *H. Mitscha-Märheim*, Der Awarerfriedhof von Leithaprodersdorf. Eisenstadt 1957, XII. t. 1., 4–6.
- ⁷⁷ Uo. 45.
- ⁷⁸ *L. Kovrig I.*, Avarkori sírok Alsó-Gellérről (Csallóköz). Ant. Hung. 3 (1948) 127.
- ⁷⁹ *Á. Cs. Sós* (1961) LXXII. t. 2.; LXXIII. t. 9.
- ⁸⁰ Uo. LXXII. t. 7.; LXXIII. t. 2–4.
- ⁸¹ Uo. LXXII. t. 5. — *V. Hrubý* (1955) 38. t. 4 (21. sír).
- ⁸² *Csallány D.*, Kora-avarkori sírletelek. FA I. 123–124, 2. kép, I. t.
- ⁸³ Az egyélű, keskenypengéjű, egyenesmarkolatú avar kardok egyik legrégebben földbe került darabját találtuk a halimbai avar temető 85. sírjában (MNM Népv. Gyűjt.-ben 63.2.369. lt. sz. alatt). — Kissé íves pengéjű az öbögi avar temetőből előkerült kard (MNM Népv. Gyűjt.-ben 8/1931.4. lt. sz. alatt).
- ⁸⁴ A harci kések használatára már Szőke is utalt. *Szőke B.* (1955) 61.
- ⁸⁵ *H. Mitscha-Märheim*, Die frühmittelalterlichen Gräberfunde von Mistelbach, Katzelsdorf, Münchendorf und Schwechat. Wien—Leipzig 1941, 52, 17. t. 10. (A münchenendorfi sírban öntött övgarnitúrával és háromélű nyílhegygel.)
- ⁸⁶ Készítésük a Rajna menti frank műhelyekben, használatuk a IX. században a Balti-tengertől az Adriáig a határvidéken nyomon követhető.
- ⁸⁷ MNM. Népv. Gyűjt.-ben 3/1927.270. lt. sz. alatt.
- ⁸⁸ Uo. 8/1951.17. lt. sz. alatt.
- ⁸⁹ *J. Eisner* (1952) 47. t. 1.; 71. t. 1. — Szárnyas lándzsával együtt; 85. t. 1.
- ⁹⁰ *J. Hampel*, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I–III. Braunschweig 1905, II. 427–428. old. és III. 322. t. (A MNM leltárában 241/1876.22a. lt. sz. alatt.)
- ⁹¹ *K. Bakay*, Gräberfelder aus den 10–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz. Alba Regia 6–7. Székesfehérvár 1965–66, 51., 62., 77., 79.
- ⁹² *Gy. László*, Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars. AH 34. Bp. 1955, 118.
- ⁹³ *R. Pittioni* (1943) XV. t. 2 (Zistersdorf). — *V. Hrubý* (1955) 24. t. 16.
- ⁹⁴ *V. Budínský-Krička* (1959) XXXIII. t. 8.
- ⁹⁵ Uo. 128, 2, 6. és 1. kép.
- ⁹⁶ Uo. 130. — *L. Niederle*, Rukovět slovanské arch. Praha 1931, 158.
- ⁹⁷ Ez a sír a Ny-ról K felé benépesedő temető középidejére utal (2–3. generáció).
- ⁹⁸ A X–XI. századi leletek között is előfordul még a csavartszárú köpűs nyílhegy. Lásd pl. a Pilin I. temető 45. sírjának anyagában. *J. Hampel* (1905) 521. t. (45. sír).
- ⁹⁹ *V. Budínský-Krička* (1959) XXXIII. t. 11.
- ¹⁰⁰ *Á. Cs. Sós* (1961) 1. és 29. sír.
- ¹⁰¹ A halimbai avar temető késői szakaszának 84., 237., 388., 409., 474. sírjaiban.
- ¹⁰² *J. Hampel* (1905) III. 147. t. 5.
- ¹⁰³ *J. Eisner* (1952) 5. t. 9.; 35. t. 9.
- ¹⁰⁴ *V. Hrubý* (1955) 180.
- ¹⁰⁵ *D. Dimitrievics* szíves közlése és anyagbemutatása a Varsói Szláv Régészeti Kijárat alkalmából.
- ¹⁰⁶ A Dráva egyik átkelőjénél. A feltáró Kerecsényi Edit szíves közlése és anyagismertetése alapján. (Leletek a Nagykanizsai Múzeumban.)
- ¹⁰⁷ Keszthely—Fenekpuszta római alapozású várfalának D-i kapubejárata előtt megkezdett temető. *Á. Cs. Sós* (1961) térképmelléklet.
- ¹⁰⁸ A Carnuntum és Savaria között húzódó út egyik fontos hídfőjénél.
- ¹⁰⁹ Pozsony hadászati fontos pontján.
- ¹¹⁰ A Kis-Kárpátok ÉNy-i lejtőjén, fontos útvonal és átkelőhely mentén (Pobedim); Blatnicán pedig a turóci medence legjobb védelmi pontján.
- ¹¹¹ *V. Budaváry*, Durchforschung der Hügelgräber in Krasňany. Sbornik XXXII–XXXIII (1938–1939) 1–8.
- ¹¹² A Dunántúllal határos Dráva—Száva közén; a mai Ausztria területén, az egykori Nagymorva területen, de északabbra is.
- ¹¹³ *J. Hampel* (1905) I. 183, 451. ábra (lt. sz. a MNM-ban 146.32/1880).
- ¹¹⁴ *Á. Cs. Sós* (1961) 255–256, LXIV. t. 1.
- ¹¹⁵ *Gy. Török* (1965) 129–136 (szárnyas lándzsa a 83. sírból).
- ¹¹⁶ A Szombathelyi Múzeumban; valószínűleg Cákrol.
- ¹¹⁷ *Lehoczy T.*, Adatok a Karoling-időszak emlékeihez.

- Arch. Ért. XXXIII (1913) 253; és Rárós (Nógrád m.) környéke. Uo. 253, 2. ábra.
- ¹¹⁸ I. Bóna, Die Langobarden in Ungarn. Acta Arch. Hung. 7 (1956) XXX. t. 6.; XXXIX. t. 3., 6., 8.; LXVII. t. 5.; LIV. t. 2–3. — *Török Gy.*, A kiszombori germán temető . . . Dolgozatok. Szeged 1936, LIII. t.
- ¹¹⁹ V. Budínský-Krička (1959) 84, XXVII. t. 3.
- ¹²⁰ Á. Cs. Sós (1961) 260, LXIV. t. 2.
- ¹²¹ J. Eisner (1952) lándzsák.
- ¹²² L. Kraskovská, Prispěvek k pohřebným zvykom starých Slovenov. Historický Sborník VIII (1950); AR V (1953) 6.
- ¹²³ Szőke B. (1955) 62. — J. Eisner (1952) 290–291.
- ¹²⁴ Uo. 61. — J. Eisner (1952) 384.
- ¹²⁵ V. Hrubý (1955) 72. t. 8–14. között sarkantyú és koptatópántos kés is van (190/50. sír).
- ¹²⁶ A zalavári sarkantyúk felkötő szíjainak vas szíjvégei tagoltabbak, mint a 92. sírunkban talált és a 100. sír lekerekített végű sarkantyúszíj végei. Ezek a Staré Město-ihoz hasonlóak.
- ¹²⁷ R. Pittioni (1943) XV. t. 15–16 (Zistersdorf). — V. Budínský-Krička (1959) 208, 15. és 17.; 190, 5.
- ¹²⁸ Ezek a formák a legáltalánosabbak a sarkantyú-szíjak fém végződése között.
- ¹²⁹ V. Hrubý (1955) 193, 34. ábra 11., 16.
- ¹³⁰ V. Budínský-Krička (1959) XXXIX. t. 16.
- ¹³¹ G. Fehér, Les Fouilles de Zalavár (1951–1953). Acta Arch. Hung. 4 (1954) 201–264.
- ¹³² D. Dimitrievics szíves szóbeli tájékoztatása alapján.
- ¹³³ G. Fehér (1953) 39. old. 2. bek.
- ¹³⁴ V. Hrubý (1955) 188, 33. ábra 8. típus (190/51. sír).
- ¹³⁵ V. Budínský-Krička (1959) XXI. t. 5.; XXIX. t. 11.
- ¹³⁶ V. Budínský-Krička (1959) XXI. t. 5.; XXXIX. t. 15.; XXXVII. t. 9. — V. Hrubý (1955) 193, 3.
- ¹³⁷ I. Bóna (1956) XLIII. t. 10.; LVI. t. 5. — K. Sági, Das Langobardische Gräberfeld von Vörs. Acta Arch. Hung. 16 (1964) XXVII–XXIX. t. csatjai.
- ¹³⁸ A hazai avar temetők késői szakaszaiban mindennél előfordulnak. — J. Hampel (1905) 223–224. táblán a cikói 394. és 396. sírok vascsatjai. — J. Eisner (1952) 23., 28., 74., 78. sírok csatjai.
- ¹³⁹ Z. Čilinská, Slawisch-Awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. ASF VII. Bratislava 1966, 174. — Mosonszentjános 218. sír (5/1929.123. lt. sz.).
- ¹⁴⁰ N. Fettich (1965) 14. t. 5., 7 (6. sír).
- ¹⁴¹ J. Hampel (1905) 234. t. 1., 5–7 (Czikó).
- ¹⁴² J. Hampel (1905) 82. t. 3 (Hódmezővásárhely). — Horváth T., Az üllői és a kiskőrösi avar temető. AH (1935) XXX. t. 17., 28–29 (147. sír).
- ¹⁴³ H. Miyakawa — A. Kollautz, Zur Ur- und Vorgeschichte des Schamanismus. ZfE Band 91. Heft 21. Braunschweig (1966) 161–193, 38a–i ábrák.
- ¹⁴⁴ Lásd a szakolcai és Staré Město-i szíjvégeket.
- ¹⁴⁵ Ilyen csuklós szerelésű szíjvéget mutat be: J. Hampel (1905) III. 152. t. 4 (Keszthelyről).
- ¹⁴⁶ Á. Cs. Sós (1961) 4., 9., 15., 29., 30. és 48. sírok.
- ¹⁴⁷ V. Budínský-Krička (1959) 13. halom 5. sír; 30. halom; 35. halom 2. sír.
- ¹⁴⁸ A temető 5. és 12. sírja.
- ¹⁴⁹ J. Hampel (1905) III. 482. t. (Győr, 120. sír). — J. Eisner (1952) 93. t. 5 (756. sír); 66. t. 5 (730. sír).
- ¹⁵⁰ Pl. Keszthelyen: J. Hampel (1905) III. 144. t. 4.; Halimbán a 332. sz. sírban (publikálatlan); Keszthely–Fenekpusztán: J. Hampel (1905) III. 180. t. 1.
- ¹⁵¹ Á. Cs. Sós (1961) 257, LIX. t. 8.
- ¹⁵² V. Budínský-Krička (1959) 126–127.
- ¹⁵³ Uo. XXXIII. t. 3., 3a.
- ¹⁵⁴ Uo. XXXIII. t. 15.
- ¹⁵⁵ Uo. XXXVIII. t. 12.
- ¹⁵⁶ Á. Cs. Sós (1961) LV. t. 4.; LX. t. 13.
- ¹⁵⁷ V. Budínský-Krička (1959) XVII. t. 9–10.; XXII. t. 6.; XXXI. t. 5.
- ¹⁵⁸ V. Hrubý (1955) 65. t. 7.; 73. t. 9. — Ezt ő is Duna vidéki eredetűnek tartja.
- ¹⁵⁹ I. L. Kovrig (1963) 619. sír; 54. és LXXII. t. 9.
- ¹⁶⁰ J. Hampel (1905) I. 427., 1234–1235. kép.
- ¹⁶¹ MNM Népv. Lelt.: 64.20.280.
- ¹⁶² A tipikus avar temetők néhány sírjában előfordult férfi koponyája mellett és kezénél is a fülbevaló melléklet. A kézhez tételre vonatkozó törvényszerűséget azonban nem lehetett megállapítani.
- ¹⁶³ A tájékoztató híradásokban foglalkoztunk már a sórtartó leírásával és problematikájával. *Török Gy.* (1962) 83–93. — Jelentősége miatt azonban az egész temetőt felölölő publikációból sem hagyhatjuk ki.
- ¹⁶⁴ MNM Népv. Lelt.: 66.20.513.
- ¹⁶⁵ Marosi A. — Fettich N., Dunapentelei avar sírletelek. AH XVIII (1936) 46, 19. kép.
- ¹⁶⁶ Uo. 7. sír, I–III. t.
- ¹⁶⁷ Az ismertetett dunapentelei sórtartónál.
- ¹⁶⁸ Erdélyi I., A jánoshidai avarokori temető. RF II. 1. Bp. 1958, 30, XXX. t. 11. (Jánoshida 162. és Üllő 129. sírjából származóknál). — Á. Cs. Sós (1955).
- ¹⁶⁹ Lásd pl. a tatabányai sórtartót: *Török Gy.* (1962) XIV. t. 1–2.
- ¹⁷⁰ Mint az összefoglalóban látni fogjuk, az elszakadt kantárszárát stilizálták önálló díszítőelemmé.
- ¹⁷¹ Marosi A. — Fettich N. (1936) 45–46, III. t. — A tárgy a MNM-ban 73/1908.184. lt. sz. alatt található.
- ¹⁷² I. L. Kovrig (1963) 269. sír; 30. és LXXV. t. 2.
- ¹⁷³ Erdélyi I. (1958) 16, XXIII. t. 13.
- ¹⁷⁴ Uo. 30, XXX. t. 11.
- ¹⁷⁵ Á. Cs. Sós (1955) LXXI. t. 1.
- ¹⁷⁶ *Török Gy.* (1962) 90, XV. t. 2.
- ¹⁷⁷ Éber L., Arch. Ért. 22 (1902) 249–250. — J. Hampel (1905) II. 791–792.
- ¹⁷⁸ A MNM leltárában 96/1901. lt. sz. alatt.
- ¹⁷⁹ A MNM leltárában 66.20.513. lt. sz. alatt.
- ¹⁸⁰ Biró Endre leletmentése 1961 tavaszán.
- ¹⁸¹ *Török Gy.* (1962) XIV. t. 1–2.
- ¹⁸² V. Hrubý (1955) 35. t. 7 (180/AZ sír).
- ¹⁸³ W. Coblenz szíves hozzájárulásával közölhetjük a Niederwartha—Burgberg lelőhelyű kést.
- ¹⁸⁴ J. Eisner (1952) 113. t. 9 (szórványként jelzett halászhorog). — V. Hrubý (1955) 72. t. 18 (172/50. sír).
- ¹⁸⁵ R. Pittioni (1943) III. t. 1–2.; IV. t. 6.
- ¹⁸⁶ Á. Cs. Sós (1961) 271–272.
- ¹⁸⁷ K. Dinklage, Mannus (1941) 498.
- ¹⁸⁸ J. Hampel (1905) 146. t. 5 (Keszthely); 71. t. 2 (Szirák); 228. t. 2 (Czikó); 497. t. 1 (Szeghegy).
- ¹⁸⁹ V. Hrubý (1955) 35. t. 4., 6.; 36. t. 2., 3. — R. Pittioni (1943) XV. t. 9 (Zistersdorf). — Á. Cs. Sós (1961) LXVII. t. 1–2. — B. Chropovský (1953) XVII. t. 3 (5/48. sír). — J. Eisner (1952) 11. t. (4/58. sír); 62. t. 2 (697. sír).
- ¹⁹⁰ Gy. Török, Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. AH XXXIX (1962) XXIV. t. 21.
- ¹⁹¹ Kovács L. K., A kolozsvári hóhstátiak temetkezése. 84–85. — László Gy., Szent István Emlékkönyv. III. Bp. 1938, 530.
- ¹⁹² Á. Cs. Sós (1961) LV. t. 17.; LVII. t. 8. — V. Budínský-Krička (1959) 25. kép, 1–4. ábra.
- ¹⁹³ Az avar anyagban megtaláljuk: J. Hampel (1905) 230. t. 11 (Czikó).

- ¹⁹⁴ *I. L. Kovrig* (1963) XXVIII. t. 10 (420. sír); XXVIII. t. 27 (426. sír); XXIX. t. 12 (437. sír). — *J. Eisner* (1952) 31. t. 1 (187. sír). — *N. Fettich* (1965) 20. ábra 6.
- ¹⁹⁵ *Horváth T.* (1935) V. t. 57.; VI. t. 7.; XV. t. 39.
- ¹⁹⁶ *V. Budínský-Krička* (1959) 126.
- ¹⁹⁷ Tú sírba tétele általános szokás volt az avar korban. Erre a csont tűtartók utalnak.
- ¹⁹⁸ *Á. Cs. Sós* (1961) LVII. t. 13.; LXI. t. 3.
- ¹⁹⁹ *Fischbach O.*, Újabb leletek Hohenbergről és Krunglból. Arch. Ért. XVII (1897) 144, 8. — *Á. Cs. Sós* (1961) LX. t. 8.
- ²⁰⁰ *J. Hampel* (1905) 200. t. 2 (108. sír).
- ²⁰¹ A hőgyészi vas tűtartó MNM lt. sz.: 24/1895.1043.
- ²⁰² *J. Hampel* (1905) 91. t. 5 (11. sír); 107. t. 15.; 475. t. 1–2 (27. sír).
- ²⁰³ *T. Horváth* (1935) XXI. t. 81–82. — *J. Hampel* (1905) 475. t. 1–2 (Győr, 27. sír).
- ²⁰⁴ *Á. Cs. Sós* (1961) LVII. t. 9–11 (24. sír). — *V. Budínský-Krička* (1959) XL. t. 4 (37. halom 2. sír); XXVI. t. 5., 7 (18. halom kettős sírja).
- ²⁰⁵ *Fehér G.*, Zalavári ásatások. III. t. 5. — *V. Budínský-Krička* (1959) XVI. t. 6.
- ²⁰⁶ *J. Hampel* (1905) 225. t. 9–10 (Czikó, 409. sír). — *V. Hrubý* (1955) 24. t. 17. — *V. Budínský-Krička* (1959) XVII. t. 3., 6–7.
- ²⁰⁷ *Á. Cs. Sós* (1961) LVI. t. 10 (16. sír); LVII. t. 6 (21. sír). — *J. Eisner* (1952) 72. t. 6–7. — *V. Budínský-Krička* (1959) IX. t. 9.; XIV. t. 3., 5. — *J. Hampel* (1905) 99. t. 21 (Horgos).
- ²⁰⁸ *V. Lipp*, Die Gräberfeld von Keszthely. Bp. 1885, 110, 260. és 262. ábra. — *J. Hampel* (1905) 165. t. 10 (Keszthely); 140. t. 9a (Keszthely); 224. t. 1–2 (Czikó). — *Á. Cs. Sós* (1961) LV. t. 12–14 (11. sír). — *N. Fettich*, Stud. Arch. III. Bp. 1965, 16., 34., 52. sír.
- ²⁰⁹ *O. Fischbach* (1897) 135, 1–5.
- ²¹⁰ *P. Korošec*, Poskus delitve slovenska materialne kulture na področju Karantanije. Ljubljana 1961, I. t. 4–6.; II. t. 3.
- ²¹¹ *O. Fischbach* (1897) 135, 1. ábra.
- ²¹² Uo. 140, 6. ábra.
- ²¹³ *Ä. Kloiber*, Gräberfeld Micheldorf—Kremsdorf. Sonderausstellung Schlossmuseum Linz. Nr. 54.24.1–2.
- ²¹⁴ *O. Fischbach* (1897) 140, 4–5. ábra.
- ²¹⁵ Uo. 135, 5. ábra és 140, 9. ábra. — *P. Korošec* (1961) I. t. 9.; II. t. 1–2.
- ²¹⁶ Későavar sírokban a fülbevalók csüngőtagján kívül gyakran találunk a karikaív ellentétes pontjain hármass bordázatú pántot. A bordákat gyakran sűrűn tagolják és így granulációutánzatot nyernek. — *J. Hampel* (1905) 119. t. 4–5 (Csúny, 11. sír); 233. t. 5–6 (Czikó, 213. sír).
- ²¹⁷ E típus díszes változatai Felső-Ausztriában is megtalálhatók: *Ä. Kloiber*, Sonderausstellung Schlossmuseum Linz. Nr. 54. címlapkép.
- ²¹⁸ *Kralovánszky A.*, Adatok a Kárpát-medencei X–XI. századi félhold alakú csüngők kérdéséhez. Arch. Ért. 86 (1959) 76–82, XII–XVIII. t. bemutatott számos darabja; így a XVI. t. 1. és a XVII. t. több darabja, valamint a XVIII. t. 4., 13–15., 17–18., 20.
- ²¹⁹ Uo. XIII. t. 18–19.; XIV. t. 10.; XV. t. 18.; XVII. t. 14.; XVIII. t. 1., 22.
- ²²⁰ Uo. XVI. t. 1.; XVIII. t. 4.
- ²²¹ Uo. XII. t. 13., 18–21.; XIII. t. 1–2., 4–6., 8–15.; XIV. t. 7.; XVIII. t. 2., 12., 16., 21–23.
- ²²² Uo. XIII. t. 18–19.; XVII. t. 1.; XVIII. t. 20.
- ²²³ *V. Hrubý* (1955) 75. t. 1: a 47/51. sírban összetett rúdgyöngyökkel együtt nagy kettősívű csüngő is található.
- ²²⁴ Ovális karikaívű, árkokkal tagolt, pánttal díszített üvegcsingős fülbevalóra gondolunk, mint az említett czikói 513. sír fülbevalói.
- ²²⁵ Egy-két szem gyöngy máshol is a szegényebb melékletű halottaknál csak jelezte a nyakéket.
- ²²⁶ Szinte hihetetlen, hogy a Keszthely környéki temetőkben bőségesen előforduló dinnyemaggyöngyök típusából egyetlen egy szem sem került a sopronkőhidai temetőbe. A IX. században a Fertő-tótól Ny-ra eső térség — politikai és kereskedelmi vonatkozásban — már Ny-hoz kapcsolódott. Amikor Keszthely—Fenekpuszta is Ny-i érdekeltségű lett — Pribina szerepeltetése nyomán — ott is csak néhány dinnyemaggyöngy került az idegen jellegű gyöngyök közé (20. sír).
- ²²⁷ A Ny-i ún. Reichengráberek jellemző gyöngy típusa ez. A csúnyi temető 2. sírjában: *J. Hampel* (1905) 115. t. 7–11. — Az abonyi avar temető 88. sírjában öntött S-mintás kisszíjvégek rúdgyöngyökkel együtt kerültek elő; *J. Hampel* (1905) 468. t. 2–3.; 13–14. Uo. a 90. sírban 6 db összetett gyöngy található; uo. a 128. sírban számos összetett gyöngy van (472. t. 11–26).
- ²²⁸ Ugyanez érvényes a millefiori gyöngyökre is.
- ²²⁹ Halimba 165. sírjában arany fülbevalókkal együtt.
- ²³⁰ *J. Hampel* (1905) III. 468. t. 13–14.
- ²³¹ Uo. 468. t. 10–11., 14–17.
- ²³² Uo. 470. t.
- ²³³ Uo. 472. t.
- ²³⁴ Uo. II. 139.
- ²³⁵ Uo. II. 140. old. és III. 115. t.
- ²³⁶ *I. Erdélyi* (1958) 258. sír.
- ²³⁷ *J. Hampel* (1905) III. 73. t. 24.
- ²³⁸ Uo. 1–2., 5–6., 8.
- ²³⁹ MNM lt. sz.: 7/1941.14.
- ²⁴⁰ MNM lt. sz.: 7/1941.19.
- ²⁴¹ *N. Fettich* (1965) 59. ábra 6–7.; 137. ábra 8–9.
- ²⁴² *Á. Cs. Sós* (1961) LV. t. 7.; LVII. t. 4.; LVIII. t. 5.; LXII. t. 3. és 5.
- ²⁴³ Kerecsényi E. kézírata alapján.
- ²⁴⁴ A gazdagabb női sírok anyaga.
- ²⁴⁵ *V. Budínský-Krička* (1959) 137, 29. ábra színes anyaga és XIV. t. 1–2., 6–7., 9., 12.
- ²⁴⁶ *J. Hampel* (1905) III. 417. t. 14., 18.
- ²⁴⁷ Uo. 378. t. 8–9.
- ²⁴⁸ Uo. 525. t. 3 (69. sír).
- ²⁴⁹ Uo. 398. t. A. 19., 25.
- ²⁵⁰ Richeri és Ratbot grófsága idején már biztosan.
- ²⁵¹ Halimba 165. középvár kori sírja (MNM lt. sz.: 64.20.280).
- ²⁵² *I. L. Kovrig* (1963) 54 (619. sír).
- ²⁵³ Halimba 99., 234. avar sírjai (MNM lt. sz.: 63.2.435. és 65.11.171).
- ²⁵⁴ *Á. Cs. Sós* (1961) LV. t. 4.
- ²⁵⁵ *V. Budínský-Krička* (1959) 142, 1–4.
- ²⁵⁶ *Gy. Török* (1962) Die Bewohner von Halimba) IX–XII. táblákon található.
- ²⁵⁷ *V. Hrubý* (1955) 26. t. 4–5.; 55. t. 14–15.
- ²⁵⁸ *Á. Cs. Sós* (1961) LIV. t. 4.
- ²⁵⁹ A letenyi temető 9. sírjában. Kerecsényi E. szíves közlése.
- ²⁶⁰ *J. Hampel* (1905) 362. t. 12–17.; 364. t. 3–10.; 365. t. 8–12.
- ²⁶¹ Uo. 349. t. 5.
- ²⁶² Uo. 396. t. 33–38.
- ²⁶³ Uo. 430. t. B. 6 (Oroszlámos).
- ²⁶⁴ A halimbai avar temető 268. sírjában a római kis bronz pénz egy hasonló nagyságú, világoszöld színű üvegdarabbal együtt került elő. Lt. sz.: 65.11.368., 372. Római kis bronz pénz azonban több sírban volt. —

- J. Hampel* (1905) 186. t. 16 (Regöly, 12. sír); 211. t. 5 (Czikó, 193. sír).
- ²⁶⁵ *Gy. Török* (1962) Die Bewohner von Halimba) 213., 230. és 394. sír.
- ²⁶⁶ *J. Hampel* (1905) 493. t. 2 (Győr, 450. sír); 509. t. 5 (Gerendás).
- ²⁶⁷ *I. L. Kovrig*, Acta Arch. Hung. 10 (1959) 209–225.
- ²⁶⁸ *J. Hampel* (1905) II. 417–418. old. és III. 307–308.
- ²⁶⁹ *Fettich N.*, Győr története. III. Győr 1943, V. t. 1–2.
- ²⁷⁰ *N. Mavrodinov*, Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós. AH XXIX (1943) 113–114, 72. ábra.
- ²⁷¹ *B. Krüger*, Dessau–Mosigkau. Ein frühslawischer Siedlungsplatz im mittleren Elbegebiet. Berlin 1967, 85, 7. t. 2.
- ²⁷² *Z. Rajewski* tájékoztatása szerint a lemezett koponyák nagyjából kos- vagy kecskebaktól származnak. — Lásd itt a 72. sírt!
- ²⁷³ *H. Miyakawa–A. Kollautz* (1966) 178. old. és uo. 54. jegyz.
- ²⁷⁴ *F. H. Andrews*, Ancient Chinese figured Silks. London 1920, 19. old. 5. bekezdés, és 16. kép.
- ²⁷⁵ *O. Jansé*, Le cheval cornu et la boule magique. IPEK (1935) 66–72. — Az idézet: 66. old. 4. bekezdés.
- ²⁷⁶ *P. Grimm*, Ein frühgeschichtliches Geweihgerät von Havelberg. Ausgrabungen u. Funde. 1957, 247, 40. t. b.
- ²⁷⁷ *V. J. Dovzsenok*, Drevnyoruszke miszto Voiny. Kijev 1966, XXIII. t. 3.
- ²⁷⁸ *P. Grimm* (1957) 249. old. 2. bekezdés.
- ²⁷⁹ Uo. 249. old. 4. bekezdés.
- ²⁸⁰ Uo. 247.
- ²⁸¹ *K. Peschel*, Angermuseum Erfurt. Veröffentlichung No. 15, 26, 41. kép.
- ²⁸² *P. Grimm* (1957) 249. old. 1. bekezdés.
- ²⁸³ *V. J. Dovzsenok* (1966) 80–81, XXIII. t. 1–6.
- ²⁸⁴ Uo. 107–108, 145–146.
- ²⁸⁵ Uo. 80.
- ²⁸⁶ Alig találtak olyan későavar temetőt, amelyekben ez a sírjévk típus és a másik három — eredetileg övhöz tartozó öntvény — ne fordult volna elő. Különösen érdekes számunkra a közeli Wiener-Neustadt-i avar temető liliomos sírjévké — *F. Hampl*, Neue awarenzeitliche Funde aus Niederösterreich. Arch. Austriaca 35 (1964) 66–86, 3. kép, 13. ábra — és az ismert kisalföldiek.
- ²⁸⁷ *H. Miyakawa–A. Kollautz* (1966) 178.
- ²⁸⁸ *H. Jankuhn*, Die Ausgrabungen im Haithabu (1937–1939). Berlin–Dahlem 1943, 119.
- ²⁸⁹ A csontvázanyagon azonban nincsen harcban szerzett tipikus sérülés vagy forradás.
- ²⁹⁰ Főleg az Esztergom–Halimba–Veszprém–Kaposvár vonalától K-re fekvőkre gondolunk.
- ²⁹¹ *L. Kraskovská*, Slovanské pohrebište v Bratislava–Karlovej Vsi. SA III (1955) 235–243.
- ²⁹² *M. Kos* (1936) 136.
- ²⁹³ *K. Köhler*, ZfE (1897) 219. kk. — *P. Reinecke*, MAG (1899).
- ²⁹⁴ Ahol mégis előfordul, ott már IX. századi leletanyag kíséri.
- ²⁹⁵ Kivételt jelentenek a korai avar anyagban előforduló gepida és langobard nyílhegyek.
- ²⁹⁶ Különösen a nomád és félnomád társadalmak nagycsaládjain belül élt sokáig a szigorú helyrend. Ezt tükrözik itt a temetkezések is. Lásd: *László Gy.*, A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944, 215–225.
- ²⁹⁷ A Keszthely környéki és az említett Elba menti előfordulása is halban gazdag vidékre utal, akárcsak a Fertő-tó vidéke.
- ²⁹⁸ *Szőke B.* (1955) 65.
- ²⁹⁹ Ptujt — mint stratégiai fontos helyet — a honfoglalók hamar megszállták, s ott bőven találunk magyar anyagot is! *J. Korošec*, Staroslovensko grobišče na Ptujskem Gradu. Ljubljana 1950. (L. pl. a 181. és 208. sír anyagát.)
- ³⁰⁰ Rendkívül sajnálatos, hogy az antropológiai anyag teljes feldolgozása a mai napig nem fejeződött be, holott ezért évekig vártunk munkánk lezárásával.
- ³⁰¹ Gondolunk a Kárpát-medencében talált gepida és langobard lakosokra, a kisebb néptörzsekre, az avarokkal érkezett törzsekre és az avar korban betelepülő későbbi néphullámokra. Mindezek a hosszantartó együttélés alatt az avar nyelv, szokások és hagyományok alól bizonyára nem vonhatták ki magukat.

TÁBLÁK

1

2

3

4

1. tábla. 1—2: 37. sír; 3: 84. sír; 4: 94. sír

1

2

3

2. tábla. 1-2: 48. sír; 3: 100. sír

1

2

3

4

3. tábla. 1—2: 59. sír; 3: 127. sír; 4: 128. sír

1

2

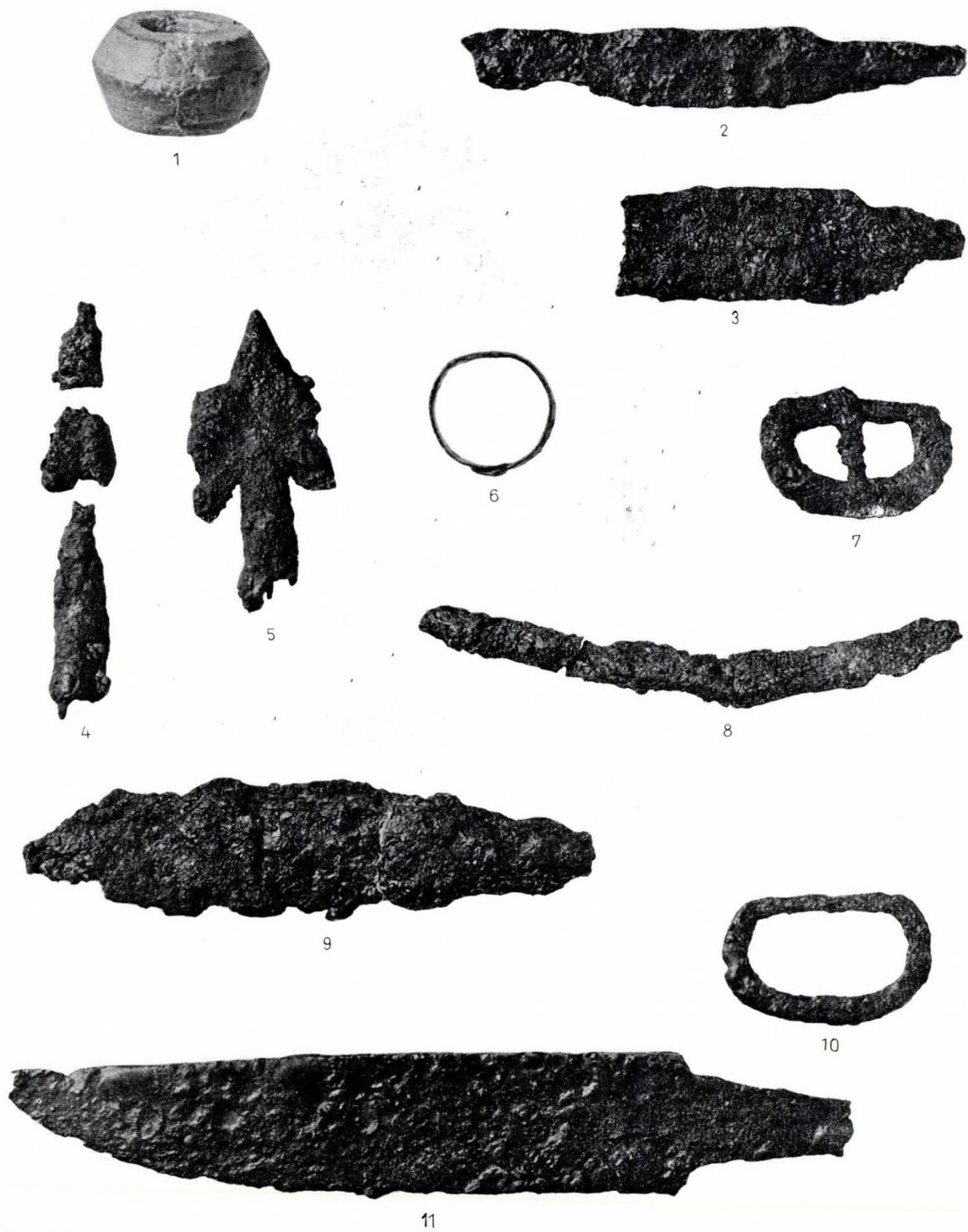

3

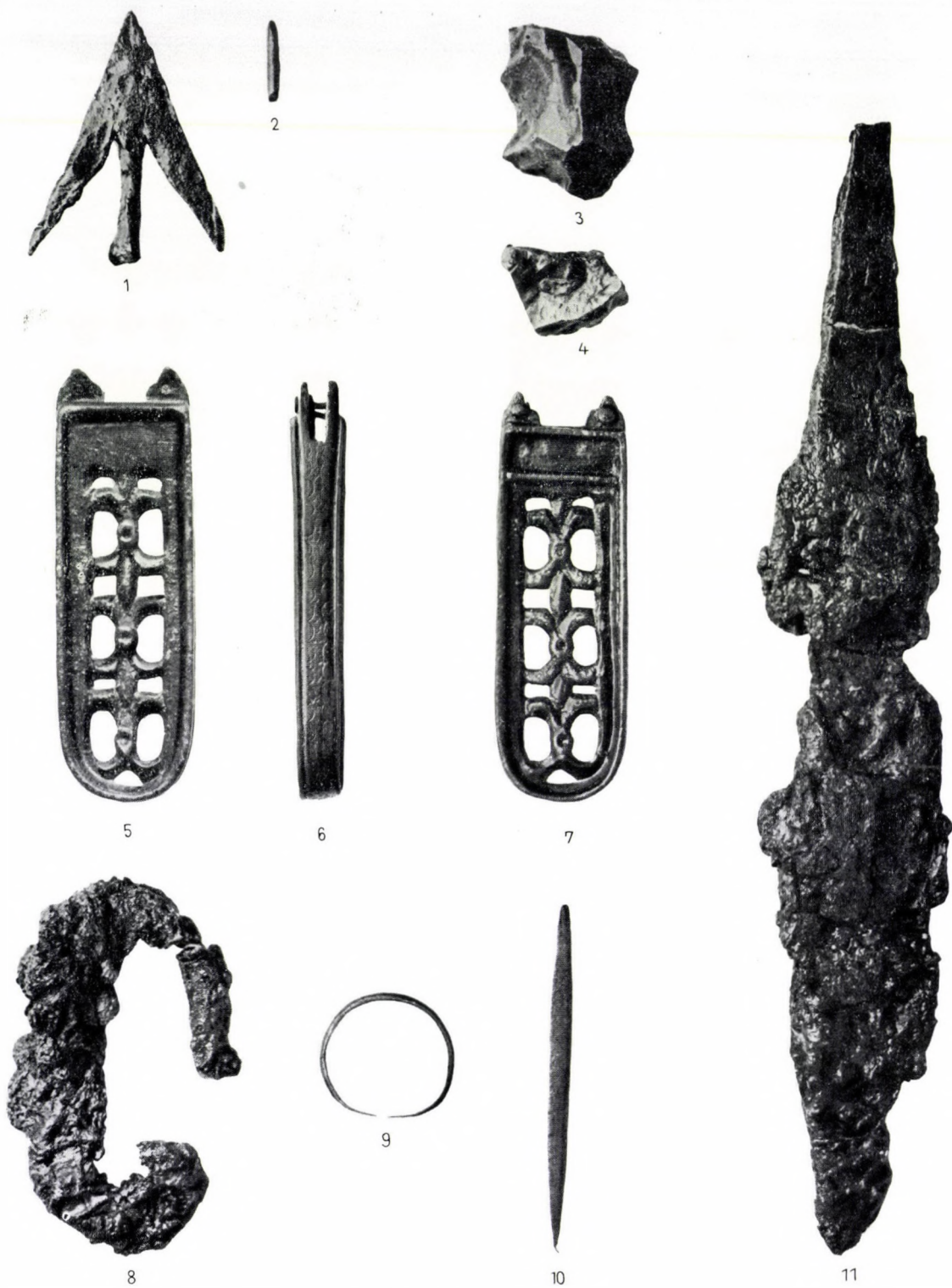

4

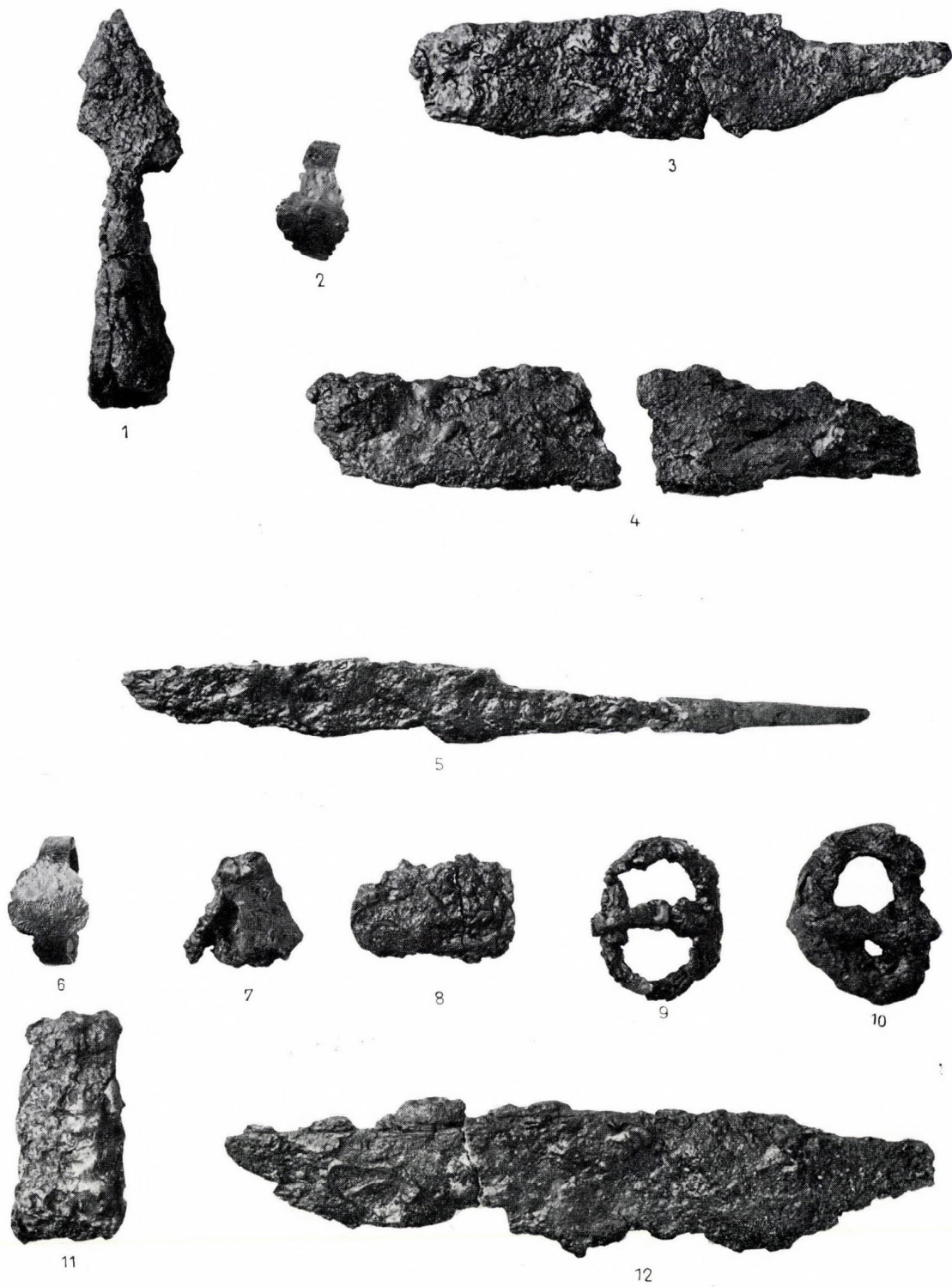
4. tábla. 1: 111. sír; 2: 130. sír; 3: 136. sír; 4: 142. sír

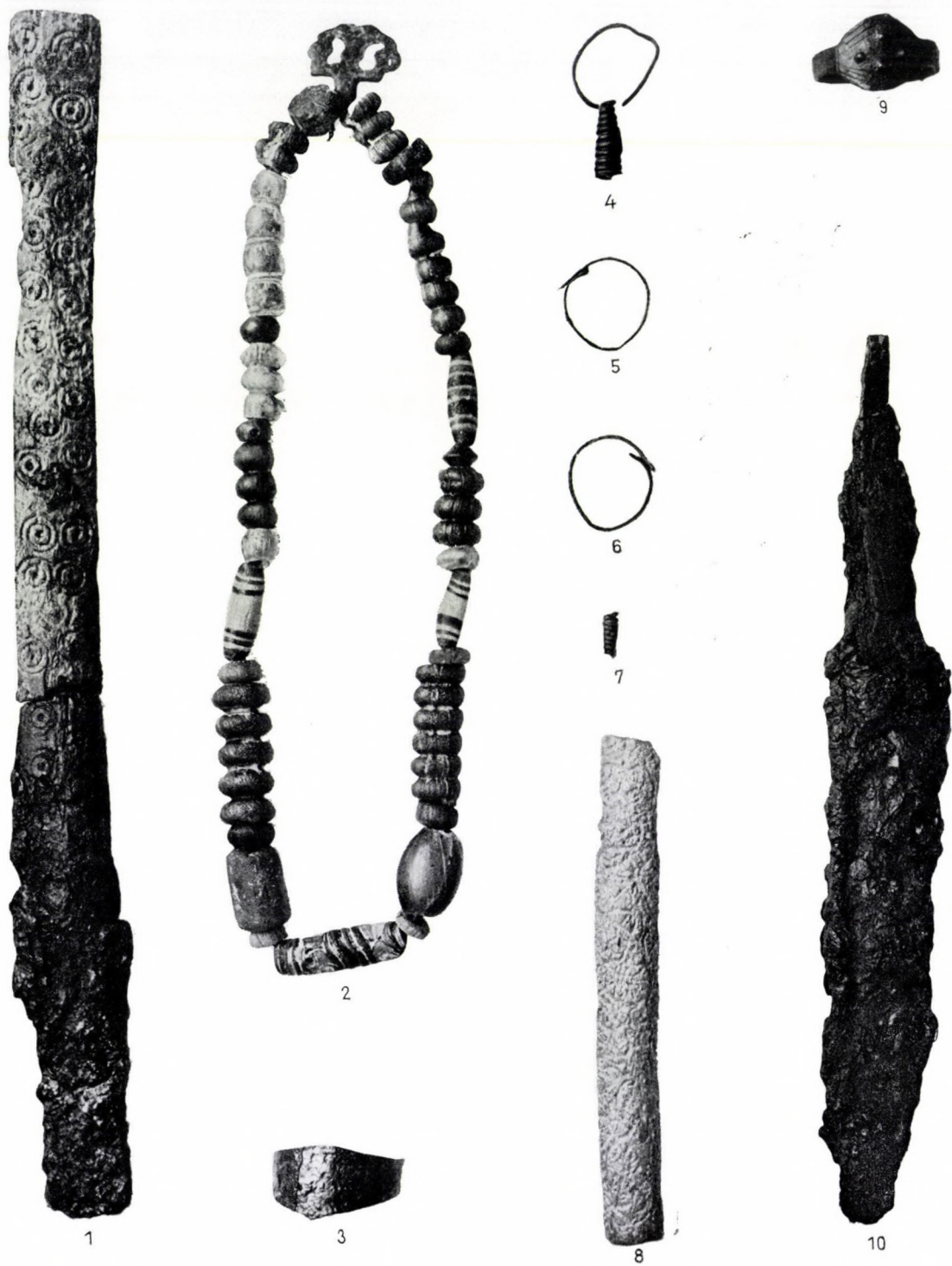
5. tábla. 1-2: 13. sír; 3: 14. sír; 4-9: 18. sír; 10-11: 19. sír

6. tábla. 1–2: I. sz. gödör; 3–11: 16. sír

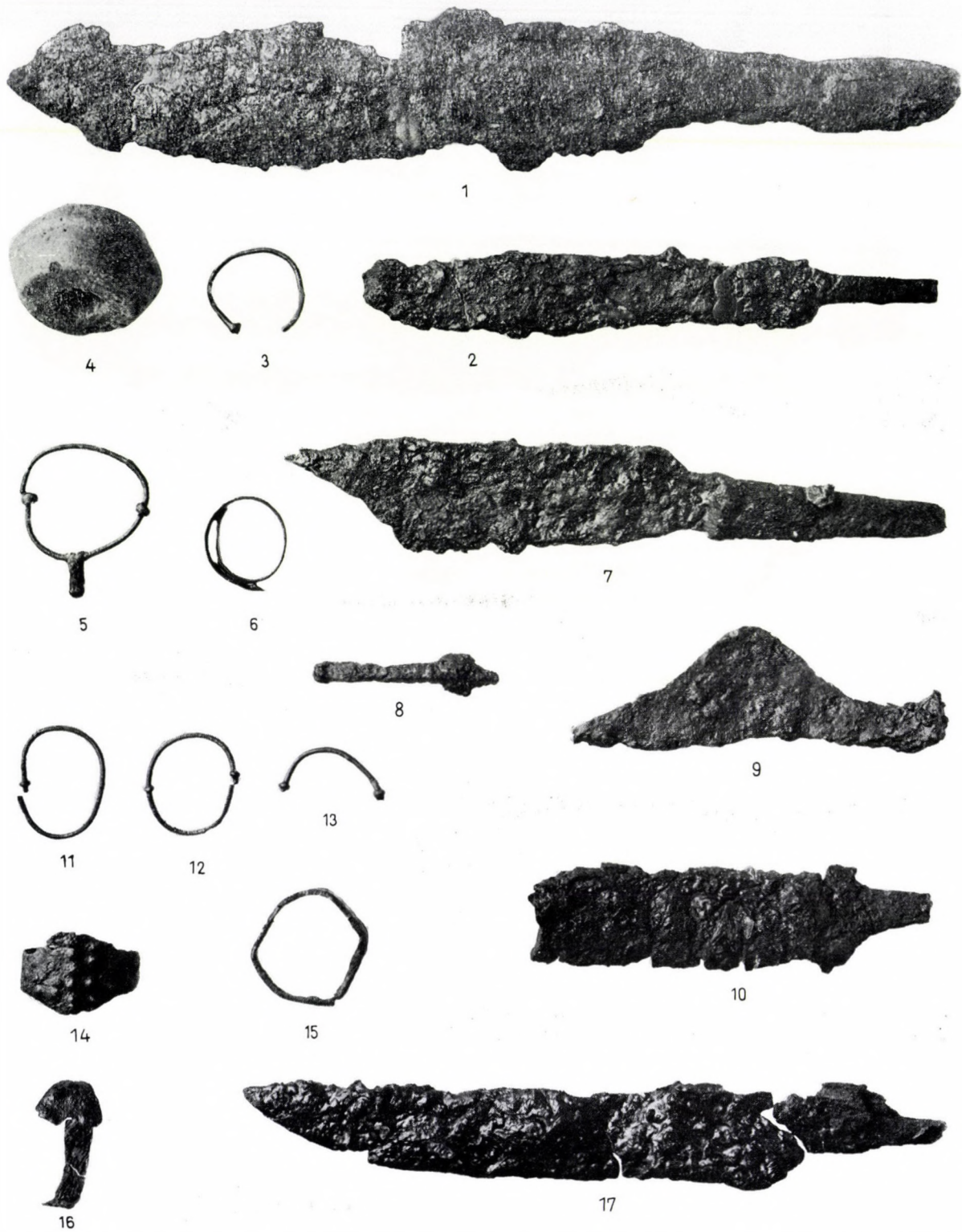
7. tábla. 1—3: 20. sír; 4: 21. sír; 5: 23. sír; 6—12: 30. sír

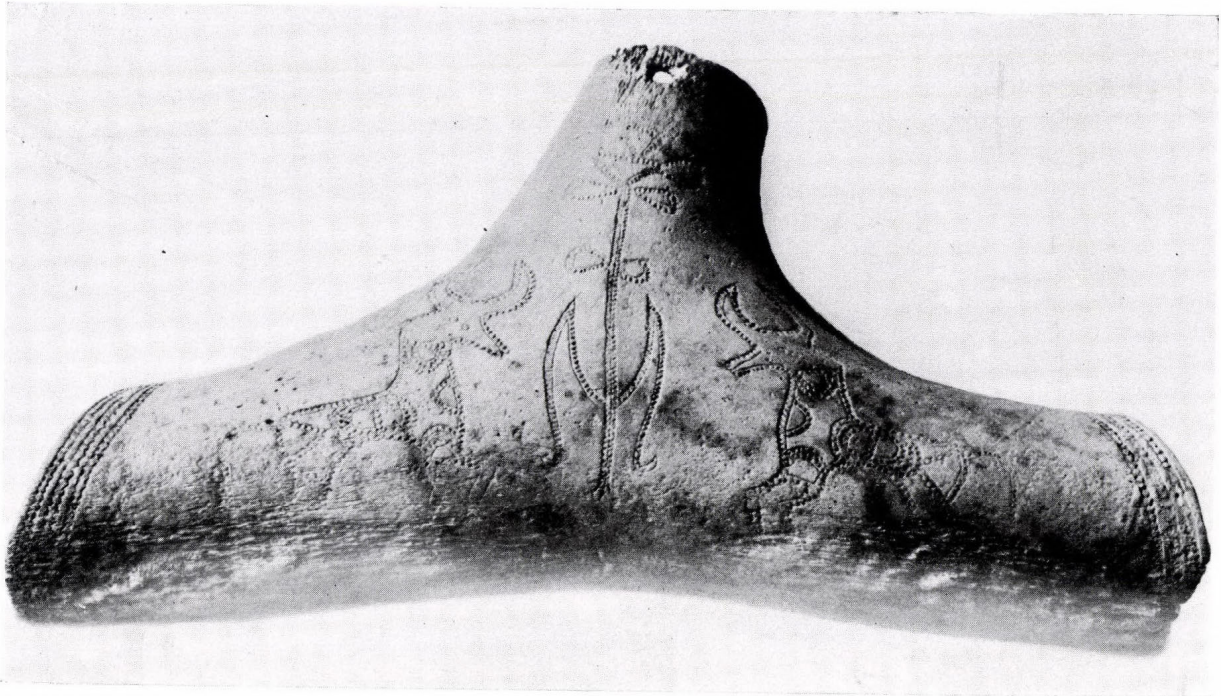
8. tábla. 1-8: 25. sír; 9-10: 29. sír

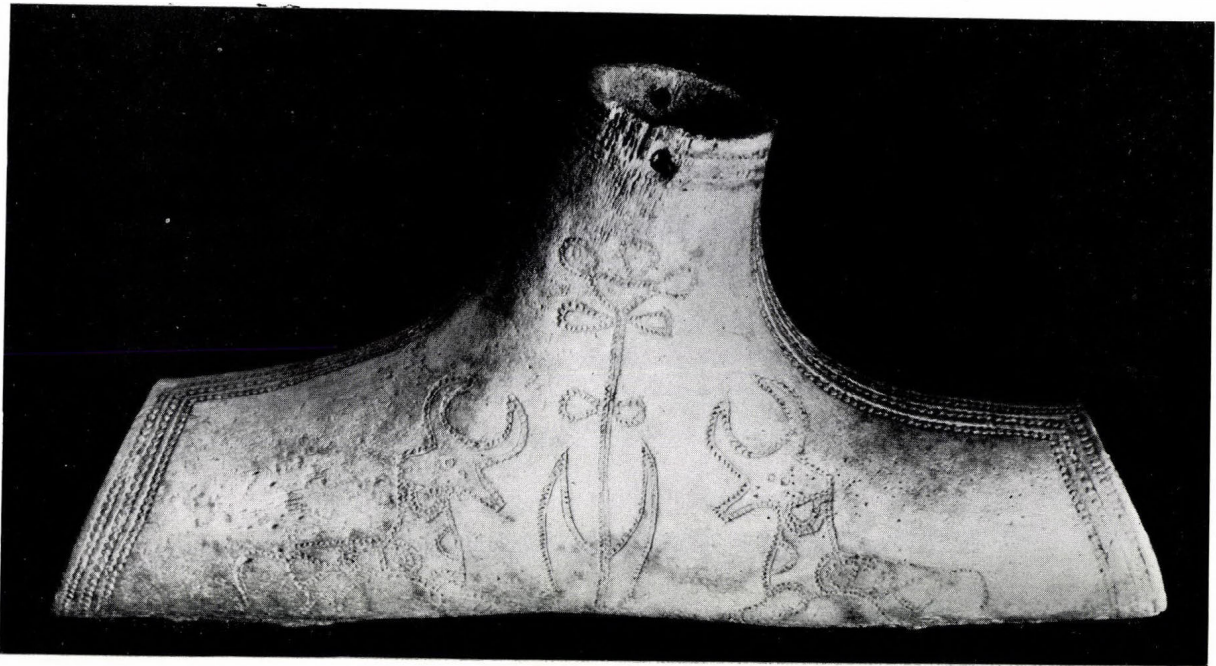
9. tábla. 1-5: 33. sír; 6-19: 37. sír

10. tábla. 1: 32. sír; 2-4: 38. sír; 5-6: 41. sír; 7-9: 42. sír; 10: 46. sír; 11-15: 44. sír; 16-17: 48. sír

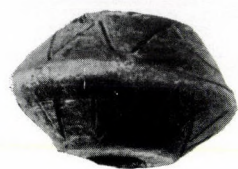

1

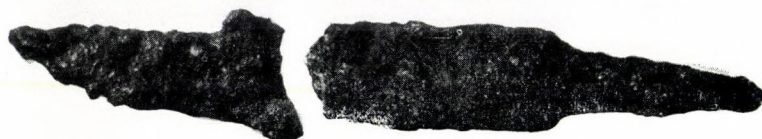

2

11. tábla. 1-2: 48. sír

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

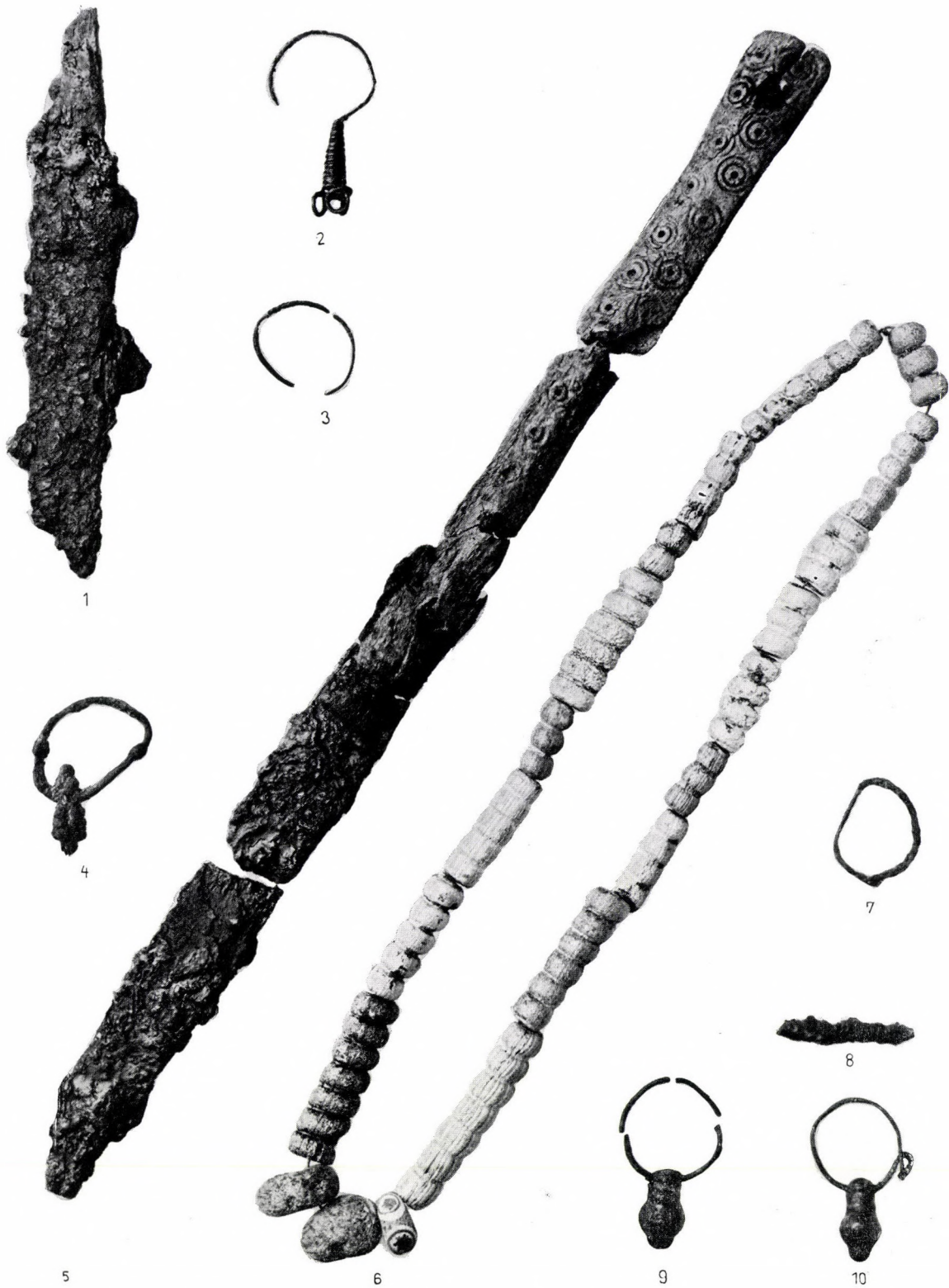

11

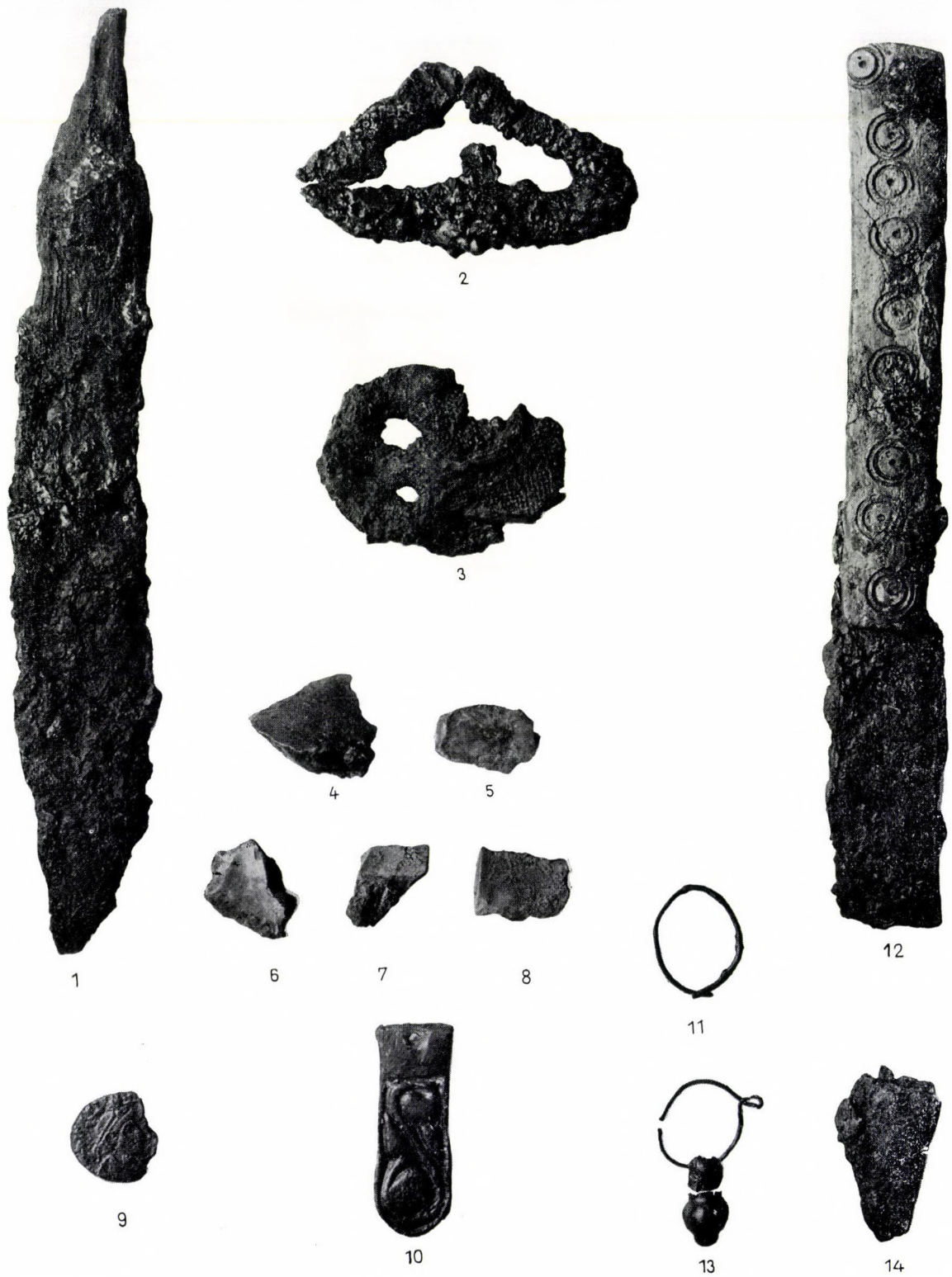

12

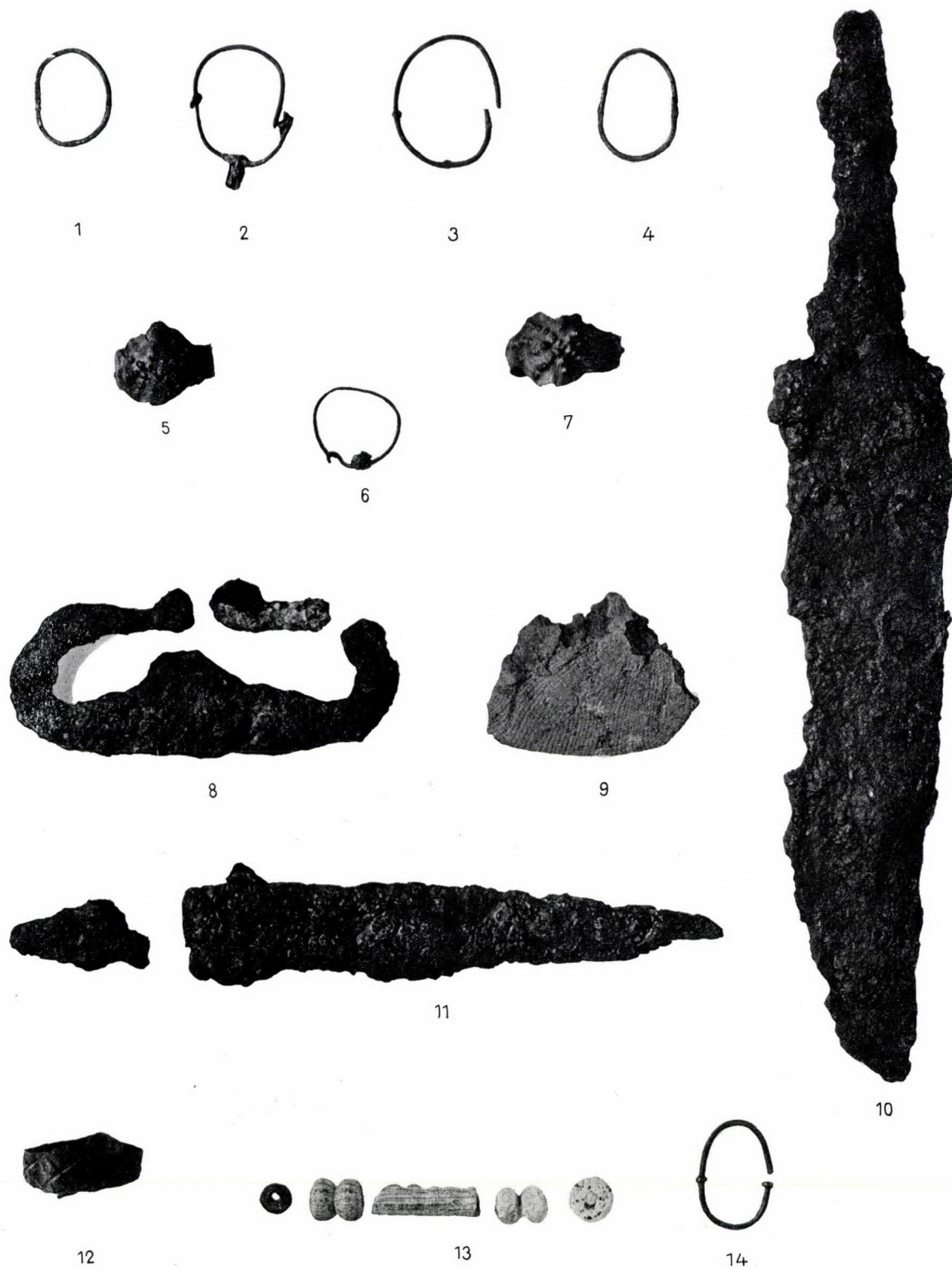
12. tábla. 1—8: 50. sír; 9—10: 51. sír; 11: 52. sír; 12: 71. sír

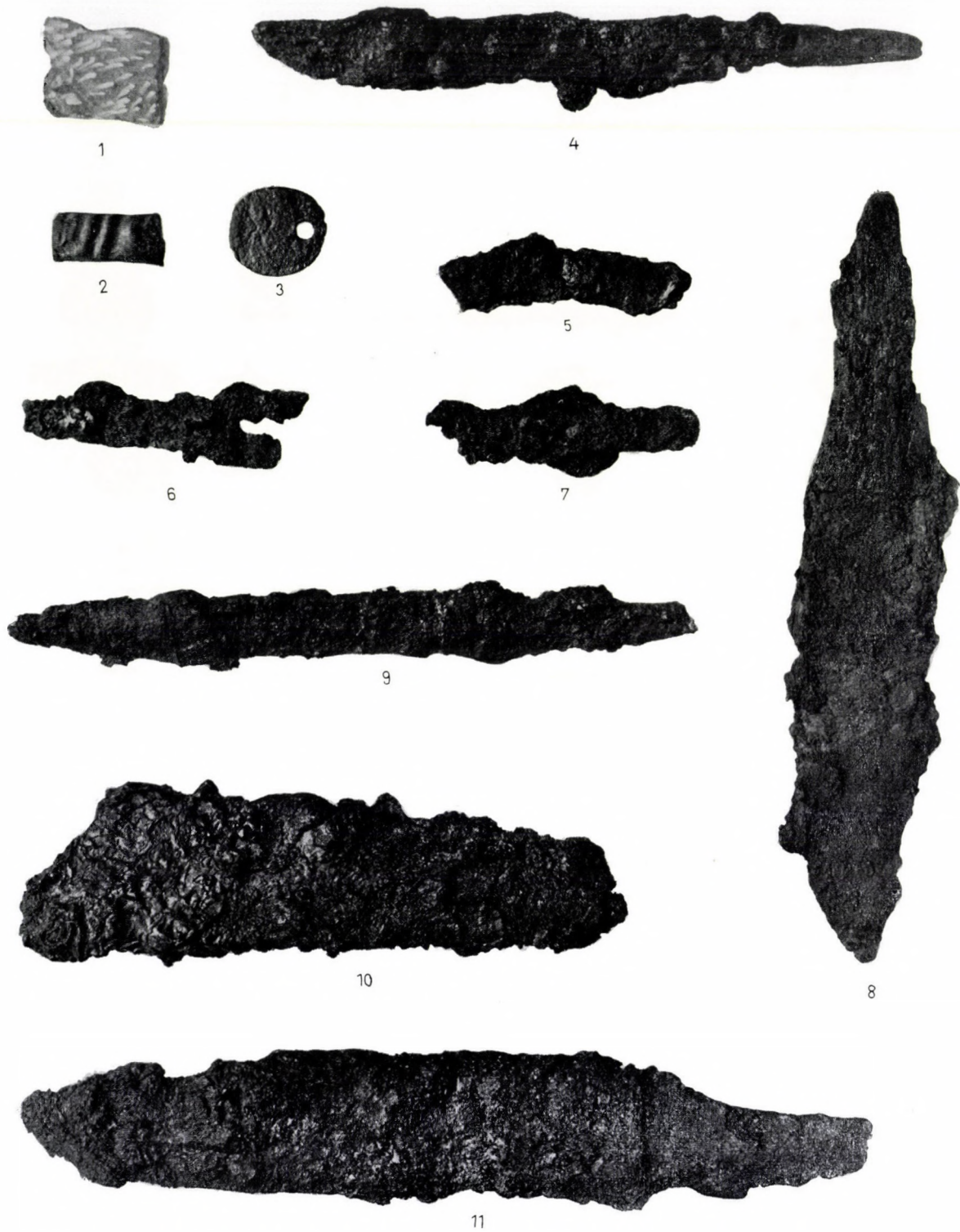
13. tábla. 1-3: 54. sír; 4: 53. sír; 5-6, 8-10: 59. sír; 7: 55. sír

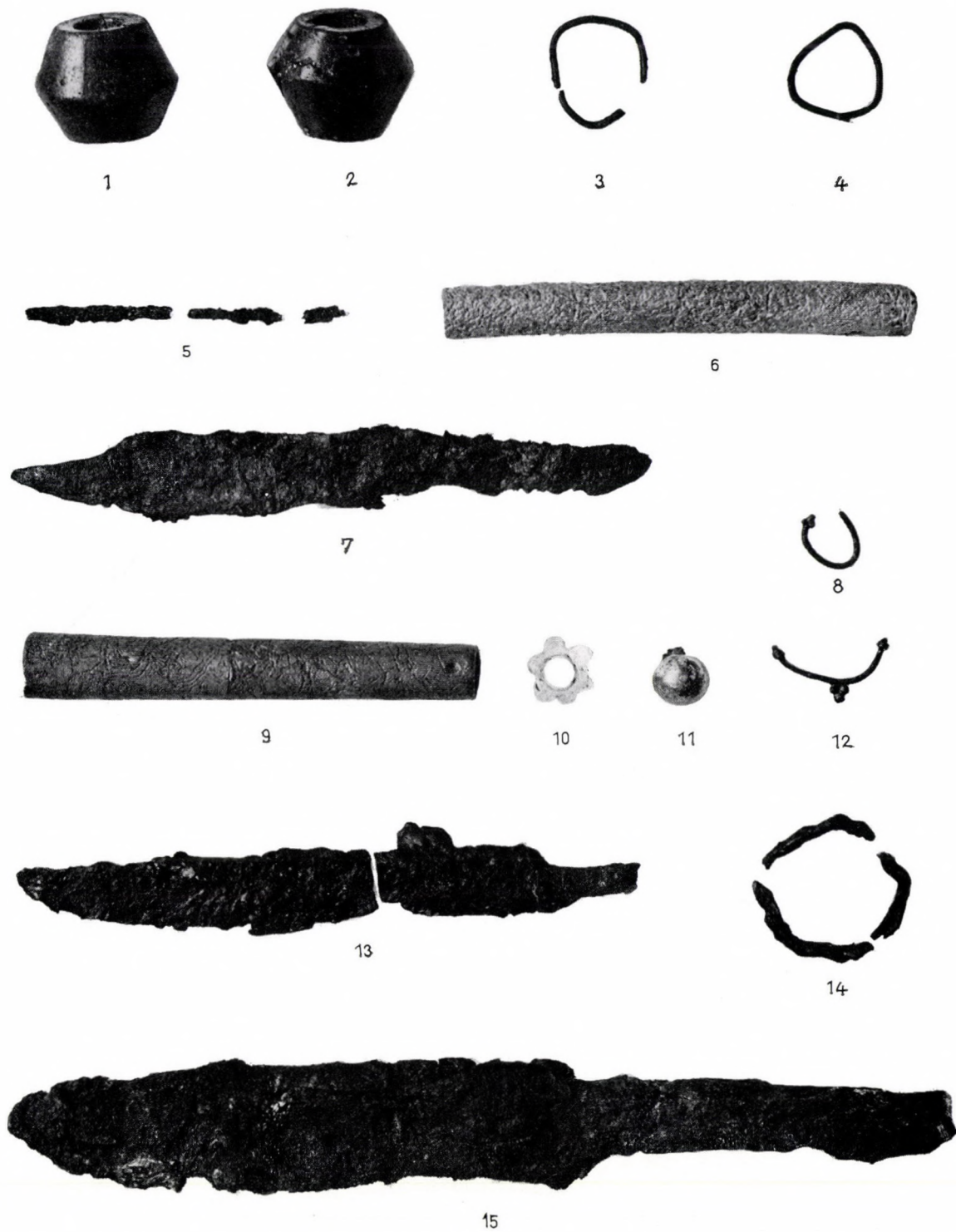
14. tábla. 1–10: 60. sír; 11–14: 62. sír

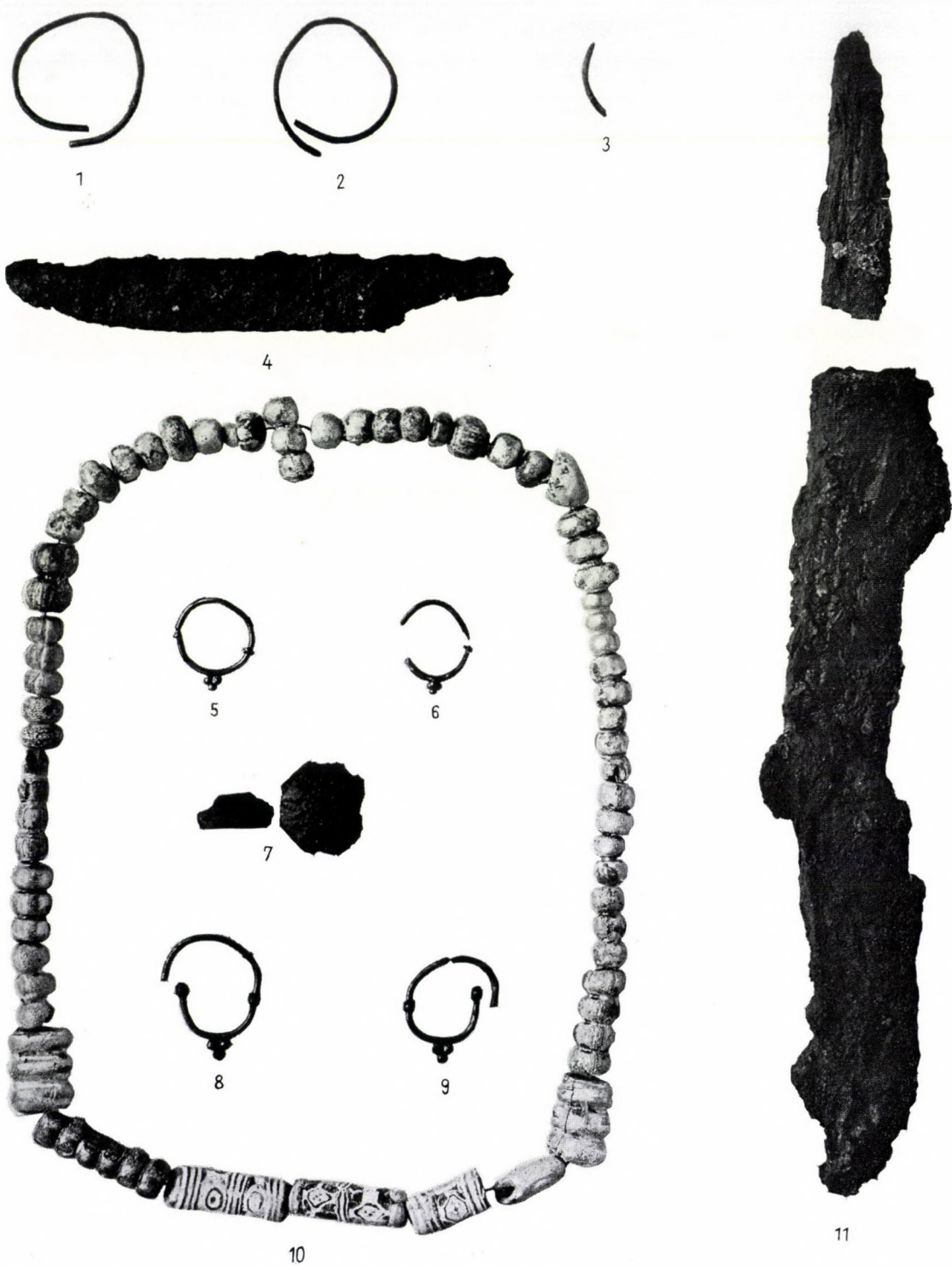
15. tábla. 1-4: 61. sír; 5-7: 65. sír; 8-10: 63. sír; 11: 64. sír; 12-14: 67. sír

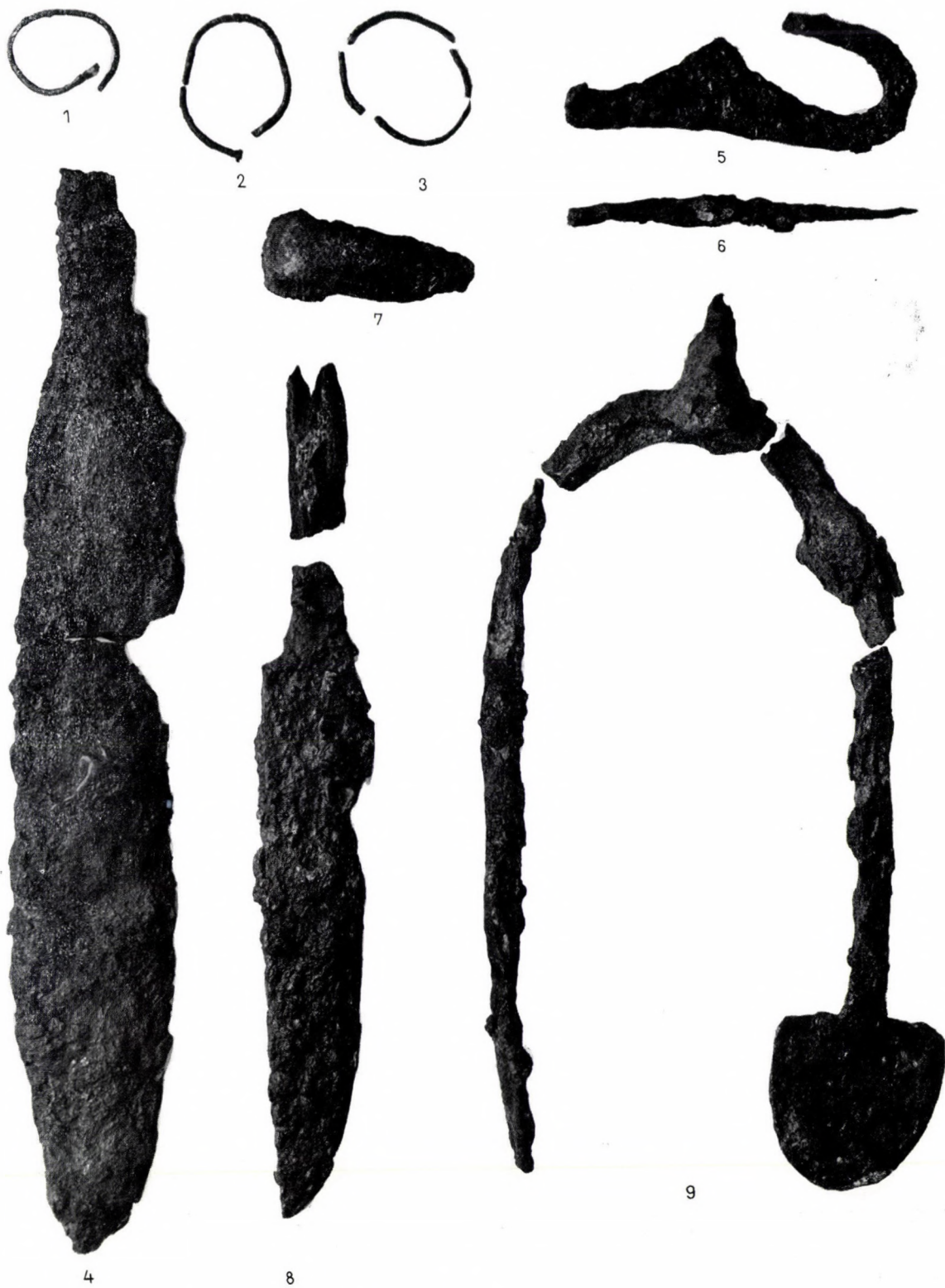
16. tábla. 1-4: 68. sír; 5-8: 72. sír; 9: 76. sír; 10-11: 78. sír

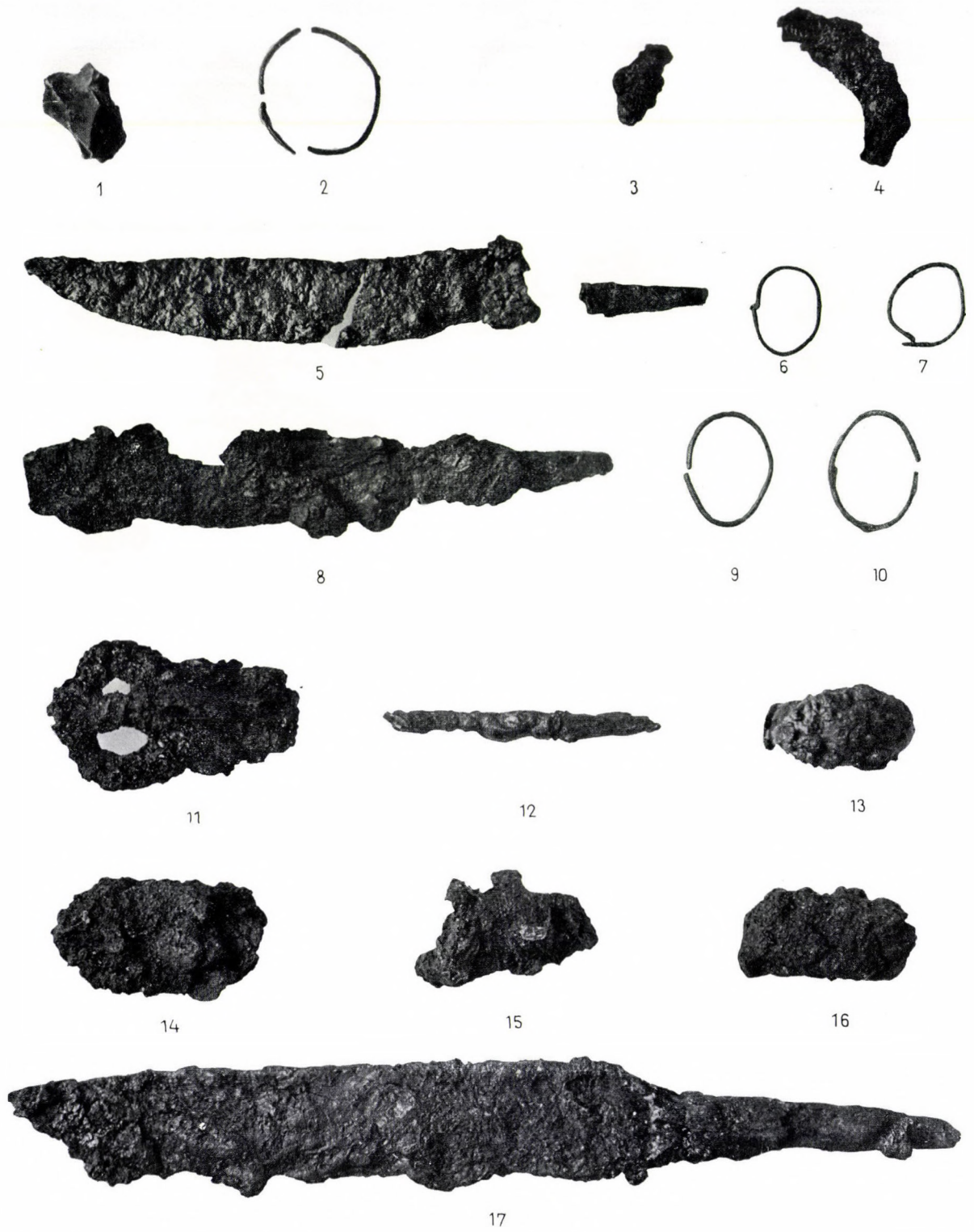
17. tábla. 1—7: 79. sír; 8—14: 80. sír; 15: 84. sír

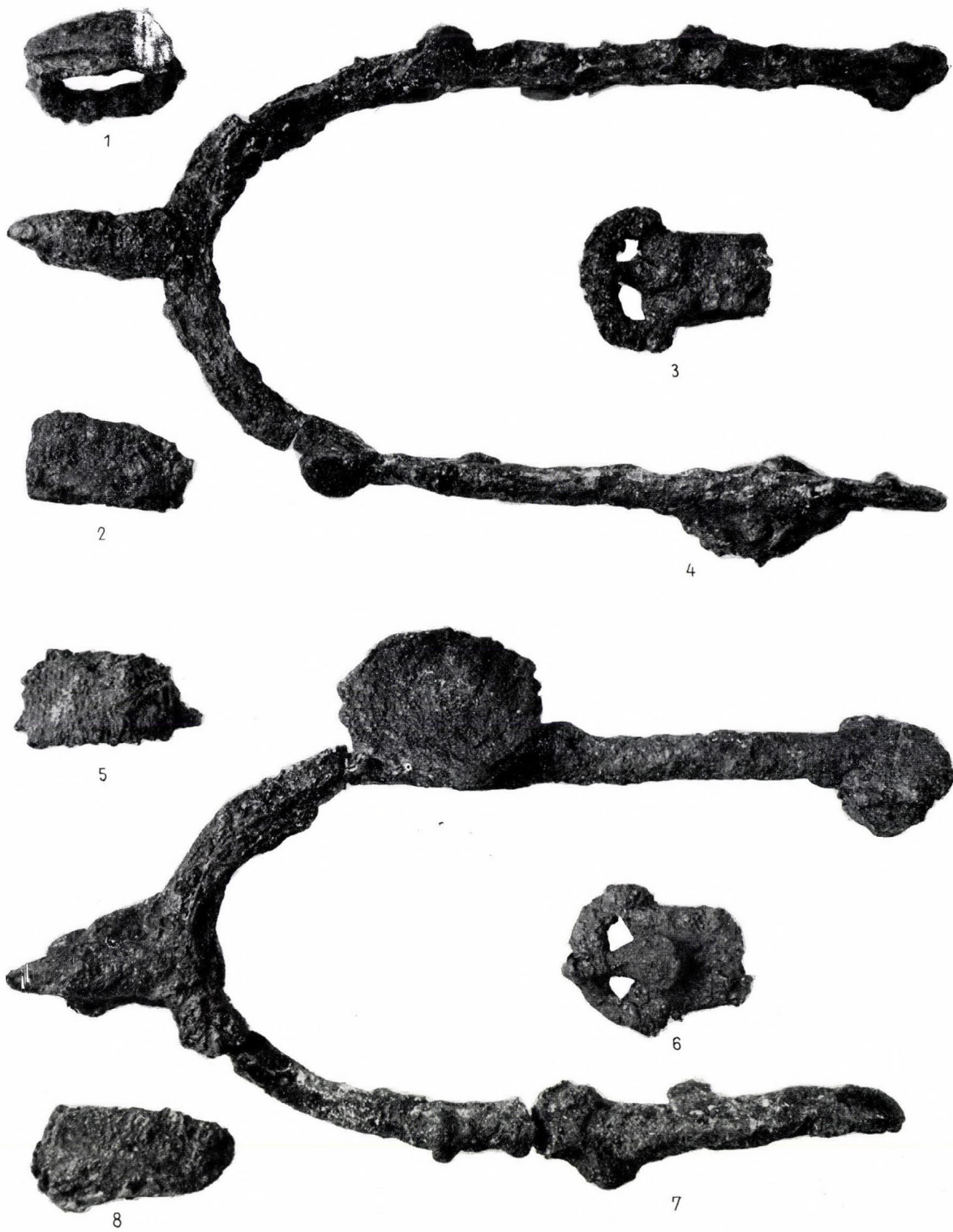
18. tábla. 1–2: 81. sír; 3: 89. sír; 4: 86. sír; 5–11: 88. sír

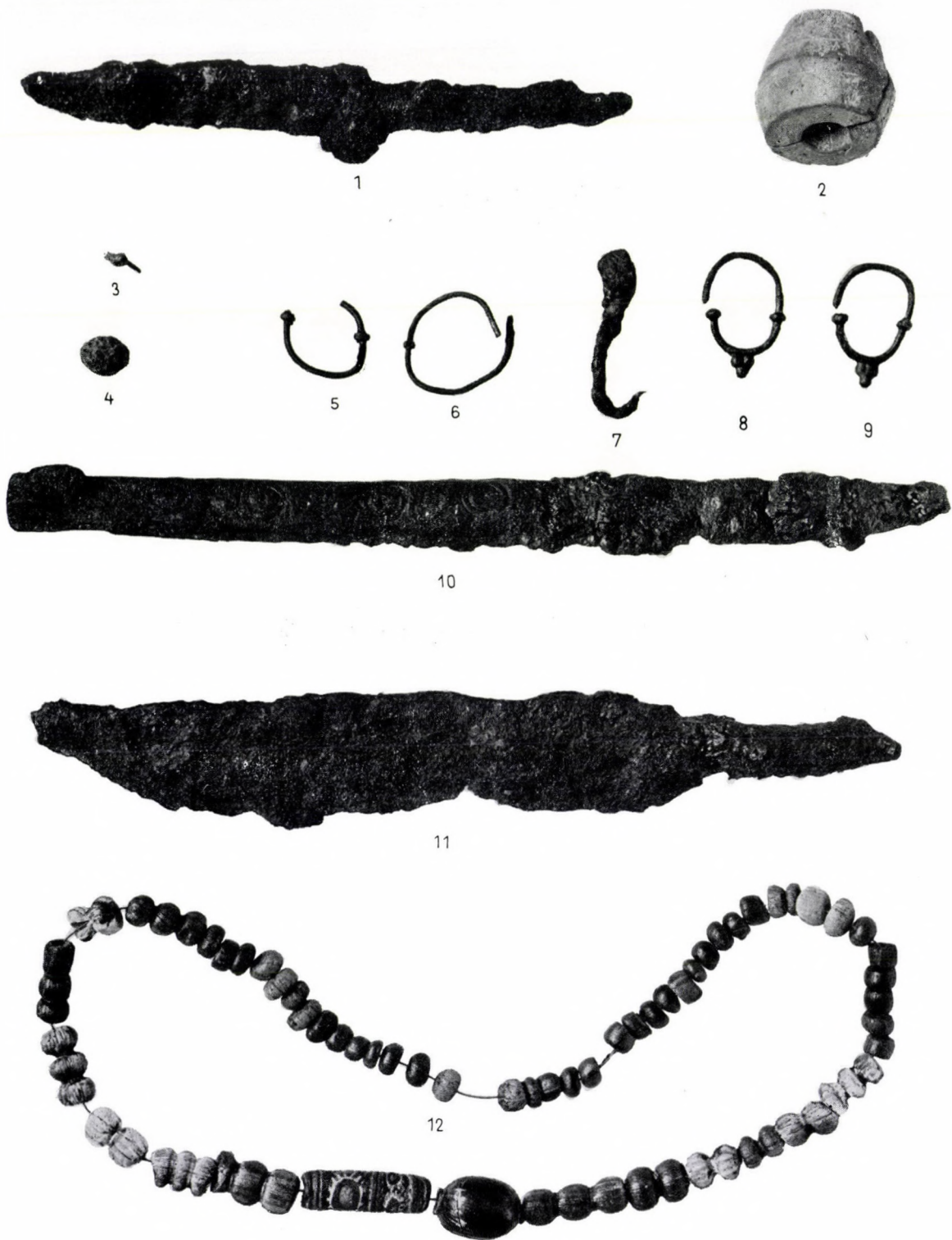
19. tábla. 1: szórvány; 2-4: 91. sír; 5-9: 92. sír

20. tábla. 1-2: 93. sír; 3-4: 94. sír; 5-7: 95. sír; 8: 97. sír; 9-10: 96. sír; 11-17: 100. sír

21. tábla. 1—8: 100. sír

22. tábla. 1-4: 101. sír; 5-6: 102. sír; 7-10: 103. sír; 11: 105. sír; 12: 107. sír

1

2

3

4

5

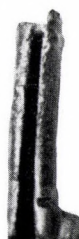
6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

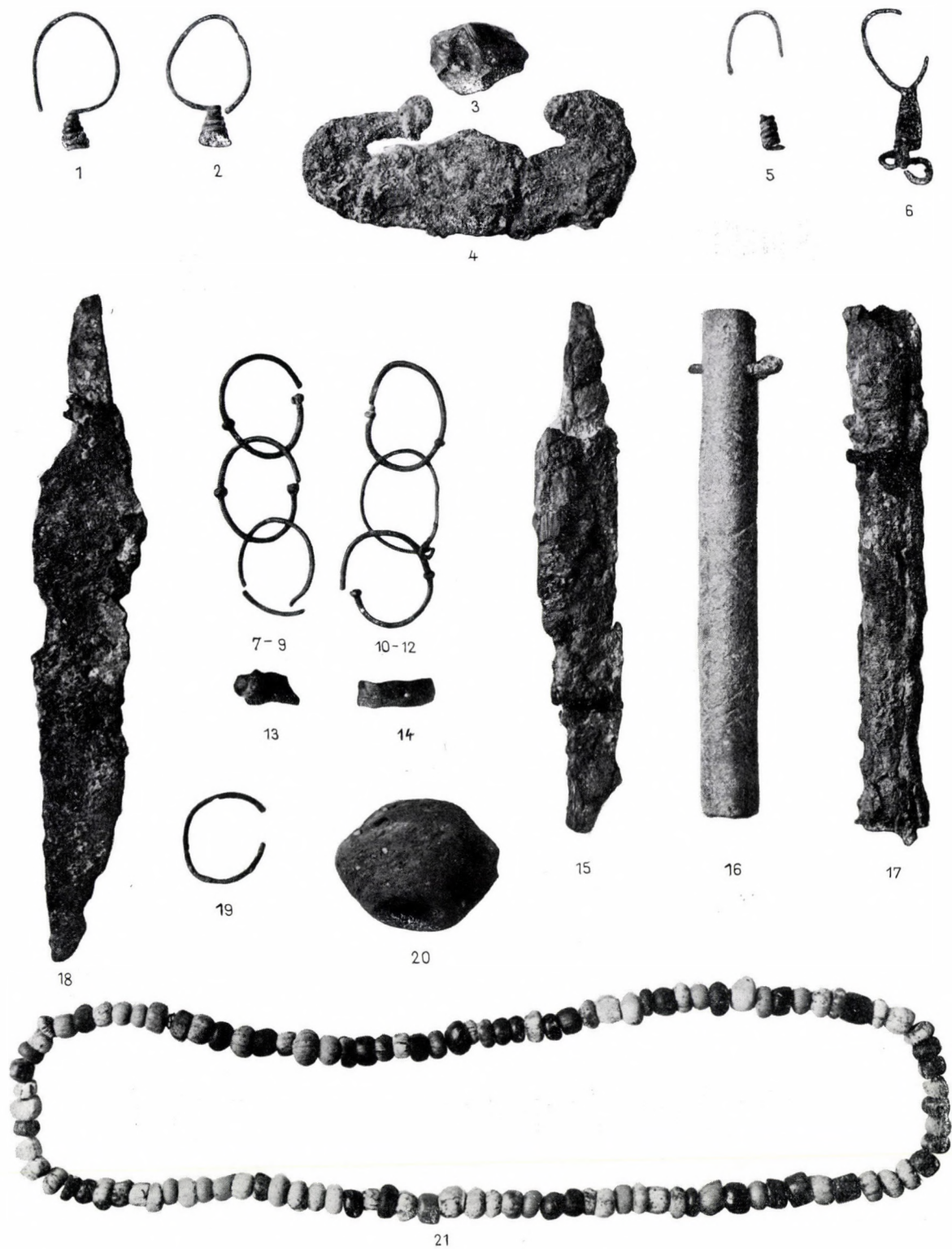

18

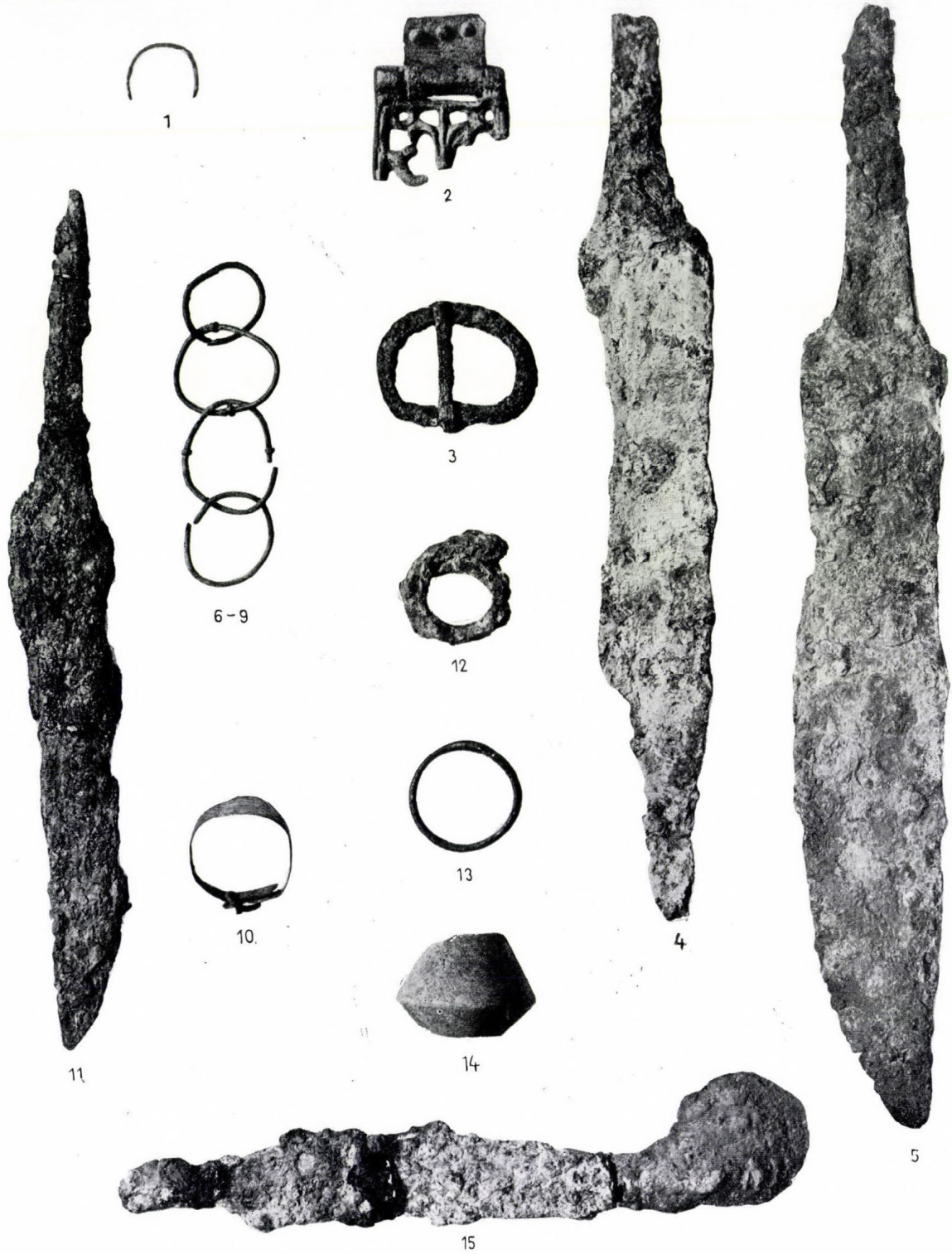
23. tábla. 1-4: 110. sír; 5-10: 109. sír; 11-18: 111. sír

24. tábla. 1–10: 115. sír; 11–12: 119. sír; 13–15: 120. sír; 16: 122. sír; 17: 123. sír;
 18: 121. sír; 19: 124. sír

25. tábla. 1-2: 126. sír; 3-4: 127. sír; 5-17: 129. sír; 18-21: 130. sír

26. tábla. 1: 132. sír; 2: 134. sír; 3-4: 133. sír; 5: 138. sír; 6-11: 142. sír; 12: 141. sír;
13-15: 145. sír

27. tábla. 1: 111. sár; 2: 48. sár; 3: 92. sár; 4: 7. sár; 5: 84. sár; 6: 1. sár; 7: 60. sár

28. tábla. 1: 82. sír; 2-3: 5. sír; 4, 6: 127. sír; 5: 8. sír

1

2

3

4

5

6

29. tábla. 1: 132. sír; 2: 128. sír; 3: 30. sír; 4: 78. sír; 5: 16. sír; 6: 37. sír

1

2

3

4

5

30. tábla. 1: 30. sír; 2: 86. sír; 3: 13. sír (a); 4: 32. sír; 5: 8. sír

1

2

3

4

5

31. tábla. 1: 59. sír; 2: 105. sír; 3: 13. sír (b); 4: 71. sír; 5: 38. sír (a)

1

2

3

4

5

6

32. tábla. 1: 60. sír; 2: 103. sír; 3: 93. sír; 4: 46. sír; 5: 112. sír; 6: 7. sír

1

2

3

4

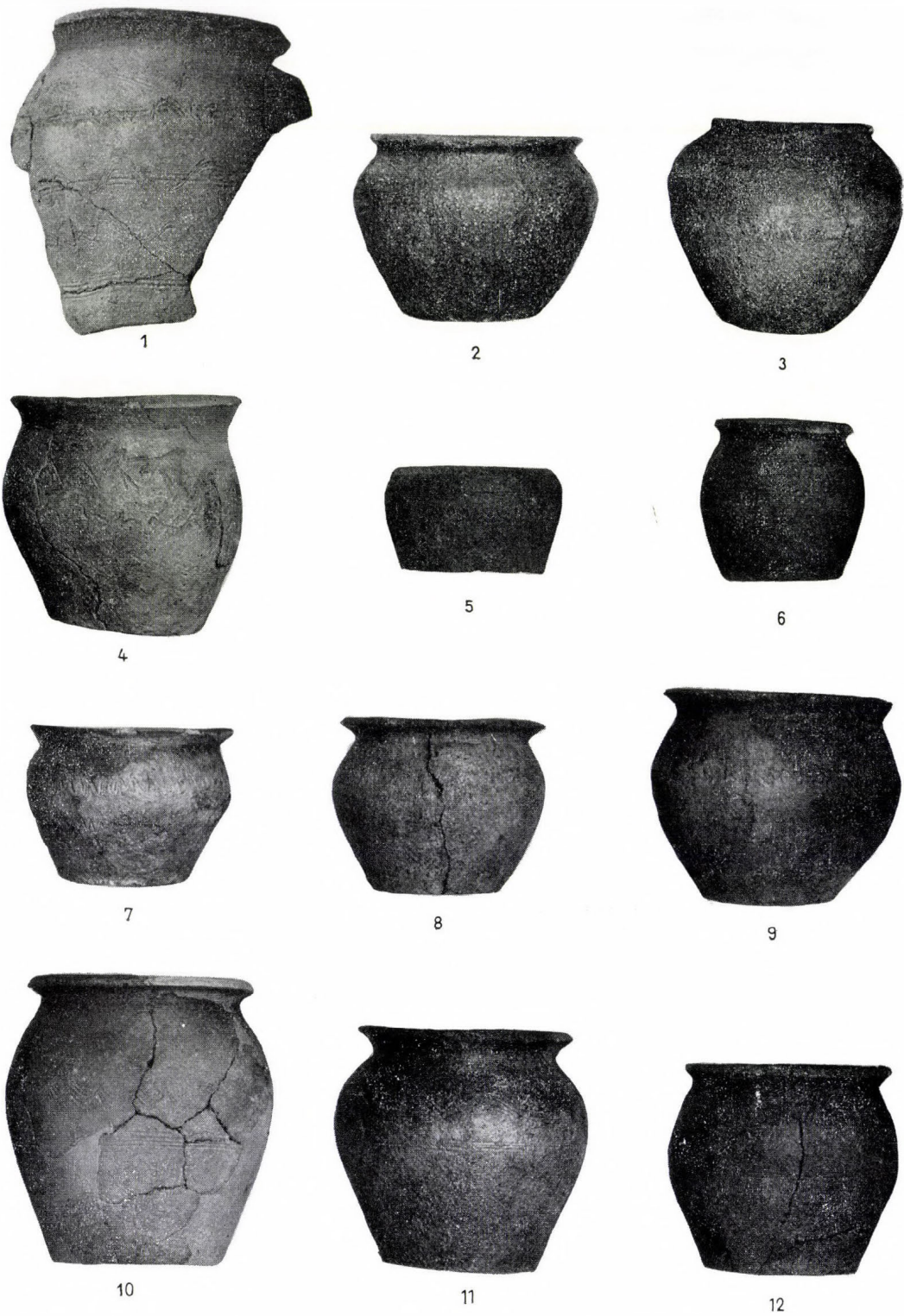

5

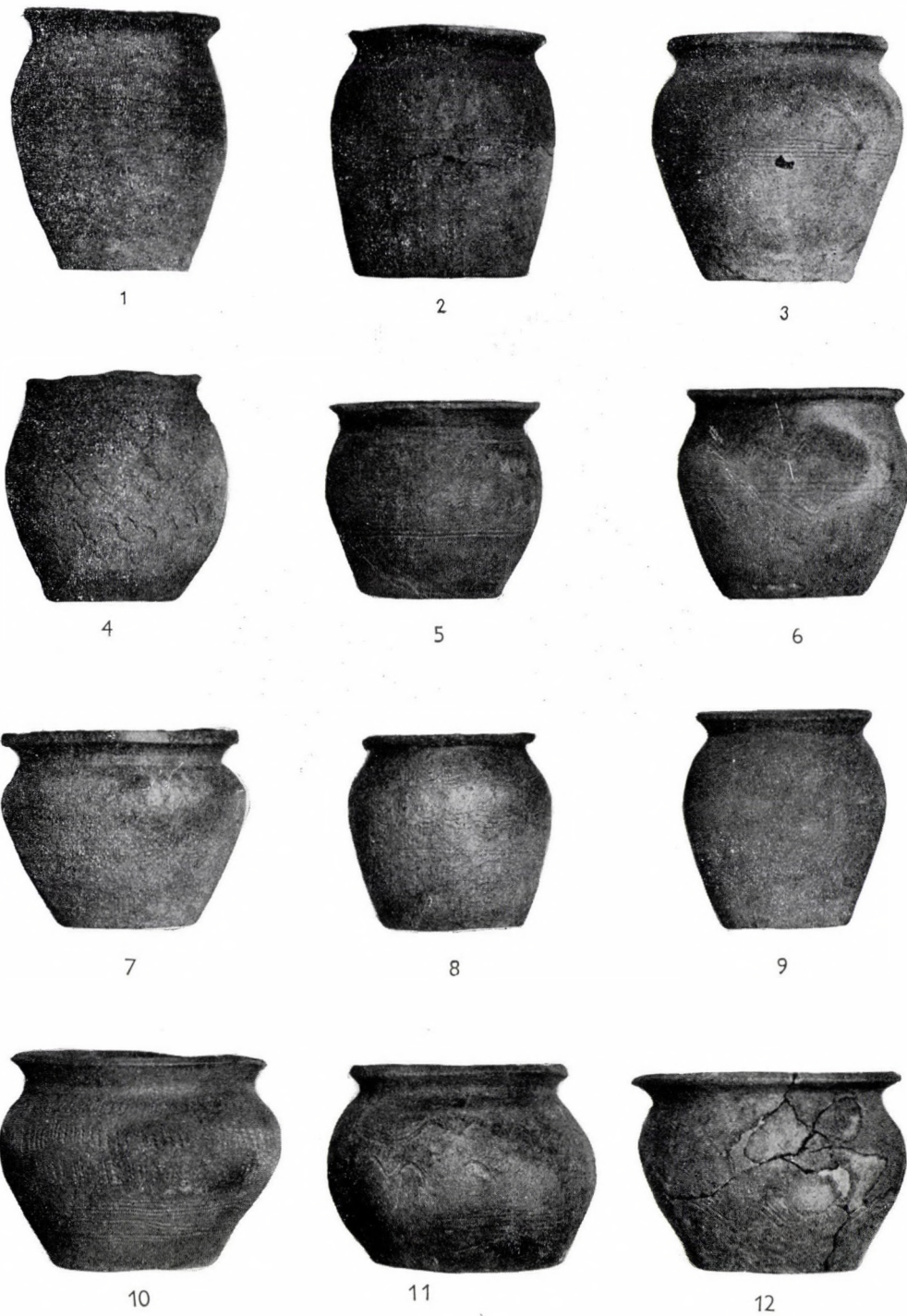

6

33. tábla. 1: 55. sír; 2: 62. sír; 3: 101. sír; 4: 64. sír; 5: 69. sír; 6: 115. sír

34. tábla. 1: 116. sír (b); 2: 125. sír; 3: 126. sír; 4: 141. sír; 5: 38. sír (b); 6: 31. sír; 7: 108. sír;
8: 40. sír; 9: 119. sír; 10: 50. sír (a); 11: 67. sír (a); 12: 50. sír (b)

35. tábla. 1: 122. sír; 2: 98. sír; 3: 67. sír (b); 4: 109. sír; 5: 34. sír; 6: 83. sír; 7: 77. sír; 8: 12. sír; 9: 85. sír; 10: 81. sír; 11: 4. sír; 12: 116. sír (a)

36. tábla. 1: 86. sír; 2: 79. sír; 3: 38. sír (a); 4: 30. sír; 5: 98. sír; 6: 38. sír (b); 7: 93. sír; 8: 101. sír; 9: 50. sír (b); 10: 81. sír; 11: 141. sír; 12: 46. sír; 13: 31. sír; 14: 85. sír; 15: 67. sír (b); 16: 60. sír; 17: 40. sír

THE CEMETERY OF SOPRONKŐHIDA IN THE 9th CENTURY

(SUMMARY)

In the Teich fields of Sopronkőhida graves were discovered when a ditch was dug out for irrigation purposes in 1951. Eleven graves were saved from destruction by Béla Szőke at that time. His report published in 1955¹ called our attention to the characteristically 9th century finds (Fig. 37).

In connection with a 9th century research problem we were glad to undertake the full excavation of the cemetery,² and in the course of these operations opened up 15 graves in 1956 (Nos 12–26), 11 in 1957 (Nos 27–37), 51 in 1958 (Nos 38–88), 36 in 1959 (Nos 89–124), and 21 in 1960 (Nos 125–145).³ On the site of the cemetery also 11 minor and major pits were found, 8 of which originated from the 9th century, while one was prehistoric and two of uncertain origin. With 145 graves uncovered we can consider the cemetery as fully explored (see map of the cemetery).

Already in the course of our investigation we reported on some of the peculiarities of the burials and the finds.⁴ This summary gives account of our most important observations and of the conclusions drawn from them.

a) The map drawn up in the course of the excavations shows that *the graves formed three groups*: a larger one in the centre and two smaller ones, east and south resp. of the former. All the three groups show that the cemetery grew from the western centre towards the east, thus the three groups extended fan-wise and only one or two graves lay farther west from the western centre. Compared to this, the southern group exhibited a certain difference. This part lies in the area of the pits dug at the time of the rescue excavation (Béla Szőke) for the purpose of procuring earth, and of the concrete lock of the high bank which cannot be properly excavated. The northern group and the central group are entirely excavated, which makes it possible to apply the conclusions drawn from them also to the southern group. In the central group the *early centre* is formed by grave No. 16 together with grave No. 103 in front of it, and graves Nos 18 and 105, in the same row as grave No. 16.

The *graves* dug for adults are, on the whole, of a large size, but graves Nos 16 and 29 in the central group stand out also in this respect; grave No. 16 is 331 cm long and 220 cm wide (measured immediately below the humus). It is obvious that the people settled in Sopronkőhida buried their principal in this grave. Among the adults buried around him in a semi-circle the man in grave No. 105 — with a fractured thigh — and the man in grave No. 18 buried with arrows must have belonged to the entourage of the chief (with little grave furniture!). Grave No. 103 is one of the earliest interments of the community settled there; the middle-aged female interred there may have been the chief's wife.

Let us follow on the map of the cemetery the extension the east of graves Nos 103 and 16 mentioned above, lying in the west-east axis, to throw a better light on the males lying along the axis of the central group of graves. The line runs as follows: 16, 37, 29, 30, 48 and 32.

In the course of uncovering the larger-sized graves and therefore also in most graves of the central group lying along the central axis mentioned (16, 29, 37, 48 and 103) *parts of animal heads* were found before the skeletons were reached. These consisted in 19 cases of the horned cranial part of cattle skulls, and in one case (72) of a similar skull part of a sheep. They were found most frequently in male interments (9, 16, 37, 48, 63, 64, 92 and 100) or in the graves of 15–16-year old youths — probably already initiated — (29, 72 and 123), and in two cases — judging from the grave furniture — by the skeletons of male children (21 and 135); apart from them they were found only in the graves of elderly women (25, 59, 62, 103, 110, 130 and 136). In six cases they turned up with women over 55, in one case (103) in the grave of a woman who had died around the age of 45.

In grave No. 59, when opening up the cattle skull part, a fraction of an iron needle was found, from which it can clearly be concluded that the part of the skull bearing the horns had been sewn back into the skin of the flayed animal. The needle broke when it got caught in the cranial bone. The

above facts confirmed our view that the coffins of the deceased had been covered at the time of the interment in animal skins to which there also belonged the part of the skull bearing the horns of the animals. This blanket with animal head, cattle "mask" and in one case sheep "mask" had been placed at Sopronkőhida on the coffins in a way that the animals' horns lay above the leg of the deceased. In the case of one grave, the workers employed by Béla Szóke, may have erroneously remembered that the horns lay around the head, although at Zsitvabesenyő, too, the animal head part was found close to the human skull.⁵

The light-coloured sandy soil preserved comparatively well the traces of the decayed *coffins*, in the form of coloured streaks. Coffin marks could be observed in two thirds of the graves, but of course some more might have disappeared without trace in graves of lesser depth. In deeper graves, too, coffin marks were frequently found only in some places, while in the greater part of the grave they had disappeared or become mingled with likewise coloured patches of burrowings made by animals. At some of the graves it was from the position of the objects placed round the skeleton that we were able to conclude on interment in a coffin.

b) In the course of the excavation of the cemetery a considerable number of sherds and *vessels* were found. Some of them were garbage of the one-time settlement, others originated from the oval pits, but most of them were placed beside the regularly buried bodies. The latter were found outside coffins, in coffins, and in the graves of men, women, and children alike (Figs 19—24).

The pots of the cemetery of Fenékpusztá, which are of a similar age and nature, were grouped by Ágnes Cs. Sós according to the quality of the material used in making them:⁶

1. pots made of material mixed with rough limestone grains, 2. fine-grained, 3. mixed with micaceous material, and 4. made of fine-slucied material. Compared to this grouping, those made of good, fine-slucied material were absent from among the vessels found at Sopronkőhida. They were all made of materials thinned with either bigger or smaller grains or micaceous and granular material. These types of vessels are characteristic of the work of the potters of western Pannonia in the 9th century.⁷

c) *The weapons found in the graves of men and children* throw light upon the role of the small Sopronkőhida community, settled on the territory of the Frankish county which had been formed between the Rába and Danube rivers. The weapons resemble western types,⁸ and differ from the traditional manner of making and form of Avar weap-

ons. As already mentioned, among the big families of the clan buried there, those buried in the central group played the main role. This was quite apparent from the distribution of the weapons. In the central group we found people buried with swords, arrows, axes and spears, while those in the northern and southern groups had been buried only with spears. This distribution of arms alone indicates that the leader of the small community which had established itself in the south-western corner of Lake Fertő, at one of the stone-bridges of the war road running between Carnuntum and Savaria, must be sought in the central group of the graves.⁹

Spurs were found in graves Nos 1, 92, and 100. Only in the latter were both spurs found, together with the buckle of the strap, the strap-ends and the strap loops belonging to them. Similarly to the specimen of the Carolingian period, these spurs were made with conical spikes, long stems and with shovel-shaped end closing in a semicircle.¹⁰ Traces of small nails at their ends show the way in which they were fastened. On the photograph of the specimen brought to light from grave No. 92, one of the stems, turned inside out, shows well the shovel-shaped end. On the strap belonging to this lone spur there had been a longish, jointed, triangular iron strap end. According to the evidence of the map of the cemetery the time when the spurs were deposited cannot differ greatly from the time determined by V. Hrubý, who dates them in the middle of the 9th century.¹¹

The places where the belt *buckles* were found correspond to those of the weapons, that is to say along the axis of each group, or north of it.

A cast bronze *big strap end* belonging to a belt was found in grave No. 16 between the thigh-bones, in a position as it may occur in use, fixed to the strap. This type is known from the later period of Avar cemeteries: cast, perforated, decorated with lilies, with two protruding extensions for fastening. Such big strap-ends occur in the plain in north-west Hungary, in the eastern part of Transdanubia and, moreover, even in the Great Hungarian Plain.¹² With the man buried in grave No. 16 it was the maintenance of Avar customs that may have accounted for its use. In grave No. 60 there was a cast bronze Avar small strap end decorated on one side with a so-called S pattern. The strap extending into its short socket was fixed to it by a nail. The possibility cannot be excluded that it was used with the closing or fastening strap of the sabretache and that was the reason why it was put near the Roman medal and flint-stones. In No. 134, the grave of a child, there was a fragment of an Avar cast bronze big strap end. This perforated lily-patterned fragment is more ornate and of

finer execution than the one found in grave No. 16.

From grave No. 78 in the northern group, where a man lay with a spear, a *razor* was found. It is unusual in graves of the Avar age, but can be found in the 9th century cemeteries referred to. This so-called new-type razor consists of two long blades put between iron plates, broadening out towards one end. The one found in the Keszthely–Fenekpuszta cemetery man's grave No. 30 is described by Ágnes Cs. Sós as a sheathed knife,¹³ but Budinský-Krička clearly demonstrates the purpose of the blade visible between the two iron cover-plates as a razor, and also describes it as such.¹⁴ *Rings* were often found on the fingers; particularly on those of the men and youths buried with arms.

On the basis of the above we were able to establish that Sopronkőhida had been inhabited by people in the service of the Franks, whose arms and equipment corresponded to those used along the eastern border of the Franks, but Avar traditions and contacts nevertheless remained demonstrable.

d) In No. 48, a man's grave, also a three-pronged decorated case (*salt-holder*) made from stag antlers was found (Figs 25, 26). We do not consider all such cases exclusively male equipment, but they were mostly found in the graves of men, and in our cemetery, too, it was found in the grave of a man with spear (warrior) — probably head of a family — and therefore we discuss them among the equipment for men.

With animal-breeding peoples, herdsmen had to carry salt and spices for days and even weeks, and therefore the cases in which they were kept were often made from materials protecting their content well against moisture: from horny matter, wood, antlers, and bones. These are frequent among the relics of the Avar age.¹⁵

e) Among the *female grave furniture* several types of objects indicate the important role of women in manual labour and work around the house.

With women we consider also *the knife*, used for preparing food, as a working tool. This definition is sustained best by the so-called fish-chopping (fish-dressing) knives with a long bone handle and short blade, which were found in the graves of women best supplied with grave furniture. No such antler-handled knives were found in graves of young women and girls. In areas under Franko-Bavarian influence similar ones were found also elsewhere (Fig. 27).

The *sickle* found in grave No. 111 may also have served the purpose of securing food.

Spindle buttons were found in graves Nos 8, 13, 38, 50, 79 (2), 101, 110, 115, 130 and 145. All of them had been made on wheel and were of a double

cone-frustum type; with those found in graves Nos 8, 79, 101 and 145 a lower and a higher cone-frustum member fit together, while at the others the two members are approximately of the same height.¹⁶

The *needles* are simple iron sewing needles, or somewhat thicker, punch-like tools. Needles were found in graves Nos 25, 33, 59, 79, 80 and 129.

Needles were often put into cylindrical needle-cases. In contrast to the lathe-turned Avar bone needle-cases, those listed above were made from simple smooth birds' feet (25, 79, 80), only in grave No. 129 were iron and bronze needles found.¹⁷

The implements enumerated do not demonstrate well enough all the various kinds of work women had to do, but they indicate them, as compared to the role of men.

The jewellery of the women is characterized rather by simplicity than richness. The most frequent type of jewellery are *ear rings*. Concerning these we can observe that part of them belongs to a type, frequent in the material of the Avar age and in the cemeteries of the late Avar age,¹⁸ while others are distinctly different from the Avar-age finds, and belong to the group of ear rings, in fashion in the Karantan-Slovenian area from where they found their way to the territory of the Frank county.¹⁹ This, too, proves that following the Avar campaign of Charles the Great, western trade and goods, penetrated the economic life of Transdanubia.

After the ear rings mention must be made in the first place of the *pair of pendants*²⁰ found by the skeleton of the girl in grave No. 115. It was between the string of pearls found around the girl's cervical vertebrae, placed in such a way that one of them may have hung in front of the chest, the other one behind and, as a result of earth pressure, must have slipped towards the right of the chest and towards the left of the shoulder. The double-curved pendant had been tied among the pearls by a pearl-shaped metal piece.

Strings of pearls were found around the necks of the women buried with richer grave furniture, in graves Nos 25, 59, 88, 107, 110, 115 and 130. Among those buried with complete strings of pearls (7) two were girls (107, 115), while one (88) belonged to the latest interments, from the time, when Christianity had already been victorious and prevented a pagan burial rite. The rest (25, 59, 110 and 130) however, had been given interment with animal masks. It seems natural that complete strings of pearls belonged in the first place to the grave furniture of comparatively more distinguished women and their daughters who had been buried with exceptional care. One pearl each symbolized a necklace in graves Nos 50, 80 and 120. In graves

Nos 67 and 111 some single pearls were found from among the pearls of the necklace. Among the pearls we no longer found any of the melon-seed-shaped ones so characteristic of the late Avar period,²¹ but there were rod-shaped, jointed ones, the so-called compound pearls which are frequent, in the area of the Carolingian Empire,²² and some cylindrical millefiori pearls.²³ Among the compound ones also single pearls were found, mostly of a flattened spherical form.

With women *rings* were found much more often than with men. Here, too, decorated band rings closed by riveting are the most frequent, but there are also some plain ones of causal make.

We consider also as jewellery the *shirt-button* worn by the 46–50-year-old woman in grave No. 80.²⁴

Returning again to the most important points, let us add some further details to them.

From the literature and from the kind information given by Hungarian and foreign archeologists, we have been able to ascertain that interments with animal masks have, as yet, nowhere been found at such a high a percentage as at Sopronkőhida, and therefore the cemetery at Sopronkőhida is distinguished from the other cemeteries of the Avar and late Avar period primarily by its large number of interments with *horned cattle masks*. The coffins of a group of the bodies had been covered with the skin of horned cattle of which only the central parts of the truncated cranial bone left in it and the horns survived.

Truncated cattle skull parts of similar age were found at Sopron–Présháztelep,²⁵ Wartmannstetten,²⁶ Staré Město,²⁷ Zsitvabesenyő (Bešeňov),²⁸ Alattyán²⁹ in one grave each; complete horned cattle skulls were found at Kassamindszent³⁰ (Valaliký, Fig. 28 a–b) and in an early Avar grave at Mór–Akasztódomb.³¹ — Horned cattle cult is also indicated by the bull-headed drinking vessel of the Nagyszentmiklós hoard.³² (Fig. 29).

For lack of excavated Avar settlements it is difficult to prove the function of horned cattle masks in everyday life. Yet, we may draw certain inferences from the traditions of the shaman cult of the peoples in Russia and northern Asia. Furthermore among the Avar finds coming from Hungary there are two cast small bronze strap ends on which horned cattle masks can be seen with men (Fig. 30). They are kept at the Győr Museum, and were brought to light in the village Szőgye in Győr-Sopron county.³³ Although strap ends were described by N. Mavrodinov as belonging to the 7th and 8th centuries,³⁴ in the course of the development of fully excavated and mapped Avar cemeteries cast strap ends of similar quality and style

were put into graves at the end of the 8th and at the beginning of the 9th centuries. Therefore, as regards time and place, those of Szőgye are very close to the horned cattle masks of Sopronkőhida which covered the bodies. A horned cattle skull part, truncated in the same way as our examples, i. e. the remnant of a horned cattle mask was found by B. Krüger at Dessau–Mosigkau, in the corner of the largest house sunk into the ground.³⁵ This, along with the decoration on the strap ends of Szőgye, emphasizes particularly the role played by horned cattle masks in the religious life of ancient pagan people, while those of Sopronkőhida show that they retained their role also in the burial rites, in starting the deceased on their way to afterlife.

Relying upon Z. Rajewski's verbal communication we can mention a find (Wołyń-Grad), composed of animals' heads piled up in a dug pit.³⁶ The shaman clothes and animal masks playing a great role in pagan cults may have been collected by Christian priests at the time of the spreading of Christianity to the East.

We might add a further detail to the significance of animal masks used in pagan religious life: *the decoration of the antler salt-holder* found in grave No. 48. The form of the bodies of the animals, their feet, tails and carriage of the head, as well as the indication of the saddle and harness point to the *representation of horses*. (Fig. 31).

This confirms the assumption that we are dealing with the representation of the traditional ancestor animal of an ethnic group with which the horned cattle cult may have been an ancient tradition. The horned cattle mask was put on the horse later.

The eastern connection of this representation is proved by a Chinese tomb and a Siberian gold plate. *The tomb from the age of the Han dynasty* reproduces the scene in an earlier version³⁷ (Fig. 32): a shrub-like tree is unfolding from the spring of life with many branches ending in funnel-shaped floral ornaments. Among the branches birds are nestling. The water springing forth from the foot of the tree runs in a meandering line. On both sides of the tree there stands a saddled and bridled but hobbled horse. The ends of the reins are tied in a knot to the outer branches of the shrub. Its meaning is the following: by the rich spring restoring life and giving eternal life, on both sides of the tree of life saddled, bridled and tethered horses are waiting on which the dead are carried.

In the Louvre of Paris, on another representation also from the time of the Han dynasty, the horse is already decorated with a mask bearing horns: “*Une brique funéraire chinoise (époque des Han), présente un cheval orné d'un masque à cornes.*”³⁸

The fact that the dead man was in olden times handed over to the shaman (pagan priest) performing the burial rites at the tree and spring of life (i. e. at the ancient cultic place), and that in the saddled horses we must see the horse of the dead man and that of his companion, is clearly shown by a *Siberian open-work gold plate*³⁹ kept at the Ermitage in Leningrad (Fig. 33). On it, on one side of the dead man laid at the foot of the tree there sits his companion who holds the reins of the horses in his hand, while on the other side there stands the shaman who takes over the dead man and intervenes on his behalf. It can be observed that the cap of the sad-faced shaman holding the head of the dead man in his lap runs funnel-like through the crown of the tree of life (the shaman's ladder), seeking contact with the other world: he asks for free passage and admission for the dead man. The intelligent and fine features of the shaman give an effeminate impression, but this must not mislead us. The Siberian gold plate represents the last tribute of respect to the dead in full detail, while on the Chinese tomb the representation of the human figures could already be omitted, so clear and well-known was the meaning of the two saddled horses and the tree of life.

These Asian representations, different in respect of the time of their origin, explain also the drawing seen on the salt-holder of Sopronkőhida. The sign of the water flowing away on the Chinese representation was transformed on our example into a slightly arched tree-trunk; the knots of the broken reins remained on the tree-trunk, and the reins themselves fall to the ground in a stylized manner. The line and number of the flowers became simpler. The horses remained in a saddled and bridled state, and their carriage suggests the hobbling of their legs, but over the heads of the horses the mask of the "ancestor animal" of the people of Sopronkőhida, of horned cattle, had been pulled.

The *representation of tame animals and beasts of prey* around the tree of life can be found in widely various areas and with widely various peoples. In our report on the Sopronkőhida cemetery we could not endeavour to discuss these representations in detail or to explain their variants (Figs 34, 35). The Siberian and Chinese representations were introduced here to throw light on their one-time interpretation, which, during the Great Migration found its way also to the Carpathian Basin. Their close Avar links are also indicated by the type of object which bears the decoration. For the Sopronkőhida tree of life with the magic steeds can be seen on a three-pronged antler salt-holder (Table 11; 1—2). It must be pointed out that all specimens older than ours were found in the one-time Avar

area, those of the same age in the late area inhabited by Avars and Slavs, the younger ones turned up in areas bordering on the Avars, while the most recent ones can be observed in more distant areas too.

Describing the "antler case" salt-holder of Havelberg, P. Grimm pointed out that this type of object could be found not only in the graves of those buried with greater care, but pieces originating from the 10th—12th centuries came to light also in important centres, in castles, towns, and settlements. He assumed that they had been possessed by the richer part of the population: "... müssen zum Besitz der dort ansässigen reicheren Bewohner (Adel und berittene Krieger) gehört haben."⁴⁰ The Havelberg piece was found in front of the present town hall, at one time the centre of a Slav principedom.

Apart from the northern and western Slav areas, antler salt-holders were also brought to light by excavations at Garvan, an important religious and trade centre of the south Slavs, situated in the Danube delta.⁴¹ Garvan played an important role in the trade between Kiew and Byzantium in the 10th—12th centuries. This can be complemented with information from V. J. Dovzhenok's publication⁴² disclosing a few pieces from the area east of the Carpathian Basin. Five of them were found in a settlement at *Voiny*, and one in the village of Zhovnin, 2 km from Voiny. Voiny lies south-east of Kiew, in the Dnepr-Sula corner, and was also an important trade centre along the waterway between Byzantium and Kiew. However, according to Dovzhenok, Voiny was founded only as late as in the 80s of the 10th century, as a fortified town and port, which was burned down by the Cumanians, led by Kontshak Khan, in 1184.⁴³

The characteristic salt-holders could have been deposited only after the collapse of the Avar empire, by the Avar descendants participations in the frontier defence of Kiew along the banks of the Sula river. According to Dovzhenok, this form of object, apart from the Zhovnin specimen, is not known from the Russian archeological material. The salt-holder found at Zhovnin may originate from the same fraction of people as the ones excavated at the nearby Voiny. It was following the local traditions that the Rurikovich family adopted the characteristic representation on the Zhovnin salt-holder as its coat-of-arms.⁴⁴

The richer part of the population mentioned by P. Grimm includes not only the nobles and mounted warriors but also the pagan priests and high priests. This did not exclude the maintenance of ancient traditions in the structure of the patriarchal society, in such a way that religious and secular rites were performed by the same person — the

armed, mounted tribal chief, the head of the clan or the head of the joint family; that is to say the leader of mundane life and pagan religious life could be the same person. In certain areas such customs as is the welcoming ceremony of offering the guest bread and salt have survived up to the present, and consequently in the ancient ceremonies, too, salt and the carefully made case containing it, may have had a special function. Decorated salt-cases belonged, therefore, to the funeral equipment of richer men or of men entitled to a more careful funeral, and to that of more distinguished persons living in important settlements, in towns and castles. The poorest grave furniture is found with the dead of the population defeated by the Franks, Slavs and Bulgarians in the 9th century, but this does not exclude the role of salt-holders in secular and religious activities. *The man at Sopronkőhida buried with a salt-holder may have been the leader, perhaps the pagan priest or "shaman", of the small community.*

The date when the cemetery was established and the period when it was functioning are settled by the objects made in the west, which could not have been deposited at Sopronkőhida before the victory won by the Franks over the Avars. Such are the iron spears with pinnated sockets, the socketed arrow-heads, the single-edged, half-length, broad-bladed sword with a big savor band, the long-stemmed spurs with their characteristic spikes, the razors in iron sheet cases, the millefiori and compound pole buttons, and the bulgy pots made on a slowly-revolving wheel. Yet, owing to the Avar traditions and some forms of objects, the material differs from that of the Franko-Bavarian frontier areas. Béla Szőke restricted the age of the material found during the first rescue excavation to the "last third of the 9th century."⁴⁵ Taking into consideration the material of the graves excavated later and the process of the peopling of the cemetery, the period of burials can be extended to 100 years. The upper time limit is set by the complete absence of finds from the time of the Hungarian conquest. The burials, therefore, had been made during the 9th century, before this area, too, was conquered by the Hungarians.

★

Finally, we cannot avoid dealing with the problem of the *anthropological material* either. Though this is discussed in detail by János Nemeskéri,⁴⁶ we may nevertheless mention some of the archeological aspects of the most conspicuous features. The skeleton material has survived in a very good

state and is extremely suitable for examination. From the determination of its types we were able to check only the differences within the cemetery, seeking the connection between the different variants and the grave furniture. It must be remarked here that in the late Avar period, the type of the anthropological material cannot any longer decide the question of ethnic group with an absolute force because by the 9th century, the numerous fractions of ethnic groups⁴⁷ living in the Avar empire may have taken over, apart from actual objects, also a considerable amount of Avar words, customs, and traditions.

The skulls of the man No. 16 (or 37) lying in the west-east axis of the central group and of the woman No. 103 represent two type variants that can be well distinguished from one another. In agreement with János Nemeskéri, we have named the type of the man No. 16 (and 37) buried within a short period of time, as type A, and that of No. 103 as type C. Among the descendants of the two types we have ranked those who inherited characteristics from both variants, with type B.

The anthropological material of the entire cemetery considered, apart from No. 103, men and women of type C, were not given burials in coffins covered with an animal mask.

On the basis of his grave furniture, No. 18, a man of type C, must have served as an archer, and No. 105, a man with a broken leg (with a roughly set bone), probably as a stableman to No. 16 (and 37).

Among the adults in the central group Nos 16, 18, 19, 37, 103 and 105 belonged to the first generation. They are all A or C types, while B types were only in the burials of the second and third generations. The cemetery, therefore, was peopled fanning out from the western centre towards the east. Along the middle line of the central group the descendants of a couple on the male line could be followed through three and a half generations.

Comparing the archeological and anthropological material of all three parts of the cemetery it seems that *in the 9th century two big families with different types of skulls got together at Sopronkőhida and, falling there into three big families, peopled the new cemetery.*

One of the original two big families may have come from among the Avar inhabitants of the plain in northwestern Hungary, the other from among those inhabitants of the western-southwestern Avar-Slav frontier areas, who had been settled by the Franks for frontier defence service along the western shores of Lake Fertő.⁴⁸

It follows from this that the eastern border-line of the Franko-Bavarian frontier county lying

between the Rába and the Danube rivers extended gradually to Lake Fertő (Fig. 36). At the time of the Franko-Avar war the families concerned may have belonged to that group of the Avars, disunited

among themselves, who were oriented towards western Europe. That is why they could have been given a role in frontier defence and equipped with Frank arms.

ABBREVIATIONS

AH	Archaeologia Hungarica
ASF	Archaeologica Slovaca Fontes (Bratislava)
AuFzSB	Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege (Berlin)
FA	Folia Archaeologica
IPEK	Jahrbuch für Prähistorischen und Ethnographischen Kunst
SA	Slovenská Archeologia (Bratislava)
SSz	Soproni Szemle

NOTES

¹ *B. Szőke*, IX. századi sírok Sopronkőhidán (9th century graves at Sopronkőhida). SSz (1955) No. IX. 3–4. 55–68.

² For the determination of the archeological material of the 9th century in the Carpathian Basin we sought typical finds in order to be able to draw on their basis more accurately the dividing line between the Avar interments of the 8th and 9th centuries.

³ The material found has been entered on the inventory of the Ferenc Liszt Museum in Sopron, under Nos 62.24.1–303.

⁴ *Gy. Török*, Pogány kultusz emléke a sopronkőhidai temetőben (Relic of the pagan cult in the cemetery of Sopronkőhida). FA XIV (1962) 83–93. Plates XIII–XV. — *Gy. Török*, Beobachtungen bei der Freilegung des Gräberfeldes von Sopronkőhida. AuFzSB 11/12. Berlin (1963). — Short Summary: *Gy. Török*, Ein Gräberfeld aus dem 9. Jahrhundert. Acta. Arch. Hung. XVII (1965) 107–109.

⁵ *L. Kraskovská*, Ausgrabung in Bešeňov im Jahre 1950. SA 6 (1958) 419–447. Fig. 2.

⁶ *Á. Cs. Sós*, Das Frühmittelalterliche Gräberfeld von Keszthely—Fenekpuszta. Acta Arch. Hung. XIII (1961) 279–280.

⁷ *R. Pütioni*, Der frühmittelalterliche Gräberfund von Köttlach. Brünn—München—Wien 1943. Plates I–II, XVI–XVIII.

⁸ Their manufacture in Frank workshops along the Rhine and their use in the 9th century can be traced in the frontier areas from the Baltic to the Adriatic.

⁹ *D. Csallány*, Kora-avarkori sírletelek (Grave finds from the early Avar period). FA I. 123–124. Fig. 2. and Pl.

¹⁰ *V. Hrubý*, Staré Město die Grossmährische Begräbnisstätte “na Valách”. Praha 1955. Pl. 22, grave 190/50.

¹¹ *V. Hrubý* (1955) 188. Fig. 33, type 8, grave 190/51.

¹² *Z. Cilinská*, Slawisch-Awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. ASF VII. Bratislava 1966, 174. Mosonszentjános, grave No. 218, inv. no. 5/1929–123. — *N. Fettich*, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót—Basaharc. Studia Arch. III. Budapest 1965. Grave No. 6.14, 5 and 7. — *T. Horváth*, Az üllői és kiskőrösi avar temető (The Avar cemeteries of Üllő and Kiskőrös). AH XIX (1935) Tables XXX. 17 and 28–29 (Grave No. 147).

¹³ *Á. Cs. Sós* (1961) 257. and pl. LIX. 8.

¹⁴ *V. Budínský-Krička*, Slawische Hügelgräber in Skalica. Bratislava 1959, 126–127.

¹⁵ *Gy. Török* (1962) 83–93.

¹⁶ *Á. Cs. Sós* (1961) Pls. LV. 17 and LVII. 8. — *V. Budínský-Krička* (1959) Picture 25. Figs 1–4.

¹⁷ *O. Fischbach*, New finds from Hohenberg and Krungl. Arch. Ért. XVII (1897) 144. 8. — *Á. Cs. Sós* (1961) Pl. LX. 8. — *J. Hampel*, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I–III. Braunschweig 1905. Table 200. 108 Grave No. 2.

¹⁸ *J. Hampel* (1905) Pl. 91, grave 11, picture 5; Table 107, picture 15; pl. 475, grave 27. 1–2. — *T. Horváth* (1935) Pl. XXI. 81–82. — *J. Hampel* (1905) Table 475, grave 1–2 (Győr).

¹⁹ *O. Fischbach* (1897) 135. 1–5. — *P. Korošec*, Poskus delitve slovenska materialne kulture na področju Karantanije. Ljubljana 1961. Table I. 4–6, Table II. 3. — *O. Fischbach* (1897) 135. Fig. 1. — *Idem* 140. Fig. 6. — *Á. Kloiber*, Gräberfeld Micheldorf—Kremsdorf. Sonderausstellung Schlossmuseum Linz, Nr. 54.24.1–2.

²⁰ *A. Kralovánszky*, Data to the question of the crescent-shaped pendants of the 10th and 11th centuries in the Carpathian Basin. Arch. Ért. 86 (1959) 76–82. Tables XII–XVIII. many pieces shown.

²¹ It is almost incredible that of the type of the melon-seed pearls found in ample numbers in the cemeteries around Keszthely not a single piece was brought to light from the cemetery at Sopronkőhida.

²² This is the type of pearl characteristic of the so-called “Reichengräber” in the west. From grave No. 2 of the cemetery at Csuny: *J. Hampel* (1905) Table 115. 7–11. In grave No. 88. of the Avar cemetery at Abony cast S-patterned small strap-ends were found together with rod pearls, *J. Hampel* (1905) Table 468. 2–3, 13–14; *idem*: in grave No. 906 compound pearls can be found; *idem*: in grave No. 128 many compound pearls are in Table 472. 11–26.

²³ The same applies to the millefiori pearls.

²⁴ *V. Hrubý* (1955) Table 26. 4–5. Table 55. 14–15. — *Á. Cs. Sós* (1961). Table LIV. 4. — In grave No. 9. of the Letenye cemetery (by courtesy of E. Kerecsényi).

²⁵ On the basis of P. Tomka’s communication and demonstration of material.

- ²⁶ Part of a skull from Wartmannstetten, exhibited at the Niederösterreich. Landesmuseum.
- ²⁷ *V. Hrubý* (1955) Table VII. 1. and Table 95. 11, 13.
- ²⁸ *L. Kraskovská* (1958) Fig. 2.
- ²⁹ *I. L. Kovrig*, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. AH XL (1963) grave 146.
- ³⁰ For information on the excavation at Kassamindszent and for the photograph of grave 42 we are indebted to J. Pásztor.
- ³¹ *Gy. Török*, Early Avar graves at Mór. Arch. Ért. 81 (1954) 54–60, grave 22.
- ³² *J. Hampel* (1905) Tables 307–308. Nos 13–14.
- ³³ *N. Fettich*, History of Győr. III. Győr 1943, Table V. 1–2.
- ³⁴ *N. Mavrodinov*, Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós. AH XXIX (1943) 113–114.
- ³⁵ *B. Krüger*, Dessau-Mosigkau. Ein frühslawischer Siedlungsplatz im mittleren Elbegebiet. Berlin 1967, 85 and Table 7. 2.
- ³⁶ According to the kind information of Z. Rajewski the snipped skulls originate largely from rams and he-goats. See also grave 72.
- ³⁷ *F. H. Andrews*, Ancient Chinese Figured Silks. London 1920, p. 19, para. 5 and picture 16.
- ³⁸ *O. Jansé*, Le cheval cornu et la boule magique. IPEK (1935) 66–72 (quotation from p. 66. para 4).
- ³⁹ *M. Munkácsy* + ng: Russian art memorial and antiquities. Arch. Ért. XXXIII (1931) 261.
- ⁴⁰ *P. Grimm*, Ein frühgeschichtliches Geweihgerät von Havelberg. Ausgrabungen u. Funde. 1957, 247. para 2.
- ⁴¹ *Idem* 249. para 1.
- ⁴² *V. J. Dovzhenok*, Prevnorusske misto Voiny. Kiev 1966, 80–81 and Table XXIII. 1–6.
- ⁴³ *Idem* 107–108 and 145–146.
- ⁴⁴ *Idem* 80.
- ⁴⁵ *B. Szóke* (1955) 65.
- ⁴⁶ It is a great pity that the full investigation of the anthropological material has not been concluded up to this day, although in waiting for it, we delayed the closing of our work for years.
- ⁴⁷ Consider the Gepids found in the Carpathian Basin, the fractions of Langobard and other smaller German ethnic groups, the various clans that had come with the Avars, and the ethnic groups settling later in the Avar period, which during their long coexistence could undoubtedly not avoid the influence of the Avar language, customs, and traditions.
- ⁴⁸ They may have belonged to the Avars mentioned at the Imperial Diet in Aachen in 805, that is to some of the smaller ethnic groups not even Mongoloid in character, of the former empire of the defeated Avars.

LIST OF FIGURES AND TABLES

- Fig. 1.* Sopronkőhida. The site and its surroundings
Fig. 2. Sketch of grave 13
Fig. 3. Sketch of grave 16
Fig. 4. Sketch of graves 25–26
Fig. 5. Sketch of grave 30
Fig. 6. Sketch of grave 37
Fig. 7. Sketch of grave 48
Fig. 8. Sketch of grave 59
Fig. 9. Sketch of grave 60
Fig. 10. Sketch of grave 62
Fig. 11. Sketch of grave 64
Fig. 12. Sketch of grave 78
Fig. 13. Sketch of grave 92
Fig. 14. Sketch of grave 100
Fig. 15. Sketch of grave 103
Fig. 16. Sketch of grave 111
Fig. 17. Sketch of grave 127
Fig. 18. Sketch of grave 130
Fig. 19. Pit and material of settlement (I, VI, IX)
Fig. 20. Profiles of vessels from graves 4, 7, 8, 12, 13, 30, 31, 32, 38, 34, 40, 45, and 46
Fig. 21. Profiles of vessels from graves 48, 50, 55, 51, 59, 60, 62, 64, 67, 71, 73, 77, and 69
Fig. 22. Profiles of vessels from graves 79, 81, 83, 85, 86, 88, 93, 98, 94, 101, 106, 103, 105, 108, and 109
Fig. 23. Profiles of vessels from graves 110, 112, 115, 116, 119, 122, 124, 125, 126, 131, 132, 141, and 145
Fig. 24. Bottom seals of vessels from graves 8, 13, 30, 21, 38, 40, 46, 48, 50, 51, 55, 60, 67, 69, 73, 77, 79, 81, 85, 86, 93, 101, 106, 109, 119, 125, 132, and 141
Fig. 25. Sopronkőhida, grave 48. Decoration of the salt-holder
Fig. 26. Sopronkőhida, thickness of closing lid on salt-holder from grave 48 visible
Fig. 27. Niederwartha (GDR) knife with bone handle (Dresden)
Fig. 28a-b. Kassamindszent (Valalický). Avar horse-man's grave 42
Fig. 29. Drinking vessel with bull's head of the gold treasure of Nagyszentmiklós
Fig. 30. Szőgye (Győr-Sopron county), cast bronze strap ends
Fig. 31. Sopronkőhida, outspread drawing of salt-holder of grave 48
Fig. 32. Representation on tomb from the age of the Han dynasty from China (On the basis of the publication of F. H. Andrews)
Fig. 33. Siberian gold plate (Leningrade, Ermitage)
Fig. 34. Decoration on one side of the Tatabánya salt-holder
Fig. 35. Decoration on one side of the salt-holder of Havelberg
Fig. 36. The area under Franko-Bavarian control in the 9th century
Fig. 37. Finds brought to light in the course of the rescue excavation
- Table 1.* 1–2: grave 37; 3: grave 84; 4: grave 94
Table 2. 1–2: grave 48; 3: grave 100
Table 3. 1–2: grave 59; 3: grave 127; 4: grave 128
Table 4. 1: grave 111; 2: grave 130; 3: grave 136; 4: grave 142
Table 5. 1–2: grave 13; 3: grave 14; 4–9: grave 18; 10–11: grave 19
Table 6. 1–2: Pit No. I; 3–11: grave 16
Table 7. 1–3: grave 20; 4: grave 21; 5: grave 23; 6–12: grave 30
Table 8. 1–8: grave 25; 9–10: grave 29
Table 9. 1–5: grave 33; 6–19: grave 37
Table 10. 1: grave 32; 2–4: grave 38; 5–6: grave 41; 7–9: grave 42; 10: grave 46; 11–15: grave 44; 16–17: grave 48
Table 11. 1–2: grave 48
Table 12. 1–8: grave 50; 9–10: grave 51; 11: grave 52; 12: grave 71
Table 13. 1–3: grave 54; 4: grave 53; 5–6 and 8–10: grave 59; 7: grave 55
Table 14. 1–10: grave 60; 11–14: grave 62
Table 15. 1–4: grave 61; 5–7: grave 65; 8–10: grave 63; 11: grave 64; 12–14: grave 67
Table 16. 1–4: grave 68; 5–8: grave 72; 9: grave 76; 10–11: grave 78
Table 17. 1–7: grave 79; 8–14: grave 80; 15: grave 84
Table 18. 1–2: grave 81; 3: grave 89; 4: grave 86; 5–11: grave 88
Table 19. 1: scrap; 2–4: grave 91; 5–9: grave 92
Table 20. 1–2: grave 93; 3–4: grave 94; 5–7: grave 95; 8: grave 97; 9–10: grave 96; 11–17: grave 100
Table 21. 1–8: grave 100
Table 22. 1–4: grave 101; 5–6: grave 102; 7–10: grave 103; 11: grave 105; 12: grave 107
Table 23. 1–4: grave 110; 5–10: grave 109; 11–18: grave 111
Table 24. 1–10: grave 115; 11–12: grave 119; 13–15: grave 120; 16: grave 122; 17: grave 123; 18: grave 121; 19: grave 124
Table 25. 1–2: grave 126; 3–4: grave 127; 5–17: grave 129; 18–21: grave 130
Table 26. 1: grave 132; 2: grave 134; 3–4: grave 133; 5: grave 138; 6–11: grave 142; 12: grave 141; 13–15: grave 145
Table 27. 1: grave 111; 2: grave 48; 3: grave 92; 4: grave 7; 5: grave 84; 6: grave 1; 7: grave 60

Table 28. 1: grave 82; 2—3: grave 5; 4 and 6: grave 127;
5: grave 8
Table 29. 1: grave 132; 2: grave 128; 3: grave 30; 4: grave
78; 5: grave 16; 6: grave 37
Table 30. 1: grave 30; 2: grave 86; 3: grave 13/a; 4: grave
32; 5: grave 8
Table 31. 1: grave 59; 2: grave 105; 3: grave 13/b;
4: grave 71; 5: grave 38/a
Table 32. 1: grave 60; 2: grave 103; 3: grave 93; 4: grave
46; 5: grave 112; 6: grave 7
Table 33. 1: grave 55; 2: grave 62; 3: grave 101; 4: grave
64; 5: grave 69; 6: grave 115
Table 34. 1: grave 116/b; 2: grave 125; 3: grave 126; 4:
grave 141; 5: grave 38/b; 6: grave 31; 7: grave

108; 8: grave 40; 9: grave 119; 10: grave 50/a;
11: grave 67/a; 12: grave 50/b
Table 35. 1: grave 122; 2: grave 98; 3: grave 67/b; 4:
grave 109; 5: grave 34; 6: grave 83; 7: grave
77; 8: grave 12; 9: grave 85; 10: grave 81; 11:
grave 4; 12: grave 116/a
Table 36. 1: grave 86; 2: grave 79; 3: grave 38/a; 4: grave
30; 5: grave 98; 6: grave 38/b; 7: grave 93; 8:
grave 101; 9: grave 50/b; 10: grave 81; 11:
grave 141; 12: grave 46; 13: grave 31; 14: grave
85; 15: grave 67/b; 16: grave 60; 17: grave 40
Map. The cemetery of Sopronkőhida in the 9th
century

A TEMETŐ ÁLLATCSONTANYAGÁNAK VIZSGÁLATA

Az avarok állattartásának és háziállatainak megismeréséhez — feltárt telepek hiányában — a temetők szolgáltatók az egyedüli anyagot. Ennek egyenes következménye az, hogy a háziállatfauna kvantitatív összetételét egyáltalán nem ismerjük, hiszen az egyes háziállatfajoknak a temetők sírjaiban való gyakorisága nem lehet azonos a háziállatfaunában való gyakoriságukkal. Ezzel szemben az egyes fajok fajtatani viszonyait, morfológiai tulajdonságait igen jól ismerjük, mert a sírokban gyakran koponyák és teljes vagy részleges csontvázak fordulnak elő.

Így például jó anyagunk van a lóból, melyből az első koponyát Hankó írta le a honfoglaláskori magyar lovakról szóló munkájában,¹ az ausztriai avar temetők közül Mistelbachból,² Münchendorfból³ és Liesingből⁴ Amschler, a szlovákiai Žitavska Tõnból Musil,⁵ Bernolakovórol pedig Ambros,⁶ a magyarországi Bóly—Sziebertpusztáról⁷ viszont magunk írtunk le lókoponyákat és vázakat. Jóval kevesebb adatunk van a szarvasmarháról, melyből koponyák és egész vázak ritkán, koponya—lábvég együttesek valamivel gyakrabban kerültek elő. Hasonló a helyzet a juhval is, melynek koponya—lábvég temetkezéseiben különösen a bernolakovói temető gazdag.⁸ E két fajból, valamint a sertésből különben főként ételmaradéknak számító magányos csontok, illetve összetartozó hát- és ágyécsigolyák, valamint bordák kerültek elő.

A kutyából többnyire koponyák és vázak vagy magányos koponyák (az ebletek azonban rendkívül ritkák), a tyúkból pedig koponyák és teljes vázak kerültek elő. Előfordul olykor, hogy tyúkból csak egyes vázrészecskék kerülnek elő. Ezek azonban minden valószínűség szerint teljes vázat képviselnek, mivel a törékeny madárcsontok a rossz talajviszonyok mellett könnyen tönkremennek, így nem kerülnek mind begyűjtésre. A tyúkcsontoknak egyébként eddig egyetlen, az avar háziállatokkal foglalkozó szerző sem szentelt különösebb figyelmet. Így a kecske mellett a tyúk az az avar háziállat, melyről a legkevesebbet tudjuk.

A sopronkőhidai IX. századi temető állatcsontanyagában éppen a tyúk van a leggazdagabban képviselve, az a háziállatfaj tehát, melyről eddig

legkevesebbet tudtunk. Ez világosan kitűnik az alábbi összeállításból, mely az egyes sírok csontleleteit sorolja fel:

9. *sír*: kifejlett (adultus) szarvasmarha (*Bos taurus* L.) összetartozó két szarvesapdarabja.

13. *sír*: fiatal (juvenilis) ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) tibiadarabja és tarsometatarsusa.

16. *sír*: kifejlett ♀ szarvasmarha (*Bos taurus* L.) agykoptyadarabja a két szarvesappal, fiatal sertés (*Sus scrofa* dom. L.) jobb oldali humerusának diaphysise, fiatal tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos csontváza.

18. *sír*: fiatal sertés (*Sus scrofa* dom. L.) bal oldali femurjának diaphysise és nem teljesen kifejlett (subadultus) ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.

20. *sír*: fiatal sertés (*Sus scrofa* dom. L.) jobb oldali femurdarabja.

21. *sír*: fiatal szarvasmarha (*Bos taurus* L.) bal oldali agykoptyadarabja a szarvesappal, fiatal tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.

25. *sír*: nem teljesen kifejlett szarvasmarha (*Bos taurus* L.) agykoptyarészlete a bal szarvesappal, kifejlett juh (*Ovis aries* L.) vagy kecske (*Capra hircus* L.) jobb oldali medencerészlete.

29. *sír*: kifejlett ♀ szarvasmarha (*Bos taurus* L.) agykoptyarészlete a két szarvesap darabjával, kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.

30. *sír*: nem teljesen kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) femurdarabja, két tibiája és tarsometatarsusa.

37. *sír*: Kifejlett ♂ szarvasmarha (*Bos taurus* L.) agykoptyarészlete a két szarvesap darabjával, fiatal tyúk (*Gallus domesticus* L.) két tibiadarabja.

42. *sír*: kifejlett tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.

44. *sír*: nem teljesen kifejlett tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.

48. *sír*: kifejlett szarvasmarha (*Bos taurus* L.) agykoptyarészlete a két szarvesap tövével, fiatal sertés (*Sus scrofa* dom. L.) jobb oldali humerusának diaphysise.

50. *sír*: kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) koponyadarabja és vázrészei.

51. *sír*: fiatal tyúk (*Gallus domesticus* L.) vázrészzei.
54. *sír*: kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) koponyadarabja és hiányos váza.
55. *sír*: kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
59. *sír*: kifejlett ♀ szarvasmarha (*Bos taurus* L.) agykoponyarészlete a két szarvcsappal, fiatal juh (*Ovis aries* L.) vagy kecske (*Capra hircus* L.) két medencedarabja, nem teljesen kifejlett tyúk (*Gallus domesticus* L.) koponyadarabja és hiányos váza.
60. *sír*: kifejlett ♂ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
62. *sír*: nem teljesen kifejlett ♀ szarvasmarha (*Bos taurus* L.) agykoponyarészlete a két szarvcsappal, nem teljesen kifejlett tyúk (*Gallus domesticus* L.) os coracoideum-darabja.
63. *sír*: kifejlett ♀ szarvasmarha (*Bos taurus* L.) agykoponyarészlete a két szarvcsap tövével, kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
64. *sír*: kifejlett ♀ szarvasmarha (*Bos taurus* L.) két összetartozó szarvcsapja az os frontale töredékével, fiatal sertés (*Sus scrofa* dom. L.) bal oldali humerusdarabja, fiatal tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
68. *sír*: kifejlett juh (*Ovis aries* L.) vagy kecske (*Capra hircus* L.) medence- és femurdarabja, kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
72. *sír*: nem teljesen kifejlett ♂ juh (*Ovis aries* L.) agykoponyadarabja a két szarvcsap tövével.
76. *sír*: kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
78. *sír*: kifejlett ♂ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
80. *sír*: kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
84. *sír*: kifejlett ♂ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
86. *sír*: kifejlett szarvasmarha (*Bos taurus* L.) összetartozó jobb oldali radius- és ulnadarabja, fiatal sertés (*Sus scrofa* dom. L.) jobb oldali medencefele, kifejlett tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
88. *sír*: kifejlett tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
91. *sír*: kifejlett ♂ tyúk (*Gallus domesticus* L.) koponyája és hiányos váza, nem teljesen kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
92. *sír*: nem teljesen kifejlett szarvasmarha (*Bos taurus* L.) agykoponyarészlete a két szarvcsap tövével, kifejlett ♂ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
94. *sír*: nem teljesen kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
95. *sír*: kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
100. *sír*: nem teljesen kifejlett szarvasmarha (*Bos taurus* L.) agykoponyarészlete a két szarvcsap darabjával, fiatal tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
101. *sír*: kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
103. *sír*: fiatal szarvasmarha (*Bos taurus* L.) összetartozó agykoponyadarabjai, kifejlett tyúk (*Gallus domesticus* L.) radiusa.
105. *sír*: fiatal sertés (*Sus scrofa* dom. L.) bal oldali humerusdarabja.
110. *sír*: kifejlett szarvasmarha (*Bos taurus* L.) agykoponyarészlete a két szarvcsap tövével.
115. *sír*: fiatal tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
116. *sír*: fiatal tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
123. *sír*: kifejlett szarvasmarha (*Bos taurus* L.) agykoponyarészlete a két szarvcsap tövével, nem teljesen kifejlett juh (*Ovis aries* L.) vagy kecske (*Capra hircus* L.) bal oldali humerusa, kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
127. *sír*: fiatal tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
129. *sír*: juh (*Ovis aries* L.) vagy kecske (*Capra hircus* L.) jobb oldali medencefele.
130. *sír*: kifejlett ♀ szarvasmarha (*Bos taurus* L.) agykoponyarészlete a két szarvcsappal, fiatal tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
135. *sír*: nem teljesen kifejlett szarvasmarha (*Bos taurus* L.) agykoponyarészlete a két szarvcsap tövével, fiatal tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
136. *sír*: fiatal ♀ szarvasmarha (*Bos taurus* L.) összetartozó agykoponyadarabjai, kifejlett juh (*Ovis aries* L.) vagy kecske (*Capra hircus* L.) bal oldali alsó M3-a.
138. *sír*: kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) hiányos váza.
145. *sír*: kifejlett ♀ tyúk (*Gallus domesticus* L.) koponyája és hiányos váza.

A fentiekén kívül — az ásatási jegyzőkönyv tanúsága szerint — a 25., 111. és 122. sírből egy-egy elporladt tyúkesontváz került elő, melyek azonban kifejezetten rossz megtartási állapotuk miatt nem kerültek begyűjtésre.

Mint az előbbi felsorolásból kitűnik, a sopronkőhidai temető 51 sírjából kerültek napvilágra állatmaradványok. Ezek az alábbi négy háziállatfajba tartoznak: szarvasmarha, juh, sertés és tyúk. (Néhány csontról nem lehet biztosan eldönteni, hogy vajon juhból vagy kecskéből származik-e.) A leggyakoribb faj a tyúk, mely 43 sírből került elő, ezt követi a szarvasmarha 20 előfordulással, majd a juh — kecske és a sertés egyaránt 7 — 7 előfordulással.

Az egyes háziállatfajok csontmaradványainak kombinációit — és azok gyakoriságát a sírokban — az alábbi táblázat mutatja be:

Fajok	Gyakoriság
szarvasmarha	2
szarvasmarha + juh — kecske	2
szarvasmarha + juh — kecske + tyúk	3
szarvasmarha + sertés	1
szarvasmarha + sertés + tyúk	3
szarvasmarha + tyúk	10
juh	1
juh — kecske	1
juh — kecske + tyúk	1
sertés	2
sertés + tyúk	1
tyúk	25

A temetőben talált állatmaradványok nem mindig azonos céllal kerültek a sírokba. A szarvasmarha, juh — kecske és sertés végtagsontok nyilván ételek maradványai. Ezzel szemben a szarvasmarha és a juh agykoponyarészletek a szarvcsapokkal egyáltalán nem tekinthetők ételmaradékoknak, hanem, mint azt Török Gy. korábban kimutatta,⁹ pogány kultusz emlékeiként a koporsót letakaró állatbőrben voltak. Török Gy. ebben a kultuszban állat-ös tiszteletet látott, amit a temetőben talált agancs sőtartó díszítése (mely életfát ábrázol, mellette két szarvasmarha-maszkos lóval) és a szarvasmarhafejnek is felfogható lunulák előfordulása is alátámasztott.¹⁰

Nem ilyen egyértelmű a helyzet a temető tyúkcsontvázainál. Amennyiben ugyanis csak magányos végtagok csontos vázáról van szó — ha ezek valóban egyes végtagok csontjai és nem teljes vázak épen előkerült csontjai —, esetükben is csak ételmaradékokról beszélhetünk. Teljes vázak esetében azonban csak akkor gondolhatnánk ételként való sírbahelyezésre, ha a csontok edényből vagy pedig a sír különböző helyeiről kerültek volna elő. Minden más esetben viszont kultikus okot kell feltételeznünk a teljes tyúkvázak sírba tételét illetően. Nyilván a rossz szellemek elriasztása miatt vagy valamilyen hasonló célból kerültek a sírba. Bizonyos párhuzamot látunk itt a későbbi idők építési áldozataival, melyeknél kakast, tyúkot, kutyát ástak az épületek falába, küszöbe alá stb. — s amelynek szép példáját írta le Méri I., aki az egyik kardoskúti Árpád-kori ház sarkában elásott kakas vázára bukkant.¹¹ Az a tény, hogy temetőnk tyúkvázai közül egyetlenegy sem került edényből elő, megerősíteni látszik fenti feltevésünket.

Áttérve az egyes állatfajokra: a szarvasmarhát — mint a fentebbi felsorolásból látjuk — 19 sírban

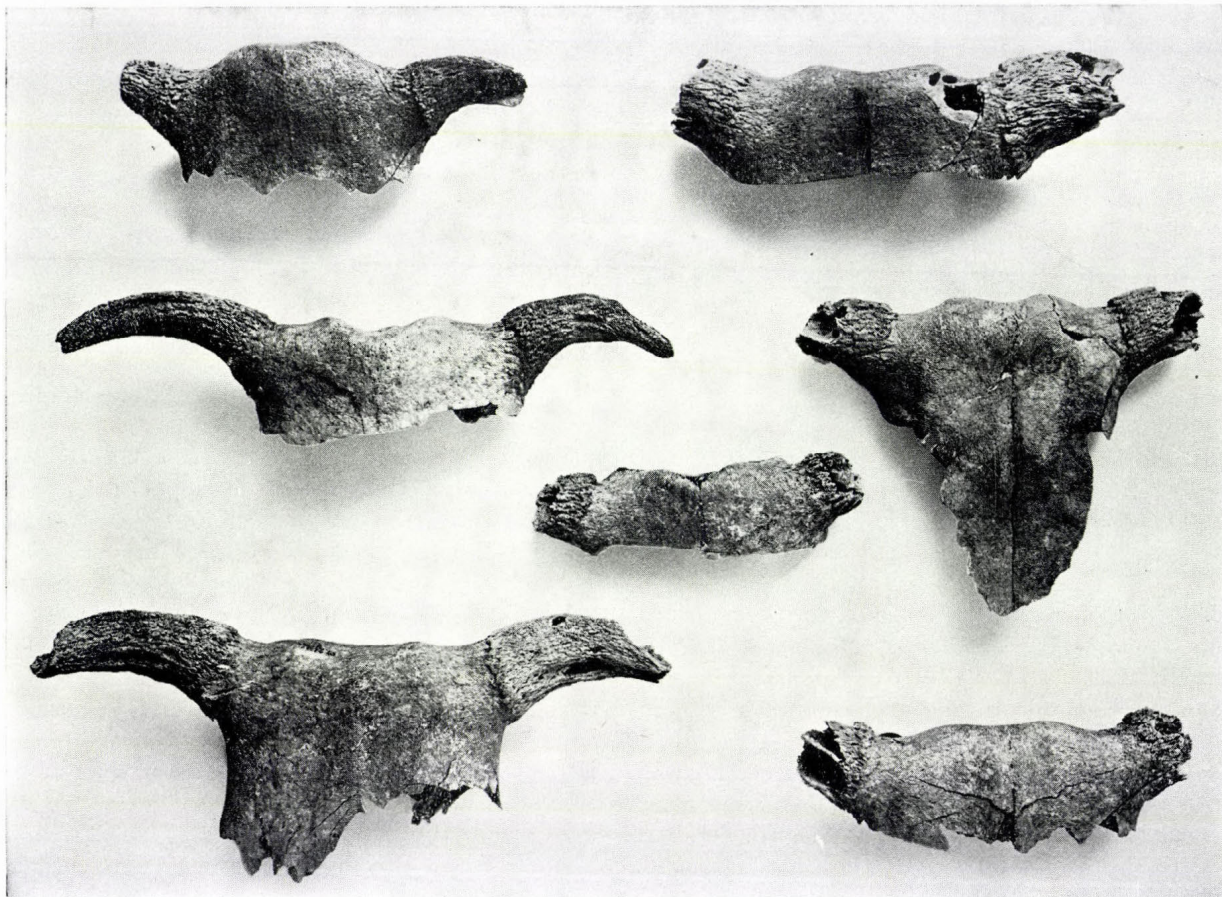
agykoponyarészletek, 1 sírban pedig összetartozó radius- és ulnadarab képviselték. Az agykoponyarészletek (1. ábra; 2. ábra 1—2; több agykoponyarészlet olyan apró darabokra volt törve, hogy nem lehetett restaurálni — ezek képe nem szerepel az ábrákon) főként a homlokcsontból (os frontale) és a falcsontból (os parietale) állnak a szarvcsapokkal. A koponya többi részét baltacsapásokkal távolították el, ez legjobban látszik a 37., 59. és 110. sírből előkerült agykoponyarészleten. Gyakran a szarvcsapok különböző nagyságú részét is levágták, más esetben a rossz talajviszonyok következtében a szarvcsapok kisebb-nagyobb része szétmorzsolódott.

Hasonló szarvasmarha-agykoponya temetkezések (azonban lábvégekkel együtt) fordult elő a magyarországi avar temetők közül Mór — Akasztódombon,¹² teljes koponyák lábvégekkel együtt pedig Bóly — Sziebertpusztán.¹³ Hasonló temetkezések voltak Žitavska Tõňon is.¹⁴ Az agykoponya és a koponya — lábvég temetkezések valószínűleg azonos értelműek. Mindkettőnél megnyúzták az állatot és csak a szarvasmarhára jellemző koponyát a szarvakkal, illetve a húst gyakorlatilag nem tartalmazó lábvégeket hagyták benne a bőrben. (A húsos részeket nyilván a halotti toron fogyasztották el.) Ez a szokás igen régi eredetű, és Kisázsia nyúlik vissza.¹⁵ Alaça Höyükben az i. e. III. évezredben ilyen szarvasmarha-,¹⁶ Osmankayashiban pedig az i. e. XVII — XV. században ló- és szamártemetkezéseként¹⁷ fordult elő. Innen Dél-Oroszországon át került be Közép-Európába, ahol az avaroknál szarvasmarha- és juh-,¹⁸ a honfoglaló magyaroknál pedig lótemetkezések formájában élt.¹⁹ Legnyugatabbra Dániáig jutott el, ahonnan újabban számos ilyen lótemetkezést írtak le.²⁰

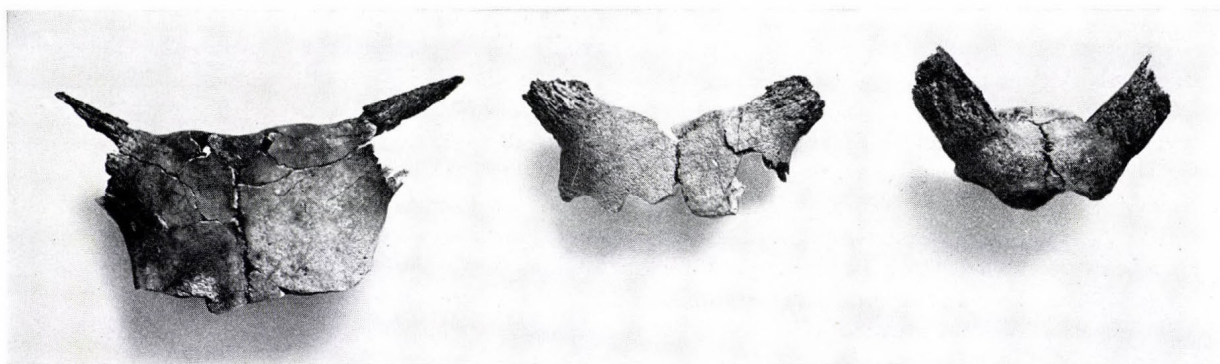
A 19 szarvasmarha-agykoponyarészlet legnagyobb része (11 db) kifejlett állatból való volt. Nem teljesen kifejlett állatból 5, fiatal állatból pedig 3 koponyarészlet származott. Az összetartozó radius- és ulnadarab szintén kifejlett állaté volt.

Az állat nemét 9 koponyarészletnél lehetett megnyugtató módon meghatározni. Nyolc esetben tehén- és egy esetben bika-koponyarészletről van szó. Tehén-koponyarészletek a 16., 29., 59., 62., 63., 64., 130. és 136. sírban, az egyetlen bikakoponyarészlet pedig a 37. sírban volt. Érdekes, hogy ebben a sírban a temető egyik nemzetségfője feküdt.

Valamennyi agykoponyarészlet kis koponyákra utal és azonos típust képvisel. Valamennyinek homloka keskeny, egyenetlen. A fejnél is keskeny és hullámos: kétoldalt a szarvcsapoktól mediálisan haladva először emelkedik, majd közepén, ahol az os parietale háromszög alakban ráterjed a fejére, behorpad. A szarvcsapok nyakaltak, rövidek,

1. ábra. Szarvasmarha — *Bos taurus* L.

2. ábra. 1–2: Szarvasmarha — *Bos taurus* L.; 3: Juh — *Ovis aries* L.

vékonyak vagy középvastagok, teheneknél kifelé és kissé felfelé indulnak, majd széles ívben lefelé és kissé előre hajlanak. Az egyetlen, bikának tulajdonított koponyarészlet szarvesapjai a tehénszarvesapoknál rövidebbeknek tűnnek; alakjuk is egyszerűbb, kevésbé hajlott. Ez a szarvállás a mai rövidszarvú fajták bikáinál általánosan elterjedt csutak-szarvalakulásnak felel meg.

A fenti jellemvonások alapján a sopronkőhidai temető valamennyi szarvasmarháját az ún. brachyceros-típusba soroljuk. Ez a típus a későnépvándorláskori—koraközépkori Európában általánosan elterjedt volt, és Svédországtól²¹ Svájcig,²² illetve Hollandiától²³ és Északnyugat-Németországtól²⁴ Oroszországig²⁵ szinte minden lelőhelyről előkerült. Ugyanilyen szarvasmarhák kerültek elő

a Žitavska Tõň-i,²⁶ a mór—akasztódombi²⁷ és a boly—sziebertpusztai²⁸ avar temetőkből is. Míg azonban az eddigi avar temetőkben csak szórványosan kerültek elő szarvasmarhakoponyák vagy a típus meghatározására alkalmas koponyarészletek, addig Sopronkőhidán nagyszámú előfordulás révén tudtuk meghatározni az avarok által tartott szarvasmarhák típusát.

Az a tény, hogy az avar sírokból eddig csak rövidszarvú, brachyceros-típusú szarvasmarhák kerültek elő, újra felveti az ún. podóliai szarvasmarha-csoport származásának kérdését. Ez a marhacsoport, melynek legtipikusabb képviselője a hosszúszarvú magyar szürke marha, az állattenyésztési irodalomban általánosan elterjedt felfogás szerint keleti eredetű és a honfoglaló magyarokkal került be a Kárpát-medencébe és környékére. Ez a felfogás, melyet Brummel²⁹ és Hankó³⁰ munkái a köztudatba is belevittek, egyszerűen a XVIII—XIX. századi magyar szarvasmarhaállományok a múltba való visszavetítésén alapult. S hogy ez mennyire nem állt, akkor derült ki, amikor a magyarországi Árpád-kori csontanyagot kezdtük vizsgálni. (Sajnos, honfoglaláskori magyar lelőhelyekről máig sem került elő szarvasmarhacsontanyag, ezért fanyalodtunk a honfoglalást közvetlenül követő Árpád-kor anyagára.) Ennek az időszaknak a szarvasmarhái között ugyanis egyetlen nagytestű, primigenius-típusú, tehát a hosszúszarvú magyar szürke szarvasmarhára emlékeztető egyed sem akadt.³¹ Nem is lehetett, hiszen a honfoglaló magyarok vándorlásának útvonalán is mindenütt rövidszarvú, brachyceros szarvasmarhák éltek (lásd 25. jegyzet). Most, hogy egyre több avar szarvasmarhakoponya kerül feldolgozásra, az is kiderül, hogy a magyarokat közvetlenül megelőző avar néphullám is ugyanolyan brachyceros marhákat hozott be, mint honfoglaló ősaink. Csonttanilag tehát semmiféle különbséget nem lehet tenni a keletről bekerült és a Kárpát-medencében élt népek szarvasmarhái között. Mint korábban kimutattuk, a hosszúszarvú, magyar szürke marha hazánk területén először a XIV—XV. században jelent meg.³² Azt, hogy ezt a XIII. század folyamán bekerült kunok hozták magukkal és egy évszázad kellett általános szétterjedéséhez, vagy Itáliából került be, ahol ma is élnek hasonló fajták, pillanatnyilag még nem tudjuk. Az sem lehetetlen, hogy tenyészkiválasztás révén itt helyben alakult ki. Kialakulása ugyanis feltűnően megegyezik a tervszerű állattenyésztés megindulásával.

A temető egyetlen biztos juhmaradványa a 72. sír agykoponyarészlete (2. ábra 3). A végtagsontdarabok ugyanis annyira töredékesek, hogy nem dönthető el róluk: juhból vagy kecskéből származnak-e. Az agykoponyarészlet nem teljesen kifejlett

állatból származik. Vaskos, háromélű, kifelé hajló és csavarodó szarvcsapjai, melyeknek jó része le-tört, arra mutatnak, hogy kosból való. Nagyon kézenfekvőnek látszik, hogy a temetkezési rítusban betöltött szerepe a szarvasmarha-koponyarészletekhez hasonló és ugyancsak az állat bőrében hagyva került a sírba vagy a koporsóba.

A szarvcsapok említett tulajdonságai alapján a koponyarészletet az ún. rézjuh-típusba sorolhatjuk. Ezt korábban önálló vad őssel bíró juhtípusnak vélték.³³ Később azonban Reitsma kimutatta, hogy tulajdonképpen egy egységes, ősi európai primitív juhtípus hímje.³⁴ (A típus nőstényei csökevényes szarvúak vagy szarvatlanok voltak.) Ez a típus több avar temetőből előkerült. Így Žitavska Tõňon (vastag és csökevényes szarvú),³⁵ Bernolakovon (vastag, csökevényes szarvú és szarvatlan) mindkét nem,³⁶ Boly—Sziebertpusztán pedig nőstényei (csökevényes szarvú és szarvatlan)³⁷ voltak a sírokból. Így tehát az avar juhok is beillenek az általánosan elterjedt európai primitív típusba, azaz az avarok ebben a háziállatfajban sem hoztak be keleti, a közép-európaiktól eltérő fajtát. Egyetlen kivételként az egyik Žitavska Tõň-i koponyarészlet³⁸ említhető meg, amely — amennyire a fénykép alapján meg lehet ítélni — talán a keleti eredetű középkori magyar juhval³⁹ azonos.

A temető valamennyi sertéscsontja végtagsont, és ételként került a sírokba. Ez az avar temetőknél általánosan szokásos volt. Mindössze Hankó írt le egyetlen nem-étel mellékletként bekerült sertéscsontot, egy 13 hónapos emse koponyáját, a szőregi avar temető 272. sírjából.⁴⁰ A sertéscsontok — mint általában az avar sírokból — fiatal állatokból származnak, és ez összefügg a sertés húshasznosításával. Emiatt viszont nagyságukról vagy típusukról mit sem mondhatunk.

Temetőnk 43 sírjából 44 tyúk maradványai kerültek elő (a 91. sírban két egyed vázrészei voltak). Az előkerült tyúkcsontokat illetően 36 egyednél világosan megállapítható volt, hogy teljes vázról van szó, mivel minden testtájék csontjai egyaránt képviselve voltak a sírból előkerült csontok között. Két esetben viszont csak szárny-, három esetben pedig csak lábcsontok kerültek elő. Miután azonban két alkalommal fiatal, két alkalommal pedig nem teljesen kifejlett egyedekről van szó, fel kell tételeznünk, hogy csupán a hiányos begyűjtés miatt nincs minden testtájékról csontunk. (Vö. a 25., 111. és 122. sír elporladt tyúkvázaival.) A tyúkcsontok közül egyébként a koponyák hiányosak, a csigolyák töredékesek, a végtagsontok azonban többnyire jó megtartásúak, kivéve a nem teljesen kifejlett vagy fiatal egyedekét.

A tyúkcsontvázak legnagyobb részét kifejlett (23 egyed), kisebb részben fiatal (12 egyed) és még rit-

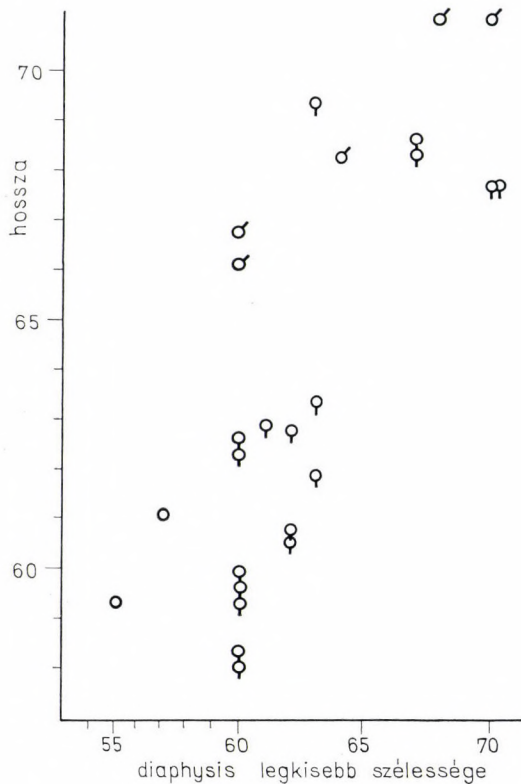
kámban nem teljesen kifejlett (6 egyed) állatokból származnak.

Azokban az esetekben, ahol a tarsometatarsusok is előkerültek, a sarkantyú előfordulása vagy hiánya alapján a nemet is meg lehetett határozni. Ennek alapján megállapítható volt, hogy 18 sírban ♀, 5 sírban pedig ♂-vázak voltak. Érdekes, hogy míg a tyúkvázak férfi és női sírokban egyaránt előfordultak, addig valamennyi kakasontváz férfi sírban feküdt.

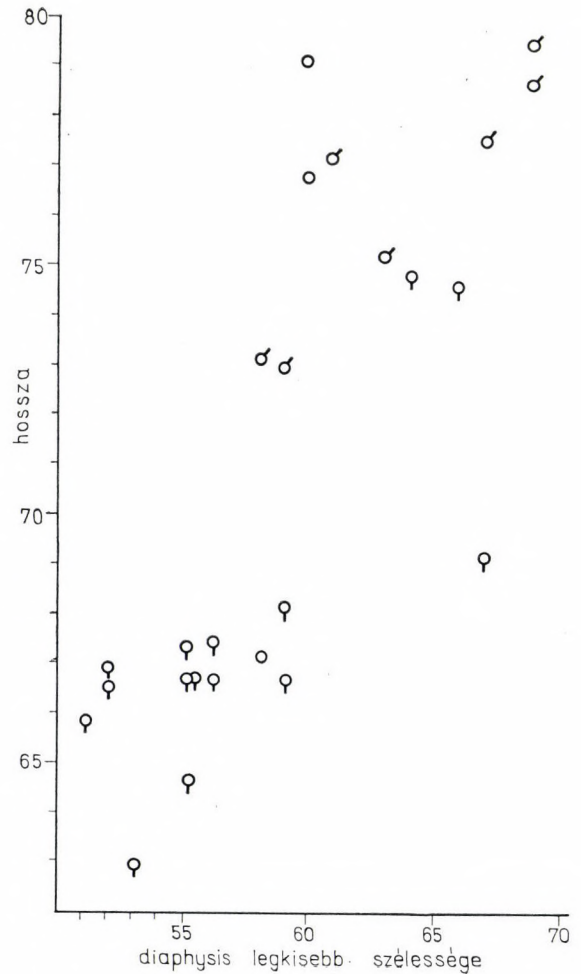
A temető tyúkjai egy igen kistestű populációt képviselnek. A két nem között általában komoly nagyságkülönbség van, azonban kivételek is előfordulnak, mint az a csontok nagyságviszonyait bemutató diagramokon jól látható (3—6. ábra). Így pl. a 18., 123. vagy 138. sírban a tarsometatarsusok tanúsága szerint ♀-vázak voltak, ezzel szem-

ben a hosszúsontok méretei a ♂♂ nagyságvariációjába esnek. Miután az előfordulhat, hogy egy tyúk tarsometatarsusán van sarkantyú, az viszont soha, hogy egy kakasén nincs, csak arra gondolhatunk, hogy a lelőhelyünkön két fajta — egy kisebb és egy nagyobb testű — fordult elő. Nem tartjuk lehetetlennek, hogy az utóbbi a nagytestű római tyúkok továbbéléséből származó helyi fajta lenne.

A temető kakasai és tyúkjai között a csontok karcúságviszonyait illetően még az előbbieknél is kevésbé tudunk különbséget tenni. A tyúksontok ugyanis nemcsak hogy nem karcosabbak, hanem több esetben még vastkosabbak is a kakasontoknál. Pl. a tarsometatarsusok karcúság-jelzője (diaphysis legkisebb szélessége X 100), a csont hossza (♀♀-nál 7,91—8,81, a ♂♂-nál 8,03—8,91) s a ♀ tyúk tarsometatarsusok átlaga (8,39) pedig még

3. ábra. Humerus

4. ábra. Femur

egy árnyalattal magasabb a ♂ tarsometatarsusokénál (8,38). Ezek a viszonyok nagyjából hasonlóak a többi hosszúcsontnál is (3–6. ábra).

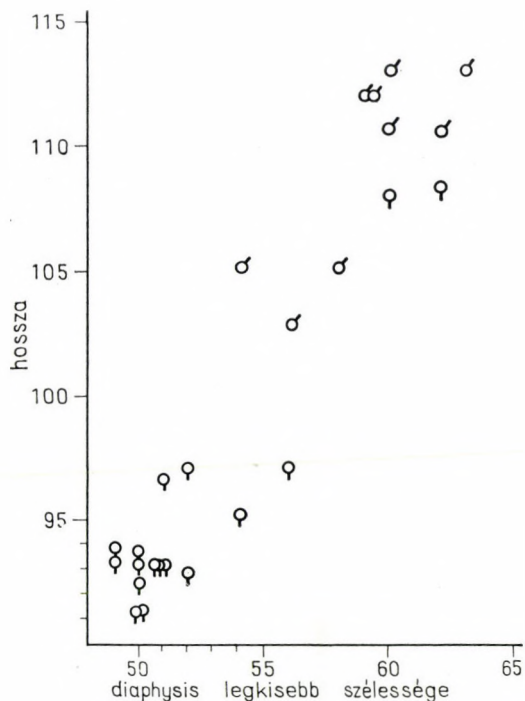
A sopronkőhidai tyúkok testarányai közül csak a végtagarányokat vizsgálhatjuk. A szivacsos csigolyák és bordák ugyanis — mint fentebb említettük — a talajban jórészt tönkrementek, illetve a felszedés során annyira sérültek, hogy a törzs arányainak vizsgálata szóba sem kerülhet. Ugyancsak a vékony falú madárcsontok törekeny volta miatt összesen három olyan váz akadt (91., 92. és 123. sír), melyben az elülső végtag (szárny) hosszát a hátulsó végtagéval (láb) össze lehetett hasonlítani. Ebben az esetben viszont a három egyednél feltűnő hasonlóságot látunk: a szárnyhossz a lábhossznak 66,0, 64,8, illetve 65,1%-a.

Ha az egyes végtagok fő hosszúcsontjainak — humerus, radius, metacarpus, illetve femur, tibia és tarsometatarsus — hosszát egymás közt, illetve a végtag teljes hosszához hasonlítjuk, újra csak erős egyöntetűséget állapíthatunk meg. Ha az egyes hosszúcsontok hosszának egymás közti arányát nézzük, legállandóbbnak a végtagok felső (humerus, illetve femur) és középső (radius, illetve tibia) szegmentumainak arányát találjuk. Érdekes, hogy míg az elülső végtagon a felső és alsó szeg-

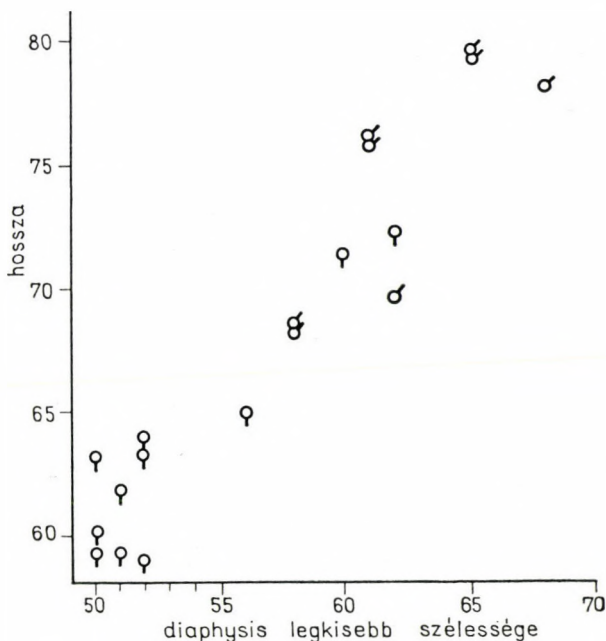
mentum egymás közti aránya a legkevésbé állandó, addig a hátulsó végtagon a középső és alsó szegmentumé a legvariábilisabb. Az egyes végtagcsontok hosszának a végtag teljes hosszához viszonyított arányát illetően viszont — az elülső és hátulsó végtagoknál egyaránt — a középső szegmentumok pontjai a legkevésbé és a distalisak (különösen a tarsometatarsus) a leginkább variábilisak.

A főbb hosszúcsontok hosszának egymás közti aránya:

Sír-szám	Nem	H/R	H/Mc	R/Mc	F/T	F/Tmt	T/Tmt
18.	♀	112,9	181,7	161,0	—	96,8	—
29.	♀	—	—	168,5	—	—	—
50.	♀	111,7	—	—	70,0	—	—
54.	♀	—	191,4	—	69,0	106,1	153,7
55.	♀	—	—	—	71,7	—	—
60.	♂	—	—	—	70,2	101,7	144,9
68.	♀	—	—	—	71,7	108,1	150,8
78.	♂	—	187,4	—	71,4	107,8	150,9
80.	♀	112,3	190,7	169,9	69,9	—	—
84.	♂	—	—	163,0	68,8	96,9	140,9
91.	♂	110,9	182,1	164,1	69,6	101,3	144,7

5. ábra. Tibia

6. ábra. Tarsometatarsus

Sír- szám	Nem	H/R	H/Mc	R/Mc	F/T	F/Tmt	T/Tmt
92.	♂	115,2	195,6	169,8	70,9	106,3	149,9
95.	♀	—	187,3	—	70,6	103,8	146,9
101.	♀	113,4	—	—	70,1	104,8	149,5
123.	♀	114,2	183,6	160,9	68,7	103,0	149,9
138.	♀	110,5	—	—	—	—	—
145.	♀	115,7	—	—	72,3	113,3	156,8

A főbb hosszúcsontok hossza a végtag teljes hosszának százalékában:

Sír- szám	Nem	H	R	Mc	F	T	Tmt
18.	♀	41,0	36,4	22,6	—	—	—
54.	♀	—	—	—	29,5	42,7	27,8
60.	♂	—	—	—	29,4	41,8	28,8
68.	♀	—	—	—	30,2	42,0	27,8
78.	♂	—	—	—	30,1	42,0	27,9
80.	♀	41,4	36,9	21,7	—	—	—
84.	♂	—	—	—	28,7	41,7	29,6
91.	♂	40,8	36,8	22,4	29,2	42,0	28,8
92.	♂	42,0	36,5	21,5	29,8	42,1	28,1
95.	♀	—	—	—	29,6	41,9	28,5
101.	♀	—	—	—	29,6	42,2	28,2
123.	♀	41,3	36,2	22,5	29,2	42,4	28,4
145.	♀	—	—	—	30,6	42,4	27,0

A sopronkőhidai temető tyúkjai különben megegyeznek a más avar temetőkből leírt kistestű tyúkfajtával. Ez a mai magyar parlagi tyúk testnagyságának legfeljebb háromnegyedét éri el, testsúlya legfeljebb 1 1/2 kg lehetett.

Fenti vizsgálataink összefoglalásául röviden az alábbiakat mondhatjuk: A sopronkőhidai IX. századi temető 51 sírjából kerültek elő állatcsont-mellékletek, szarvasmarha-, juh—kecske-, sertés- és tyúkmaradványok. Ezek közül a szarvasmarha és a tyúk, egy esetben pedig a juh csontjai kifejezetten kultikus céllal, a többi csont pedig ételként került a sírba. A szarvasmarha-koponyarészletek valamennyije a rövidszarvú, hullámos fejű, ún. brachyceros-csoportba tartozó primitív marhákból származik. A juh-koponyarészlet az Európa-szerte elterjedt ősi parlagi fajtacsoport hímjéből származik. A tyúkok szintén kistestű, primitív fajtát képviselnek; azonban nem lehetetlen, hogy köztük egy nagyobbtestű, talán a római tyúkra visszavezethető fajta egy-két egyede is előfordult.

Mérettáblázatok:*

Szarvasmarha — Bos taurus L.

Szarvcsap

Sír- szám	Nem	Leg- nagyobb hossza	Legna- gyobb átmérő	Leg- kisebb átmérő	Basis- körméret
9.	—	—	46	33	124
16.	♀	—	52	40,5	150
37.	♂	—	61	45	166
59.	♀	113	42,5	30	115
62.	♀	92*	32	28	93
63.	♀	—	49	40,5	141
64.	♀	—	42,5	30	109
110.	—	—	46	38	131
123.	—	—	51,5	39,5	140
130.	♀	92	34,5	28	93
135.	♀	—	46,5	37,5	132

Juh — Ovis aries L.

Szarvcsap

Sír- szám	Nem	Legnagyobb átmérő	Legkisebb átmérő	Basis- körméret
72.	♀	44,5	34,5	134

Tyúk — Gallus domesticus L.

Os coracoideum

Sír- szám	Nem	Hossza	Sír- szám	Nem	Hossza
18.	♀	{49,3 49,5	100.	—	47
29.	♀	49,3	101.	♀	{47,3 47,7
42.	—	54,2	123.	♀	50,7
54.	♀	44,5	138.	♀	53,7
55.	♀	{46,7 46,8 42,5*	145.	♀	45
59.	—	42,6			
62.	—	44			
63.	♀	47,5			
68.	♀	46,3			
80.	♀	{45,8 45,8			
91.	♂	52,8			
92.	♂	{48,3 48,6			

* A csillaggal megjelölt adatok hozzávetőlegesek.

Scapula

Sír- szám	Nem	Hossza
18.	♀	64,5
55.	♀	60

Humerus

Sír- szám	Nem	Hossza	Proximalis szélesség	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis szélesség
18.	♀	{ 67,6 67,5	18 18,4	7 7	14,5 14,3
50.	♀	59,2	16,4	6	12,4
54.	♀	{ 58 58,2	16,8 —	6 6	12,3 12,3
55.	♀	{ 60,7 60,5	17 17,3	6,2 6,2	13,3 13,2
68.	♀	{ 62,7 62,8	17,3 17,3	6,2 6,1	13,4 12,8
78.	♂	68,2	18,2	6,4	14,8
80.	♀	{ 59,5 59,8	15,2 15,7	6 6	12,7 12,8
88.	—	61	—	5,7	12,3
91.	♂	{ 71 71	19 19	7 6,8	14,6 14,8
92.	♂	{ 66,7 66	17 16,8	6 6	13,6 13,4
95.	♀	61,8	16,3	6,3	—
101.	♀	{ 63,3 63,2	16,7 17,2	6,3 —	13,2 13,4
115.	—	59,2	15,3	5,5	12
123.	♀	{ 68,5 68,2	18 18,6	6,7 6,7	14,2 14,5
138.	♀	69,3	18,2	6,3	14,6
145.	♀	{ 62,5 62,2	16,8 16,7	6 6	13 13

Radius

Sír- szám	Nem	Hossza	Proximalis szélesség	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis szélesség
16.	—	59,8	—	2,8	5,3
18.	♀	{ 59,9 59,9	5,1 5,1	3 3	6,1 6,2
29.	♀	58,3	5	3	7
42.	—	66,7	5,2	3	6,6
44.	—	53,3	—	2,7	—
50.	♀	53	4,8	2,4	5,5
80.	♀	53	4,1	2,7	5,6
84.	♂	{ 61,6 62	5 5	3 3	6 5,8

Sír- szám	Nem	Hossza	Proximalis szélesség	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis szélesség
91.	♂	64	5,2	3,3	7
92.	♂	{ 57,9	4,8	3,1	5,8
		{ 58	4,8	3,1	5,8
101.	♀	55,8	4,7	3,1	6
103.	—	62,2	—	3,2	6,5
123.	♀	60*	5,3	3,3	—
138.	♀	62,7	5	3	6,3
145.	♀	{ 54	4,5	3	6
		{ 54	4,4	3	6

Ulna

Sír- szám	Nem	Hossza	Proximalis szélesség	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis szélesség
18.	♀	{ 66	8,8	3,9	7,1
		{ 66,5	8,5	4,2	—
50.	♀	58,8	7,7	4	7
55.	♀	58,2	8	4	6,9
59.	—	48	7,5	3,5	6,2
60.	♂	69,3	9	4,7	7,5
63.	♀	56	8,8	3,7	6,3
80.	♀	{ 58	7,7	3,7	6,2
		{ 57,9	7,9	3,7	6,4
84.	♂	68,4	8,3	4,1	7,9
88.	—	59*	—	—	—
91.	♂	{ 70,7	8,5	4,2	7,5
		{ 70,3	8,5	4,3	7,2
91.	♀	60,8	8,5	4	7
92.	♂	{ 64,1	8,3	3,8	7,4
		{ 64	8,6	3,8	7
95.	♀	59,5	7,8	3,6	6,8
115.	—	57,3	7	3,5	5,7
123.	♀	{ 67,3	9	4,3	7,9
		{ 67*	—	4,1	—
145.	♀	{ 59	7,4	4,3	6
		{ 59,5	7,9	4,3	—

Metacarpus

Sír- szám	Nem	Hossza	Sír- szám	Nem	Hossza
18.	♀	37,2	86.	—	31,1
29.	♀	34,6	91.	○	39
54.	♀	30,3			38,7
62.	—	30,3	92.	○	34,1
					34,1
76.	♀	31,8	95.	♀	33
78.	♂	36,4	123.	♀	37,3
80.	♀	31,2			
84.	♂	37,8			

Femur

Sír-szám	Nem	Hossza	Proximalis szélesség	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis szélesség
18.	♀	69*	—	6,7	—
42.	—	79	14,3	6	15,7
50.	♀	{66,5	12,5	5,6	13
		{66,5	12,9	5,5	12,7
54.	♀	62,8	12	5,3	—
55.	♀	{66,5	12	5,5	13,5
		{66,5	12,5	5,9	13,8
60.	♂	{79,3	15,7	6,9	14,7
		{78,5	15,4	6,9	15,2
68.	♀	{66,8	13	5,2	13,1
		{66,4	12,5	5,2	13,1
78.	♂	75	14,5	6,3	14,8
80.	♀	64,5	12,5	5,5	12,8
84.	♂	77	15	6,1	15,1
86.	—	76,6	15	6	15,2
91.	♂	77,3	15,3	6,7	15,4
91.	♀	67,3	12,8	5,6	12,3
92.	♂	{72,8	13,6	5,9	14,2
		{73	13,9	5,8	14,4
95.	♀	65,7	12,8	5,1	13
101.	♀	68	13,4	5,9	13,4
123.	♀	{74,4	15,1	6,6	14,3
		{74,6	14,8	6,4	—
145.	♀	{67,2	13	5,5	13
		{67*	13	5,8	—

Tibia

Sír-szám	Nem	Hossza	Proximalis szélesség	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis szélesség
50.	♀	95	15	5,4	9,7
54.	♀	{91	14,8	5	9,1
		{91	14,7	5	9
55.	♀	{92,7	17,5	5,2	9,7
		{93	16,5	5,1	9,8
60.	♂	{113*	—	6,3	11,2
		{113*	—	6	—
63.	♀	97	16,5	5,2	10*
68.	♀	{93,2	15,8	4,9	8,5
		{93,4	15,8	4,9	8,6
78.	♂	{105*	—	5,4	11,1
		{105*	—	5,8	11
80.	♀	92,3	14,3	5	9,6
84.	♂	{112	19	5,9	11,2
		{112*	—	5,9	11
91.	♂	{110,6	19,6	6	11,2
		{110,5*	—	6,2	11,2
91.	♀	96,5	16,6	5,1	—
92.	♂	102,7	18	5,6	10
95.	♀	{93	16,3	5,1	9,2
		{93*	16,1	5,1	9,8
101.	♀	97*	—	5,6	10,2

Sír- szám	Nem	Hossza	Proximalis szélesség	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis szélesség
123.	♀	{108,2	19,2	6,2	10,3
		{108	18,7	6	10,1
145.	♀	{93	15	5	9,3
		{93,2	15,5	5	9,3

Tarsometatarsus

Sír- szám	Nem	Hossza	Proximalis szélesség	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis szélesség
18.	♀	71,3	11,8	6	12
54.	♀	59,2	10,1	5	10,8
60.	♂	78	13,1	6,8	—
68.	♀	61,8	10,9	5,1	10,5
76.	♀	63,2	10,8	5	10,1
78.	♂	69,6	12,8	6,2	12,2
84.	♂	{79,5	12,7	6,5	13
		{79,3	12,7	6,5	13
91.	♂	{76	13,1	6,1	12,8
		{75,8	13,6	6,1	12,8
92.	♂	{68,5	11,6	5,8	12,1
		{68,2	12	5,8	11,4
94.	♀	60,1	10,4	5	10,1
95.	♀	{63,3	11	5,2	11
		{64	11,9	5,2	11,2
101.	♀	64,9	11,9	5,6	11,6
123.	♀	72,2	13	6,2	12,1
145.	♀	{59,3	10,6	5,1	11
		{59*	—	5,2	10,6

JEGYZETEK

- ¹ *Hankó B.*, Debreceni Szemle (1935) 15. kk.
- ² *W. Amschler*, Arch. Austr. 3 (1949) 52. kk.
- ³ Uo. 54. kk.
- ⁴ Uo. 56. kk.
- ⁵ *R. Musil*, Slov. Arch. IV-1 (1956) 155. kk.
- ⁶ *C. Ambros*, Slov. Arch. XI-1 (1963) 247. kk.
- ⁷ *Bökönyi S.*, Jan. Pann. Múz. Évk. 1963, 96. kk.
- ⁸ *C. Ambros* i. m. 252.
- ⁹ *Török Gy.*, Fol. Arch. XIV (1962) 83. kk.
- ¹⁰ Uo. 87. kk.
- ¹¹ *Méri I.*, Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Bericht über die Ausgrabungen in Kardoskút. Rég. Füz. II/12. Bp. 1964, 16. kk., 81.
- ¹² *Török Gy.*, Arch. Ért. 81 (1954) 56.
- ¹³ *Bökönyi S.* i. m. 110. kk.
- ¹⁴ *C. Ambros* i. m. 253.
- ¹⁵ *S. Piggott*, Antiquity XXXVI (1962) 112, 115.
- ¹⁶ Uo. 112.
- ¹⁷ *W. Herre-M. Röhrs*, 71. Mitt. d. Deutsch. Orient-Ges. 1958, 63. kk.
- ¹⁸ *Bökönyi S.* i. m. 109. kk.
- ¹⁹ *László Gy.*, A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944, 484. kk.
- ²⁰ *O. Klíndt-Jensen*, Bornholm in Folkervandringstiden. Nat. Mus. Skr. II. Köbenhavn 1957, 81, 247. — *U. Möhl*, Uo. 316.
- ²¹ *N. G. Gejvall* in: *P. Nörlund*, Trelleborg. Köbenhavn 1948, 290. — Vallhagar. A migration period settlement on Gottland, Sweden. Stockholm 1955, 796.
- ²² *F. E. Würzler*, Ber. (Jahrb.) d. St. Gall. Naturwiss. Ges. 75 (1956) 15, 22, 31, 73.
- ²³ *A. E. van Giffen*, Die Fauna der Wurten. Leiden 1913, 61.
- ²⁴ *W. Herre*, Zool. Gart. 17 (1950) 106. kk. — *Hamburg* 2 (1950) 8. kk. — *G. Nobis*, Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtgsbiol. 63 (1954) 183. — *A. Bantelmann*, Tofting, eine vorgeschichtliche Warft an der Eidermündung. Offa-Bücher 12. Neumünster 1955, 117. — *H. Requate*, Zeitschr. f. Agrargesch. 4 (1956) 4. — *G. Siewing* in: *W. Herre-G. Nobis-H. Requate-G. Siewing*, Die Haithabu. Neumünster 1960, 19. kk.
- ²⁵ *V. I. Zalkin*, Materialy dlja isztorii szkotovodsztv a i ohoty v Drevnej Ruszi. MIA 51. Moszkva 1956, 15. kk.
- ²⁶ *R. Musil* i. m. 161.
- ²⁷ *Bökönyi S.* i. m. 111.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ *Brummel Gy.*, Erdélyi Magyar Gazda (1900) 34.
- ³⁰ *Hankó B.*, Tisia. 1936, 53. kk. — Magyar háziállataink. Bp. 1943, 45. kk. — Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtgsbiol. 18 (1950) 271. kk. — A magyar háziállatok története. Bp. 1954, 39. kk.
- ³¹ *S. Bökönyi*, Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtgsbiol. 77 (1962) 4. kk. — Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Bp. 1961, 90.
- ³² *S. Bökönyi*, Viehzucht und Hirtenleben. 1961, 87. kk. — Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtgsbiol. 5. — *Á. Sós-S. Bökönyi*, Zalavár. Arch. Hung. XLI (1963) 345.
- ³³ *U. J. Duerst*, Vierteljahresschr. d. Naturf. Ges. Zürich 49 (1904) 17. kk.
- ³⁴ *G. G. Reitsma*, Zoologisch Onderzoek der Nederlandsche Terpen. 1. Teil. Het Schaap. Wageningen 1932.
- ³⁵ *R. Musil* i. m. 162.
- ³⁶ *C. Ambros* i. m. 254.
- ³⁷ *Bökönyi S.*, Jan. Pann. Múz. Évk. 1963, 94, 109.
- ³⁸ *R. Musil* i. m. 162.
- ³⁹ *S. Bökönyi*, Viehzucht und Hirtenleben, 1961, 93. kk. — Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtgsbiol. (1962) 6. kk.
- ⁴⁰ *Hankó B.*, Papp Károly Emlékkönyv. Debrecen 1938, 47. — Tisia. 1939, 3. kk.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Dr. Szucsán Miklós. Borítóterv: Kovács Tibor. Műszaki szerkesztő: Gábor Péter

Ak 144 k 7375. Terjedelem: 16,5 (A/5) ív

73.73787. Akadémiai Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bernát György

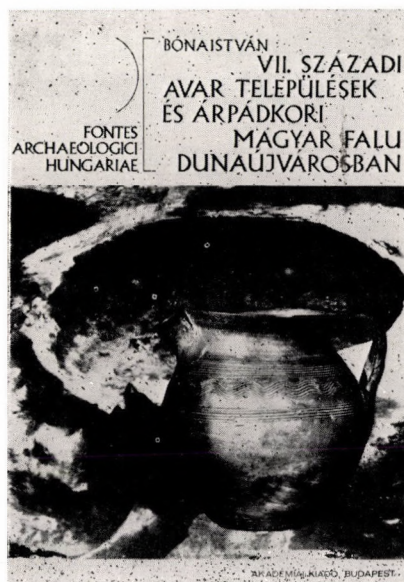

Sopronkőhida IX. századi temetője

FONTES ARCHAEOLOGICI HUNGARIAE

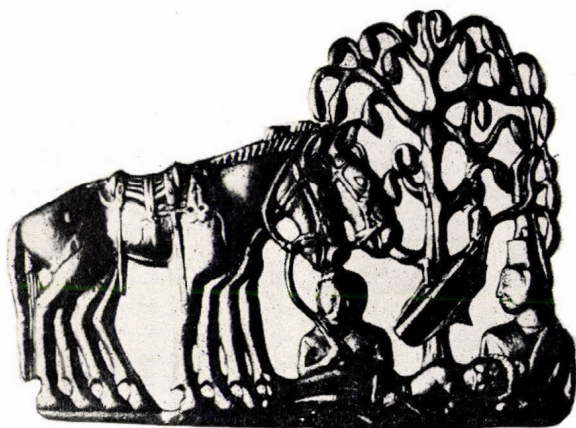
A sorozat kötetei olyan újkeletű magyarországi ásatásokkal foglalkoznak, amelyek további kutatás tárgyául szolgálhatnak, s beszámolnak egy-egy konkrét leletanyagról. A kötetek különböző nyelveken (angolul, franciául, németül vagy magyarul) jelennek meg. A magyarul közzétett monográfiákban idegen nyelvű összefoglalók és képaláírások is vannak.

A SZOROZAT TOVÁBBI KÖTETEI:

Török Gyula 1911-ben született. Egyetemi tanulmányait Szegeden végezte. Doktori értekezésének tárgya a hazánk területén megfordult népvándorláskori germán törzsek régészeti anyagának szétválasztása volt. Tizenegy éven keresztül volt a Pécsi Városi Múzeum igazgatója, és húsz éve a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályának munkatársa, majd a népvándorláskori csoport vezetője. Érdeklődésének fő területe a népvándorlás kora. Halimbán végezte az avar és a korai magyar korszakot felölelő VI—XII. századi régészeti feltárásokat. Az avar—magyar időszak IX. századi kérdései tisztázása érdekében végezte a sopronkőhidai feltárást. Erről szóló jelen művében értékesen egészíti ki e századra vonatkozó ismereteinket.

FONTES ARCHAEOLOGICI HUNGARIAE